

**KUTADGU BİLİĞ’DE ADDAN TÜREMİŞ
EYLEMLERİN SÖZCÜKSEL GÖRÜNÜŞLERİNİN
İNCELENMESİ
EZGİ CORGA
YÜKSEK LİSANS TEZİ
Eskişehir, 2011**

**KUTADGU BİLİG’DE ADDAN TÜREMİŞ EYLEMLERİN SÖZCÜKSEL
GÖRÜNÜŞLERİNİN İNCELENMESİ**

EZGİ CORGA

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
DANIŞMAN: Yard. Doç. Dr. Zeynep Erk EMEKSİZ**

**Eskişehir
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Eylül 2011**

Jüri ve Enstitü Onayı

Ezgi CORGA'nın “**Kutadgu Bilig’de Addan Türemiş Eylemlerin Sözcüksel Görünüşlerinin İncelenmesi**” başlıklı yüksek lisans tezi..... tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca **Türk Dili ve Edebiyatı** Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Adı Soyadı:

İmza:

Üye (Tez Danışmanı) : Yard. Doç. Dr. Zeynep ERK EMEKSİZ

Üye : Doç Dr. Mehmet Mahur TULUM

Üye : Doç Dr. Mine GÜVEN (Beykent Üniv. Öğretim Üyesi)

Prof. Dr. B. Zafer ERDOĞAN

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Enstitü Müdürü

Yüksek Lisans Tez Özü

KUTADGU BİLİĞ’DE ADDAN TÜREMİŞ EYLEMLERİN SÖZCÜKSEL GÖRÜNÜŞLERİNİN İNCELENMESİ

Ezgi CORGA

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül 2011

Danışman: Yard. Doç. Dr. Zeynep ERK EMEKSİZ

Bu yüksek lisans tezinde tarihi Türkçedeki addan türemiş eylemlerin sözcüksel görünüşleri eşzamanlı bir yöntemle incelenmeye çalışılmıştır. Bu eşzamanlı betimleme için 11. yüzyıl metni olan Kutadgu Bilig metni, zengin bir sözcüksel ve dilbilgisel kaynak olduğu ve yabancı dil etkilerinin az olduğu bir döneme ait olduğu için seçilmiştir. KB’nin yazıldığı dönemin addan eylem türeten biçimleri belirlenmiş ve bu biçimlerle türetilmiş eylemler ile eylemlerin geçtiği beyitler fişlenmiş ve görünüş sınıfları tespit edilmiştir. Çalışmaya türetken olmayan biçimler dâhil edilmemiştir. Sonuç olarak bu eserdeki addan eylem türetim biçimlerinin her bir sınıflandırmaya ait görünüşleri türetebildikleri tespit edilmiş, saptanan 195 addan türemiş eylemin 45’inin edim, 27’sinin tamamlama, 33’ünün durum, 82’sinin erişme ve 8’inin bir anlık edim eylemler olduğu görülmüştür. Yani KB’de kullanılmış olan addan eylem türetim biçimlerinin daha çok erişme görünüşü türettikleri görülmüştür. Ayrıca bazı biçimbirimlerin her tür görünüşü türetebildikleri, bazı biçimlerin ise sadece tek bir görünüş türettikleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kutadgu Bilig, sözcüksel görünüş, addan türemiş eylemler, eşzamanlı betimleme*

Abstract

AN ANALYSIS OF THE LEXICAL ASPECT OF THE DENOMINAL VERBS IN THE KUTADGU BİLİĞ

Ezgi CORGA

The Department of Turkish Language and Literature

Anadolu University- Graduate School of Social Sciences, September 2011

Advisor: Assistant Professor Zeynep ERK EMEKSİZ

This study aims at analyzing the lexical aspect of the denominal verbs in Old Turkic following a synchronic method. For this purpose, Kutadgu Bilig (KB) was chosen since it is a rich lexical and grammatical source and has been less affected from foreign languages. Denominal affixes of the period in KB were determined and verbs derived by these affixes were listed and the derived denominal verbs were categorized depending on the aspectual properties they possess. Unproductive affixes were not analyzed in this study. The results of the study show that denominal verb affixes were capable of producing items belonging to all the lexical aspect categories. The results also show that achievements have the highest frequency when compared to the other aspectual categories. There were 82 achievement verbs out of total 195 denominal verbs derived. The numbers of the other aspectual categories are as follows: 45 activity verbs, 33 stative verbs, 27 accomplishment verbs, and 8 semelfactive verbs.

Keywords: *Kutadgu Bilig, lexical aspect, denominal verbs, synchronic method*

Önsöz

Bir buçuk yıllık bir hazırlık ve çalışma döneminde tamamlanan bu yüksek lisans tezinin hazırlanmasında birçok kişinin emeği geçti. Öncelikle tez danışmanım Yard. Doç. Dr. Zeynep Erk Emeksiz'e teşekkür ederim. Severek çalışabileceğim bir tez konusu önerdiği ve ufkumu genişlettiği için; dilbilim kuramları ile Türkolojiyi birbirine kaynaştırmamda beni desteklediği için, tezime çalışmak benim için büyük bir zevk oldu. Tezimle ilgili değerlendirmeleri, sorularıma ve çalışmalarına sabırla verdiği öneriler ve cevaplar sayesinde tezimi rotamı kaybetmeden bitirebildim. Değerli yönlendirmeleri ve tezimle ilgili sınırlı olarak ulaşabileceğim kaynaklarını hiç çekinmeden benimle paylaştığı için ona ne kadar teşekkür etsem azdır.

Diğer tez danışmanım Doç. Dr. Mehmet Mahur Tulum'a da tezimle ilgili tavsiyeleri, incelemeleri ve yol göstericiliği için çok teşekkür ederim.

Tezimin kuramsal kısmındaki yardımlarından, titiz düzeltmelerinden dolayı Doç. Dr. Mine Güven'e de çok teşekkür ediyorum.

Lisans hayatımdan bu yana ders aldığım tüm bölüm hocalarıma, eski bölüm başkanımız Prof. Dr. Abdülkadir Gürer'e ve beni her konuda destekleyen ve her zaman yanımda olan aileme de teşekkür etmeyi bir borç biliyorum.

Ayrıca tezimle ilgili her türlü sıkıntıyı paylaştığım tüm arkadaşlarıma ve tezin biçim özellikleri ve tablolarıyla ilgili her konuda yardımını benden esirgemeyen ve sabırla düzenleyen Cemal Tarkan'a da teşekkür ederim.

Ezgi CORGA

Özgeçmiş

Ezgi CORGA

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yüksek Lisans

Eğitim

Lisans (2009) : Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü

Ortaöğretim (2004) : Eskişehir Ahmet Kanatlı Lisesi

Kişisel Bilgiler

Doğum yeri/yılı: Eskişehir/20.08.1987 Cinsiyet: Kadın Yabancı dil: İngilizce

İçindekiler

Jüri ve Enstitü Onayı.....	ii
Öz.....	iii
Abstract.....	iv
Önsöz.....	v
Özgeçmiş	vi
Tablolar ve Şekiller Listesi.....	ix
Kutadgu Bilig’de Addan Eylem Türeten Ek Dizini.....	x
Kısaltmalar ve İşaretler.....	xi
1. Giriş	1
1.1. Görünüş Ulamı.....	5
1.2. Situation Types (Hal Türleri).....	7
1.2.1. States (Durumlar).....	8
1.2.2. Events (Olaylar).....	8
1.2.2.1. Activities (Edimler).....	9
1.2.2.2. Accomplishments (Tamamlamalar).....	10
1.2.2.3. Achievements (Erişmeler).....	10
1.2.2.4. Semelfactives (Bir anlık edimler).....	11
1.3. Kutadgu Bilig	12
1.4. Çalışmanın Amacı.....	15
2. Yöntem.....	16
3. Bulgular	20
3.1. Kutadgu Bilig’de Addan Türemiş Eylemlerin Sözcüksel Görünüşlerinin İncelenmesi	20
3.1.1. {+A-}	21
3.1.2. {+(A)d-}	36
3.1.3. {+(A)r-}	43

3.1.4. {+DA-}	47
3.1.5. {+I-}	48
3.1.6. {+(X)k-}	50
3.1.7. {+(I)l-}	55
3.1.8. {+(I)t-}	59
3.1.9. {+Gİr-}	60
3.1.10. {+lA-}	61
3.1.11. {+lAn-}	106
3.1.12. {+lAş-}	113
3.1.13. {+(X)(r)kA-}	114
3.1.14. {+U-}	116
3.2. Tamamlamalar, Belirlilik ve Özgüllük.....	121
4. Sonuç	129
Kaynakça	140

Tablolar ve Şekiller Listesi

Tablo 1: Hal Türlerinin Zamansal/Görünüşsel Özelliklere Göre Sınıflandırılması	7
Tablo 2: Eylemlerin Köküne ve Sözcüksel Görünüş Özelliklerine Göre Dağılımı	130
Tablo 3: Dereceli Erişme Eylemlerinin (D.E.) Sözcüksel Görünüşleri.....	132
Tablo 4: Addan Eylem Türetim Biçimlerinin Türetkenlik Durumları ve Türettikleri Eylemlerin Sözcüksel Görünüşlerine Göre Dağılımı	133
Tablo 5: +A- Biçimi İle Türetilmiş Eylemler Ve Görünüşleri	134
Tablo 6: +(A)D- Biçimi İle Türetilmiş Eylemler Ve Görünüşleri	134
Tablo 7: +(A)r- Biçimi İle Türetilmiş Eylemler Ve Görünüşleri	135
Tablo 8: +DA- Biçimi İle Türetilmiş Eylemler Ve Görünüşleri	135
Tablo 9: +I- Biçimi İle Türetilmiş Eylemler Ve Görünüşleri	135
Tablo 10: +(X)k- Biçimi İle Türetilmiş Eylemler Ve Görünüşleri	136
Tablo 11: +(I)l- Biçimi İle Türetilmiş Eylemler Ve Görünüşleri	136
Tablo 12: +(I)t- Biçimi İle Türetilmiş Eylemler Ve Görünüşleri	136
Tablo 13: +Gİr- Biçimi İle Türetilmiş Eylemler Ve Görünüşleri	137
Tablo 14: +İA- Biçimi İle Türetilmiş Eylemler Ve Görünüşleri.....	137
Tablo 15: +İAn-Biçimi İle Türetilmiş Eylemler Ve Görünüşleri.....	138
Tablo 16: +İAş- Biçimi İle Türetilmiş Eylemler Ve Görünüşleri	138
Tablo 17: +(X)rkA- Biçimi İle Türetilmiş Eylemler Ve Görünüşleri.....	138
Tablo 18: +U- Biçimi İle Türetilmiş Eylemler ve Görünüşleri.....	139

Kutadgu Bilig’de Addan Eylem Türeten Ek Dizini

BİÇİMBİRİM

BİÇİMCİKLER

{+A-}	→	[+a-] [+e-]
{+(A)D-}	→	[+ad-] [+ed-] [-et]
{+(A)r-}	→	[+r-] [+ar-] [+er-]
{+DA-}	→	[+da-] [+de-]
{+I-}	→	[+ı-] [+i-]
{+(X)k-}	→	[+ık-] [+ik-] [+uk-] [+ük-]
{+(I)l-}	→	[+l-] [+ıl-] [+il-] [+ül-] [+ul-]
{+(I)t-}	→	[+t-] [+ut-] [+it-]
{+Gİr-}	→	[+kır-] [+kir-]
{+lA-}	→	[+la-] [+le-]
{+lAn-}	→	[+lan-] [+len-]
{+lAş-}	→	[+laş-] [+leş-]
{+(X)(r)kA-}	→	[+(X)(r)ka-] [+(X)(r)ke-]
{+U-}	→	[+u-] [+ü-]

Kısaltmalar ve İşaretler

Bsk. : Baskı

Çev. : Çeviren

Far. : Farsça

Hzl. : Hazırlayanlar

KB. : Kutadgu Bilig

Örn. : Örnek

s. : Sayfa

S : Sayı

TDK : Türk Dil Kurumu

TKAE : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü

TTK : Türk Tarih Kurumu

Ünv. : Üniversite

Yay. : Yayınları

YKY : Yapı Kredi Yayınları

[] : Altbiçimciği gösterir.

{ } : Biçimbirimi gösterir.

Ø : Örneği yok.

* : İlgili dilde bulunmuyor.

+/- : Belirtilen özellik var/yok.

< : Sivri uç sözcüğün şimdiki halini, açık kısım eskicil halini gösterir.

1. Giriş

Vendler'a göre eylemler zaman kavramı taşır. Onların tümce içerisinde kullanımıyla ilgili bazı hususların olması bu yargıyı destekler ve bu hususlar da yalnızca geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman olarak basite indirgenemez. Daha başka ve karmaşık birtakım kavramlardan söz etmek gerekecektir. Yani eylemlerin içerdiği ve önkoşul olarak sunduğu bazı zaman kavramları vardır (1967; 97). Vendler ayrıca tümce içerisindeki diğer ögelerin (nesnelerin varlığı ya da yokluğu, koşullar vb.) de oluşturulan anlama yeni pencereler açtığını ifade etmektedir. Ancak onun asıl amacı, eylemin, tümcenin diğer ögeleriyle ilişkisini incelemekten çok eylemlerin içerdiği anlamların “zaman şemalarını” çıkarmaktır.

Eylemler, tümce içerisindeki kullanımlarında dilbilgisel ögeleri yönetmektedir. Bazı yapılara izin vermekte, bazı yapılarla kullanıldıklarında ise bozuk olarak algılanmaktadır. “Eylemlerin bu anlamsal zaman şemaları insanların algısında ve yaradılışından gelen bilişsel yeteneklerinde kodlanmıştır” (Smith, 1997; 17).

Vendler'ın da bahsettiği, eylemlerin zaman anlamıyla ilgili çalışmalar Aristoteles'e kadar uzanmaktadır ve Aristoteles¹ eylemleri durağan ve devinimli ya da durumlar ve olaylar olarak iki gruba ayırmıştır (Graham, 1980'den aktaran Smith, 1997; 17). Bu ayrım eylemleri birbirinden ayırmak için yapılan en basit ve temel sınıflandırmadır. Eylemlerin zaman şemalarıyla ilgili bir araya getirilmiş ve ayrıntılı açıklamalara ilk kez Vendler (1967)'dan ulaşılmaktadır.

Eylemlerin dilbilgisel ögelerle ilişkisinden yola çıkarak Vendler, ilk sınıflandırmasını onların *continuous tense* yapısıyla kullanılabiliyor kullanılamayışına göre yapmıştır. Buna göre:

“*What are you doing?*” sorusuna

“*I am running, writing or working...*” gibi cevaplar verilebilir. Ancak,

“*I am knowing, loving or recognizing...*” gibi cevaplar verilemez. Ayrıca:

¹ Aristoteles'in durağan ve devinimli olarak yaptığı ayrımıyla ilgili ayrıntılı bilgiye Graham (1980)'den ve özetine Mourelatos (1993)'tan ulaşılabilir.

“Do you know?” sorusuna

“Yes I do” cevabı verilebilir. Ancak:

“Do you run?” sorusunun

“Yes I do” gibi karşılığı yoktur.

Vendler’in yaptığı bu ilk teste göre bazı eylemler zaman içerisinde sürebilirken, yani birbirini izleyen birtakım süreçlerden oluşurken bazı eylemlerin böylesi bir sürerliliği yoktur. Yani *running* ‘koş-’ *writing* ‘yaz-’, *working* ‘çalış-’ gibi eylemler zaman içerisinde sürebiliyorken, *know* ‘bil-’, *love* ‘sev-’ ve *recognize* ‘farkında ol-’ eylemlerinin ilk eylemlere benzer bir sürerliliği yoktur. *Koş-* eyleminde süreçsel olarak koşan bir kişinin önce sağ ayağını kaldırıp indirmesi ve daha sonra diğer ayağını kaldırıp indirmesi ve bu eylemlerin ardışıklığı söz konusudur. Tıpkı *koş-* gibi diğer iki eylemde de (*yaz-*, *çalış-*) aynı ardışıklığı görmek mümkündür. Ancak *bil-* eyleminde sözgelişi bir kişinin *coğrafya bil-* süreci *koş-* eylemindeki gibi birbiri ardına süregelen bir zincirden oluşmamaktadır.

Vendler ilk sınıflandırmasını bu şekilde tamamlamaktadır. Bu Aristoteles’in de yapmış olduğu durumlar-olaylar temel ayrımıdır. Fakat Vendler daha sonra *continuous tense* kullanımına izin veren eylemleri incelemeyi sürdürür. Bu eylemlerin de kendi içerisinde bölünmeleri olduğunu belirtir. Bu aşamada *running* (*koş-*) ve *pushing a cart* (*araba it-*) eylemleri ile *drawing a circle* (*bir daire çiz-*) ile *running a mile* (*bir mil koş-*) eylemlerini örnek verir. Bu eylemlerden ilk ikisinde özdeşlik (homojenlik) söz konusuyken *bir daire çiz-* ile *bir mil koş-* eylemlerinde söz konusu değildir. İlk iki örnekte bir kişi koşarken ya da araba iterken dursa da onun koştuğu veya araba ittiği doğrudur. Ancak bir kişi bir daire çizerken ya da bir mil koşarken durursa onun bir daire çizdiğini ya da bir mil koştuğu söylenemez. *Bir daire çiz-* ve *bir mil koş-* eyleminin bir bitiş noktası vardır; ancak *araba it-* ve *koş-* eylemlerinde böyle bir zorunluluk yoktur. Vendler bu eylemleri test ederken de “for how long” ve “how long did it take” soru kalıplarını kullanmıştır.

“*For how long did he push the cart?*” sorusu anlamlı iken

“*How long did it take to push the cart?*” sorusu kulağa tuhaf gelmektedir. Diğer bir yandan

“*How long did it take to draw the circle?*” kullanımı uygunken

“*For how long did he draw the circle?*” tuhaf bir kullanımdır.

Bu teste göre *araba it-* eylemi zaman içinde sürerlidir; ancak ne kadar sürdüğü belirsizdir. *Çiz-* de yine belirsiz bir zaman diliminde sürerlidir ancak *bir daire çiz-* belirli bir zaman aralığı içermektedir. Daire tamamlandığında eylem de tamamlanacaktır. Vendler ilk ayrımını bu iki eylemde yapmaktadır. *Koş-* ve *araba it-* gibi zaman içinde süregelen fakat zaman aralığı belirsiz olan eylemler **activity (edim)**²; *bir mil koş-* ve *bir daire çiz-* gibi zaman içinde sürer; fakat bir bitim noktası olan eylemler **accomplishment (tamamlama)** olarak tanımlanmıştır.

Vendler, ilk ayrımı bu biçimde yaptıktan sonra, *continuous tense* kullanımına izin vermeyen diğer eylemlere geri döner. Bu eylemlerin de kendi aralarında ayrıldıklarını belirtir. *Knowing (bil-)* ve *recognizing (farkına var-)* eylemleri zaman içinde bir değişime sahip değildir, yalnızca belirtilen bir zamanda o eylemin doğru ya da yanlış olduğunu gösterirler. Bu eylemlerin bir bölümü zamanın yalnızca tek bir noktasında (özellikle konuşma anında) doğruyken diğerleri daha kısa ya da daha uzun zaman aralıklarında doğru olabilir. *Reach the hilltop ‘zirveye ulaş-’*, *win the race ‘yarışı kazan-’*, *spot or recognize something ‘bir şeyi fark et-’* gibi eylemler “kesin bir an”da olurken; *know or believe something ‘bir şeyi bil- ya da bir şeye inan-’*, *love or dominate somebody ‘bir kimseyi sev- ya da bir kimseye hükmet-’* kısa ya da uzun zaman aralıklarında doğrudur. Bu ayrımı test etmek için sorulan sorular kesin bir zaman noktası ifade edecek sorular ve kesin belirli olmayan zaman aralıklarını ifade edecek sorulardır.

² Terimlerle ilgili Türkçeleştirmeler için Güven (2008)’den yararlanılmıştır. Türkçeleştirilen İngilizce terimler event (olay), state (durum), activity (edim), accomplishment (tamamlama), achievement (erişme), semelfactive (bir anlık edim), situation type (hâl türü), verb constellation (eylem takımı), dynamic (devinimli), telicity (erekli), durative (sürerli)’dir.

“At what time did you reach the top?” (Zirveye ne zaman ulaştın?)

“At noon sharp” (Öğle vakti)

“At what moment did you spot the plane? (Uçağı ne zaman fark ettin?)

“At 10.53” (10.53’te)

Her iki soru kalıbı da cevap olarak noktasal bir anı belirten zaman belirteçlerini kabul eder; ama

“For how long did you love her?” (Onu ne kadar zamandır seviyorsun?)

“For three years” (İki yıldır)

“How long did you believe in the stork? (Ne kadar zaman leyleklere inandın?)

“Till I was seven” (Yedi yaşıma kadar)

Bu örneklerdeki soru kalıpları ise daha kısa ya da daha uzun zaman aralıklarını belirten zaman belirteçlerini kabul eder.

İki eylem grubu için başka bir ayırım yoktur. Bu teste göre *zirveye ulaş-*, *yarışı kazan-*, *bir şeyi fark et-* gibi eylemler zamana yayılmadıkları, “kesin bir an”da oldukları için **achievement (erişme)**; *bil-* *inan-* *sev-* *hükmet-* gibi eylemler kısa ya da uzun bir zaman aralığına yayılabildikleri için **state (durum)** olarak tanımlanmıştır.

Vendler zaman şemasını bu biçimde tamamladıktan sonra zaman şemasının uygulamada nasıl kullanılacağından bahsetmiştir. Bu aşamada tüm eylemleri kapsayacak kesin yargılardan kaçınmış ve bu konuyla ilgili meraklıların eylemleri nasıl sınıflandırabileceğinden bahsetmiştir. Vendler makalesinde genelleme yapmamış, sadece konuya geniş bir bakış açısı kazandırarak bu alanda yapılacak çalışmalara bir ışık yakmıştır. Eylemlerin taşıdığı görünüş özelliklerini Smith (1997) kuramsal bir çalışma hâline getirmiştir. Onun bu çalışması yalnızca sözcüksel değil, sözcüksel ve dilbilgisel düzeydeki anlamları birleştirici niteliktedir.

1.1. Görünüş Ulamı

“**Görünüş (Aspect)**, olay ve durumların zamansal yapısını ve onların nasıl sunulduğunu gösteren, anlamsal konu alanı olarak tanımlanmış evrensel bir dilbilim kategorisidir” (Smith, 1997; 1). Uzun’a göre *görünüş*’ün işlevi, zamanla iç içe olan ama temel olarak zamanı değil de zamana bağlı olarak eylemin anlattığı iş, oluş veya durumun zaman ile etkileşimini aktarmaktır (2004: 145). Görünüş, çoğu kez zaman ulamıyla birlikte incelenmiş, geleneksel dilbilgisi kitaplarında da görünüşle ilgili ayrı bir kategori sunulmamıştır. Giriş bölümünde bahsedilen, Vendler’ın **Verbs and Times (Eylemler ve Zaman)** adlı makalesiyle görünüşle ilgili ilk incelemeleri yaptığı söylenebilir.

Ancak özellikle Vendler’ın yukarıda bahsedildiği biçimde temellerini attığı daha sonra da özellikle Smith’in (1997) görünüş kuramı ile ilgili daha geniş, kapsayıcı ve uygulamalı bir çalışma ortaya koyması ile görünüş çalışmaları oldukça dikkat çekmiş ve hız kazanmıştır. Smith, *The Parameter of Aspect* (1997) adlı kitabında görünüş ile ilgili Vendler’a göre farklı betimlemeler ve iddialar sunar. Smith, görünüşün yalnızca sözcüksel düzeyde olamayacağını, dilbilgisel öğelerin de görünüşle ilgili resmi tamamladığını iddia eder ve görünüş çalışmalarını *situation aspect (hâl görünüşü ya da sözcüksel görünüş)* ve *viewpoint aspect (bakış açısı görünüşü ya da dilbilgisel görünüş)* olmak üzere iki bileşenli bir biçimde inceler. Kitabında öncelikle kuramsal bir çerçeve çizer ve ikinci bölümde de İngilizce, Fransızca, Rusça, Mandarin Çincesi ve Navajo dilinin görünüş sisteminin uygulamasını yapar.

Sözcüksel görünüş (ya da kılınış) eylemin bir olay yapısı içindeki devinim, sürerlilik ve erekliliği ile ilgili anlamsal özelliktir. Dilbilgisel görünüş ise dilin daha çok biçimleri ve sözdizimiyle ilgili olan kısmıdır. Dilbilgisel görünüşe “bakış açısı görünüşü” de denmesinin sebebi konuşmacının bakış açısının tümceye dilbilgisel araçlarla ve sözdizimiyle yansıtılmasıdır. Dilaçar (1974), Türkiye’de görünüş ve kılınış ulamlarını ilk kez dile getirmiş, bu ulamların dilbilgisi kitaplarına girmesi gerektiğini belirtmiş ve Türkçe terim önerilerini ilk kez “*Türk Fiilinde Kılınış’la Görünüş*” adlı makalesinde sunmuştur. Bu yüksek lisans çalışmasında sözcüksel görünüş konusu ele alınacağı için Smith’in dilbilgisel görünüş ile ilgili görüşlerinden ziyade sözcüksel görünüşle ilgili eylem sınıflandırmasından söz edilecektir.

Smith'in sınıflandırmasında Vendler'dan farklı olarak eylemler değil "eylem takımları" (verb constellations) temel alınmaktadır. Bunun nedeni sözcüksel görünüş anlamını yalnızca eylemin değil, eylem öbeği içerisindeki tüm ögelerin verdiğini düşünmesidir.

Smith eylem takımı sınıflandırmasını yapmadan önce eylem takımlarını zamansal ve görünüşsel üç özelliğe göre, ikili karşıtlıkla incelemiştir. Bu özellikler *dynamism* (devinimlilik), *duration* (sürerlilik) ve *telicity* (ereklilik)'dir Eylem takımlarını bu üç anlamsal özelliğe göre idealize edilmiş beş hâl türü ile tanımlamıştır. Eylem takımlarını öncelikle states (durumlar) ve events (olaylar) olmak üzere iki gruba ayırır. Durumları olaylardan ayıran en önemli fark olayların dinamik olması, yani bir devinim göstermesidir. Olayları ise kendi içerisinde dört bölüme ayırır. Bunlar: Activities (Edimler), Accomplishments (Tamamlamalar), Semelfactives (Bir Anlık Edimler) ve Achievements (Erişmeler).

Smith'in eylem takımlarını incelediği anlamsal ve görünüşsel özellikleri aşağıda şu şekilde açıklayabiliriz:

[*Static/Dynamic*] (Durağan/Devinimli): Durumları ve olayları birbirinden ayıran en temel anlamsal özelliktir. Olaylar devinimlidir. Durumlar ise herhangi bir enerji taşımaz. Durumlar tek ve değişmez zaman periyotlarıdır. Olaylar ise durağan olmayan (non-stative) tüm eylem takımlarını içine alır. Zaman içerisinde yol alırlar, belirli bir enerjiye sahiptirler ve istem taşırlar.

[*Telic/Atelic*] (Erekli/Ereksiz): Olaylar bir ereğe ulaşır ya da ulaşmaz. Eğer sonuçlanıyorsa, yani eylem takımının doğal bir son noktası varsa ereklidir. Ereklilikte üstesinden gelme, amaca ulaşma anlamı vardır. Amaca ulaşıldığında durum değişmesi meydana gelir ve olay tamamlanır. Ereksizler ise doğal bir son noktası olmayan ya da belirtilmeyenlerdir. Ereksiz anlama sahip olanların keyfi bir son noktası vardır.

[*Durative/Instantaneous*] (Sürer/Noktasal): Eylem takımları sürer ya da noktasaldır. Noktasallıktan kasıt eylemin sürme özelliği taşınamamasıdır. Smith'e göre noktasallık kavramı idealize edilmiş bir kavramdır. [yarışı kazan-] olayı söz gelişi birkaç milisaniye (noktasal özelliğini bozmadan) sürebilir. (1997; 19) Ancak bu süre insan algısında 'kısa bir an'dan ibarettir.

Smith'in zamansal ve görünüşsel özellik sınıflandırması aşağıdaki şekilde gösterilebilir (1997; 20)

Tablo 1: Hâl Türlerinin zamansal/görünüşsel özelliklere göre sınıflandırması

Anlamsal Özellikler	Devinimlilik	Sürerlilik	Ereklilik
<i>Durumlar</i>	[-]	[+]	[-]
<i>Edimler</i>	[+]	[+]	[-]
<i>Tamamlamalar</i>	[+]	[+]	[+]
<i>Bir anlık edimler</i>	[+]	[-]	[-]
<i>Erişmeler</i>	[+]	[-]	[+]

Smith, eylem takımları ve olayların birbiriyle olan ilgisinin daha iyi anlaşılabilmesi için Donald Davidson'un (1973) "causal chain" (nedensellik zinciri) adını verdiği olay tanımından yararlanmıştır. Nedensellik zinciri ile beş hâl türünün eylem takımları ile olan ilgisi daha iyi anlaşılabilir. Eylem takımlarının nedensellik zincirine göre düzenlenmesi, onların anlamsal yapılarının daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Smith, olay türü görünüş sınıflandırmasını bu tanıma göre düzenlemiştir. Nedensellik zincirine göre insanlar olayları noktalar zinciri olarak algılamaktadır. Dilbilimciler de olayların bu zincire göre algılanmasını yararlı bulmuştur. Bu bilgilerin ışığında hâl türleri aşağıdaki biçimde incelenebilir.

1.2. Situation Types (Hâl Türleri)

Smith'e göre yukarıda verilen zamansal/görünüşsel özelliklere göre belirlenmiş beş hâl türü vardır. Bunlar state (durum), activity (edim), achievement (erişme), accomplishment (tamamlama) ve semelfactive (bir anlık edim)'dir. Bu bölümde hâl türleri ayrıntılı biçimde ele alınacaktır. Smith'ten alınan (1997; 23) aşağıdaki zaman şeması da hâl türlerinin anlaşılmasında kolaylık sağlayacaktır:

- a. _____ [+Durağan] Durumların belirli olmayan zaman periyodu
- b. [+Devinimli] Olayların ardışık sıralanışı
- c. I F_{Arb} Başlangıç ve keyfi bitiş noktası
- d. I F_{Nat} Başlangıç ve doğal bitiş noktası

Zamansal/görünüşsel anlamları birbirinden ayıran zaman şemasında [Durağan] belirli olmayan zaman periyodunu, [Devinimli] ardışıklığı; **c ve d**'de ise **I (initial)** başlangıç noktasını, **F_{Arb}** keyfi bitişi, **F_{Nat}** ise doğal bitişi göstermektedir.

Üç temel zamansal/görünüşsel özelliğe göre hâl türlerini öncelikle **states (durumlar)** ve **events (olaylar)** olmak üzere iki sınıfta incelenebilir. Olaylar ise kendi içerisinde dörde ayrılır:

1.2.1. States (Durumlar)

Durum, değişmeyen sabit hâl türüdür. Bir an ya da bir müddet sürerler. Başlangıç ve bitiş anları işaretlenmemiştir. Olaylardan ayrılan en önemli özellikleri ise devinim göstermemeleridir. İçsel olarak meydana geldikleri kabul edilir. [-Devinimli], [+Sürerli] ve [-Erekli] anlamsal özelliklerine sahiptirler. [düşün-], [sev-], [bil-], [kız-], [benze-], [kıskan-], [dile-], [kok-] durum olma özelliğini anlamsal olarak taşıyan, herhangi bir devinim göstermeyen eylemlerdir. Başlangıç ve bitiş işaretlenmediği için *kız-* eylemi “*Yarın sana saat ona kadar kızacağım*” biçiminde kullanılamaz. Smith durumları zaman şeması ile şu şekilde göstermiştir (1997; 32):

Durumların zaman şeması: (I) _____ (F)

Parantez içinde verilen başlangıç ve bitiş noktaları, durumların bir bölümü olarak kabul edilmemiştir. Şemada zaman çizgisinin aralıklı olmaması, durumun gerçekleştiği tüm zamanda aynı özellikleri göstermesindendir. [Mary knows French] dediğimizde Mary zamansal şemanın her bir anında Fransızca bilmektedir.

1.2.2. Events (Olaylar)

Durumlar dışında kalan tüm hâl türleri olaylar sınıfına girmektedir. Bu kategoride olan hâl türleri devinime sahiptirler. Olaylar kendi içlerinde sürerlilik ve erekliliklerine göre dörde ayrılmaktadır: **Edimler, tamamlamalar, erişmeler ve bir anlık edimler.**

1.2.2.1. Activities (Edimler)

Olayların tümünde olduğu gibi bir devinim gösterirler, bir belirteçle sınırlandırılmadığı sürece süreklidirler. [+Devinimli], [+Sürerli], [-Erekli]. Fiziksel ya da zihinsel bir süreç belirtirler. Edimler devam eder ya da durur fakat bitmezler. Süreç bildiren hâl türlerinde tamamlanma kavramı yoktur. Erek noktası keyfidir. Doğal son noktaları yoktur. *Koş-* eylemi bir edimdir. Koşma edimi hızlı ve seri adımlar hâlinde yapılır; eylemin bütünü koşma olarak adlandırılır. [yemek ye-], [koş-], [oyna-], [çalış-], [yaşa-], [avla-], [yüz-] gibi olaylar edimdir. Smith'in zaman şemasına göre edimler (1997; 23) aşağıdaki biçimde gösterilebilir:

Edimlerin zaman şeması: I..... F_{Arb}

Zaman şemasına göre edimler sürer ya da durur fakat sonlanmazlar. Son noktalılık süreç bildiren olaylar için geçerli değildir. Süreç bildiren eylemlerde keyfi (arbitrary) bitim vardır.

Edimleri tespit ederken birtakım testler uygulanabilir. Taylan (1992; 155)'da da belirtildiği gibi edimler ereklilik bildiren belirteçlerle kullanılamazlar. Ancak sürerlilik bildiren belirteçlerle kullanıldıklarında anlamlı olurlar:

*Şehirde {iki saat-te} dolaş-tı-k.
{iki saat içinde }

Yukarıdaki her iki kullanımda da belirteçler ereklilik belirttiği için edimlerle kullanımı dilbilgisel değildir. Ancak “Şehir-de iki saat dolaştık” tümcesinde *iki saat* belirteci sürerlilik belirttiği için edimlerle kullanımında bozukluk yoktur.

Edimleri test ederken kullanılacak bir diğer test de “boyunca” belirtecinin kullanımıdır. “boyunca” ile kullanıldığında anlamda bir bozukluk olmayan eylem takımları edimdir. “*İki saat boyunca koştu.*” “*Beş saat boyunca çalıştı*” gibi. Bu çalışmada edimler tespit edilirken “boyunca” testi kullanılmıştır.

1.2.2.2. Accomplishments (Tamamlamalar)

Tamamlamalar edimlerle benzerlik gösterirler. Devinime sahiptirler ve sürerlidirler. Edimlerden ayrıldığı nokta ise doğal bir ereğe sahip olmalarıdır. Eylem bir müddet sürer ve doğal son noktasına doğru yol alır. Ereğe ulaştığında ise durum değişikliği söz konusudur. Bu yüzden de yeniden başlayamaz. *Okula yürü-* örneğinde olay okula varıldığında tamamlanır ve durum değişikliği meydana gelir. Tekrar okula yürümek söz konusu değildir. Tamamlamaların anlamsal özellikleri [+Devinimli], [+Sürerli], [+Erekli] biçimindedir. [Bir köprü yap-], [Okula yürü-],[Bir bardak şarap iç-] eylem takımları tamamlamalara örnek gösterilebilir. Tamamlamaların zamansal şeması ise aşağıdaki biçimdedir (Smith, 1997; 26):

Tamamlamaların zamansal şeması: I..... F_{Nat}

Şemaya göre tamamlamalar bir müddet sürer ve doğal son noktasına ulaşır.

1.2.2.3. Achievements (Erişmeler)

Erişmeler bir devinime sahiptirler; fakat bu devinim sürerli değil noktasal (punctual) bir devinimdir. Erişmeler durum değişmesi ile sonlanırlar. Olayın başlangıç ya da sonuçlanma aşamalarını temsil ederler. Bu aşamalar olayla ilgili olabilir; ancak olayın göz önünde bulundurulmuş bölümleri değildir. Bu hâl türünün anlamsal özellikleri [+Devinimli], [-Sürerli], [+Erekli]dir. Tipik örnekleri ise [evden ayrıl-], [zirveye ulaş-], [bardak kır-] vb.dir. Smith'e göre erişmelerin zaman şeması aşağıdaki gibidir (1997; 30)

Erişmelerin zaman şeması:E_R.....

Zaman şemasında E_R, olayın, zamanın herhangi bir noktasında oluşup tamamlandığını göstermektedir.

Tıpkı edimler gibi erişmeleri de tespit edebilmek için birtakım testler vardır. Erişme eylemleri özellikle süreç bildiren belirteçlerle kullanılamazlar. Taylan (1992)'de de belirtildiği gibi:

*İki saatte araba ağac-a çarp-tı.

*İki saat tepe-ye var-dı-k.

Yukarıdaki iki örnek sürerlilik belirten belirteçlerle kullanıldığı için erişmelerle kullanımı bozuk üretilimdir. Ancak “aniden” belirteci, erişmeleri tespit edebilmek için oldukça uygundur; çünkü [-sürerli] bir belirteçtir. “Aniden araba ağaca çarptı.” gibi. Türkçede erişmeleri tespit edebilmek için “içinde” testi de uygulanabilir. “*Beş dakika içinde başlayacağım.*” “*Üç gün içinde bu işi bitireceğim.*” gibi.

1.2.2.4. Semelfactives (Bir anlık edimler)

Bir anlık edimler [+Devinimli], [-Sürerli], [-Erekli] anlamsal özelliklere sahip, olay kategorisindeki hâl türlerindendir. Devinimlidir, bir ereğe ulaşmazlar ve sürer değildirler. Edimlerden en önemli farkı anlık olmalarıdır. Olay belirli bir zamanda sürse bile bu süre insan algısında çok kısa olduğu için anlık olarak kabul edilirler. Tipik örnekleri [kapıyı çal-], [hıçkır-], [kanat çırp-], [öksür-] vb.dir.

Zamansal şemada ise bir anlık edimler aşağıdaki gibi gösterilir (Smith, 1997; 29)

Bir anlık edimlerin zamansal şeması: E

Şemadaki E olayın anlık olduğunu, zamana yayılmadığını ve bir ereği olmadığını gösterir.

Görünüş anlamı dilbilimde hem sözcüksel görünüşü hem de dilbilgisel görünüşü kapsayan bir üst terimdir. Bu tezde eylemlerin sözcüksel zaman anlamları ele alındığından ele alınan görünüş kategorisi sözcüksel görünüştür. Bu tezin amacı Kutadgu Bilig'deki eylemlerde ve eylem takımlarında anlamsal olarak bulunduğu varsayılan sözcüksel görünüş (kılınış) kategorisindeki devinimlilik, sürerlilik ve

ereklilik gibi anlamsal özellikleri tespit etmek ve addan türemiş eylemlerde bu anlamların nasıl bir sıklıkla ortaya çıktığını, belirli biçimbirimlerin belirli hâl türleri türetilip türetilmediklerini betimlemektir.

1.3. Kutadgu Bilig

Bu yüksek lisans çalışmasında incelenecek olan *Kutadgu Bilig*, “İslamlığın kabulünden sonra, yeni dinin ortaya koyduğu esasların etkisi altında gelişen Türk edebiyatının ilk ürünüdür.” (Levend, 1969: 1). Balasagunlu Yusuf tarafından kaleme alınan eserin yazılması on sekiz ay sürmüş ve nihayet 1069–1070 (Hicri 462) yılında Kaşgar’da tamamlanmış ve dönemin Karahanlı hakanı Tabgaç Bugra Karahan Ebu Ali Hasan Han’a sunulmuştur. Yusuf’un bu eserini hakan çok beğenmiş ve kendisine “Has Hacip” ünvanını vermiştir. Karahanlılar dönemine ait olan bu eser, kendisinden sonra yazılmış birçok esere de kaynak olmuştur.

Her ne kadar Yusuf Has Hacip, XI. yy’da yaşamış, çok önemli bir eser yazmış ve zamanında devlet yönetiminde önemli bir makama gelmiş bir kişi olsa da hayatı hakkında elde yeterli bilgi yoktur. Eserinde de adını yalnızca bir kez anmıştır. (6627. beyit) Ancak Arat, *Kutadgu Bilig*’teki *kut* (saadet, ikbal, devlet)’u temsil eden Ay-Toldı ile *ukuş* (akıl)’u temsil eden Öğdülmiş’in kişiliklerinde şairin kendisini betimlemiş olduğunu ve bu ikisi hakkında eserden öğrenilenler ile şairin kişiliği hakkında elde olan bilgilerin birbirine uymakta olduğunu söyler (2007; XXIII). Yusuf, İslamiyet’e gönülden inanmış bir kişidir ve bu dünyada yapılan ibadetler dışında, dünyaya iyi bir ad bırakmanın da önemli olduğunu düşünür. Bu yüzden eserinde anlattıkları da hem bu dünyada hem de ahiret hayatında mutlu olmanın yolunu gösterir.

Kutadgu Bilig (Mutluluk veren bilgi), adından da anlaşılacağı gibi her iki dünyada da mutlu olmanın yolunu göstermek amacıyla yazılmıştır. Eser, birbiriyle sıkı bir bağ olan kişi, toplum ve devlet hayatının ideal bir düzeni için gerekli olan zihniyet, bilgi ve erdemlerin ne olduğunu ve bunların nasıl elde edileceğini ve nasıl kullanılacağını anlatır. (Arat, 2007: XXV) Toplamda 6645 beyitten oluşan eser, aruz vezninin fa’ülün/fa’ülün/fa’ülün/fa’ül vezniyle yazılmıştır. Eserin konusu kısaca ideal bir devlet düzeninin nasıl olması gerektiğidir. Devlet adına çalışanların görevlerinin ve sahip olmaları gereken niteliklerinin neler olması gerektiğini anlatır. Görünürdeki konu

bu olsa da asıl anlatılmak istenen, insanın sahip olması gereken erdemlerdir. Eserdeki dört karakterin her biri ayrı bir erdemi temsil ederler. Bunlar Kün-Togdı (Adalet), Ay-Toldı (Saadet), Ögdülmüş (Akıl), Odgurmuş (Akıbet) olarak eserde vücut bulurlar.

Yusuf, İslamiyet'i çok iyi öğrenmiş, Arapça ve Farsçayı iyi derecede bilen, devrinin önemli birçok eserini okuyup anlamış ve İran Edebiyatı'na da oldukça hâkim bir şairdir. Buna rağmen eserini sade bir Türkçe ile yazmıştır. Bunun nedeni o dönemde Arapça ve Farsça çok sayıda eserin olması; ancak Türkçe yazılmış böylesi bir kitabın bulunmamasıdır. Dönemin dili oldukça temiz, yabancı sözcüklerin fazla hâkim olmadığı duru bir Türkçedir ve Yusuf bu dili titizlikle kullanmıştır. Her ne kadar döneminde, İslamiyet kabul edildikten sonra dile çok sayıda Arapça ve Farsça sözcük girmiş olsa da Yusuf yine de dilini bozmamıştır.

Kutadgu Bilig'in günümüze kadar ulaşan üç nüshası vardır. Bunlar: Herat (Viyana), Fergana ve Mısır nüshalarıdır. Herat nüshası Arap harfli bir nüshadan Uygur harflerine çevrilmiş bir nüshadır. Bu nüsha 1439 yılında istinsah edilmiştir. Viyana Devlet Kütüphanesi'nde saklandığı için Viyana nüshası da denmektedir. Fergana nüshası ele geçen nüshaların en önemlisidir; fakat bu nüshanın başı ve son kısmı eksiktir. Diğer nüshalara göre daha önemli olmasının sebebi de daha özenli yazılmış olmasıdır. 1924'te Türkistan'da Zeki Velidi Togan tarafından bulunmuştur ve halen de Özbekistan Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü'nde saklanmaktadır. Mısır nüshası ise 1896 yılında Kahire'de Hıdiv kütüphanesinde, o zamanlar kütüphanede müdürlük yapan Alman bilim adamı Moritz tarafından (Bugünkü Kral Kütüphanesi) bulunmuştur. Bu nüsha da oldukça yıpranmış bir haldedir ve bazı sayfaları eksilmiş, bazıları da rutubetten dolayı zedelenmiştir. Yine de nüsha oldukça titizlikle yazılmıştır. Herat nüshası 1942 yılında, Mısır ve Fergana nüshaları da 1943 yılında Türk Dil Kurumu tarafından tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır.

İlk bulunan nüsha Herat nüshası olduğu için eser üzerindeki ilk çalışmalar da bu nüsha üzerinden başlamıştır. Eser Herat'tan Anadolu'da önce Tokat'a, sonra 1474'te Fatih Sultan Mehmet döneminde de İstanbul'a getirilmiş, 1839 yılında, İstanbul'da Avusturya elçiliği müsteşarı ünlü Türkolog ve tarihçi Hammer tarafından ele geçirilmiş, Viyana Devlet Kütüphanesi'ne hediye edilmiştir. H. Vambery 1870 yılında eserin bin kadar beytinin Almanca tercümesini neşretmiş, transkripsiyonunu yapmıştır: *Uigurische Sprachmonumente und Kudatku Bilik, Innsbruck*. Radloff ise eserin tamamını 1890

yılında tıpkıbasım olarak yayımlar. Eserin tamamı 1910 yılında Radloff tarafından Almancaya tercüme edilerek yayımlanır: *Das Kudatku Bilig des Jusuf Chass Hadschib aus Balasagun, Theil II, Text und Übersetzung nach den Handschriften von Wien und Kairo, 2. Lieferung, St. Petersburg.*

Bu sırada eserin diğer nüshaları bulunmuştur. Tüm bu çalışmaların sonunda 1947 yılında Reşit Rahmeti Arat, eldeki üç nüshayı karşılaştırarak, yaklaşık on beş yıllık bir çalışmanın sonunda Kutadgu Bilig'in karşılaştırmalı metnini yayımlar: *Kutadgu Bilig I, Metin, İstanbul.* Bu çalışma ile Arat, hem eksik olan bölümleri karşılaştırma yoluyla tamamlamış hem de yazıldığı tarihten çok sonra istinsah edilen metinleri ilk metne yaklaştırarak sunmuştur. Tüm farklılıkları dipnot olarak, en ufak ayrıntısına kadar da göstermiştir. Bu çalışmadan on iki yıl sonra da günümüz Türkçesine tercümesini yayımlamıştır: *Kutadgu Bilig II Tercüme, İstanbul.* Ömrü vefa etmediği için sözlük çalışması yarıda kalmıştır. Ancak Arat'ın öğrencileri Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya ve Nuri Yüce 1979 yılında Kutadgu Bilig'in indeksini yayımlar: *Kutadgu Bilig III. İndeks, İstanbul.* Arat'ın çalışması dışında eser üzerine Türkiye'de ve yurtdışında daha birçok çalışma bulunmaktadır. Kutadgu Bilig'le ilgili belli başlı yerli ve yabancı kaynaklar için Prof. Dr.Ahmet Bican Ercilasun (1984)'un “*Kutadgu Bilig Grameri, Fiil*” adlı eserinin giriş kısmı oldukça kapsamlı bir bibliyografya sunmaktadır. Ayrıca Prof. Dr. Zeki Kaymaz'ın “*Kutadgu Bilig Hakkında Türkiye’de Yapılan Yayınlar Üzerine Bir Deneme* (Turkish Studies, Volume 4 /3 Spring 2009)” adlı makalesi de Türkiye’de yapılmış yayınlar hakkında oldukça kapsamlı bir bibliyografya sunar.

Kutadgu Bilig, Türkçede yapılacak dilbilim araştırmaları için zengin bir kaynaktır. Oldukça geniş sözcüksel ve dilbilgisel yapıya sahiptir. Yabancı dil etkilerinin de az olduğu bu eser, Türkçe dilbilgisini daha ayrıntılı inceleyebilmek için ve hem eş zamanlı (synchronic) hem de art zamanlı (diachronic) dilbilim çalışmaları için önemlidir. Tarihi Türkçenin anlaşılması ile bugünün Türkçesini anlamak da kolaylaşmış olacaktır.

1.4. Çalışmanın Amacı

Bu tezin amacı tarihi Türkçe metinlerde yer alan eylem takımlarında eşzamanlı sözcüksel görünüş betimlemesi yapmaktır. Bu betimleme için 11. yüzyıla ait “Kutadgu Bilig” metni esas alınmıştır. Çalışmanın amaçları doğrultusunda, KB metninde geçen addan eylem türeten biçimler ve bu biçimlerin türettiği eylem takımları ve biçim ile taban arasındaki anlamsal ilişki temel alınarak hangi biçimin ne tür görünüşler türettiği incelenmiştir. Çalışmada ayrıca belirlilik ve özgüllüğün, görünüş anlamını nasıl değiştirebileceğini (özellikle edim görünüşünde) gözlemlemek ve önaddan türemiş eylemlerin ne tür anlamsal özellikler gösterdiğini betimlemek de amaçlanmaktadır. Sonuçlara dayanarak eylem takımlarının görünüş türüne göre dağılımları da sayısal olarak betimlenecektir. Çalışmada ilk olarak Vendler’ın (1967) öne sürdüğü ve Smith’in (1997) geliştirip sistematikleştirdiği sözcüksel görünüş sınıflandırması kullanılacaktır.

Türkoloji ve Dilbilim alanlarının birbirinden kopuk olması, tarihi metinlerin incelenmesini geciktiren faktörlerden en önemlisidir. Bu yüzden şimdiye dek Türkik diller için böyle bir sözcüksel görünüş çalışması yapılmamıştır. Bundan öncesinde Kırım Tatarcasında yapılan addan türemiş eylemlerin görünüşlerinin incelenmesi konulu bitirme tezimin devamı olarak bu çalışmada Türkçenin İslami döneme ait bilinen en eski edebi eseri olan KB, zengin dil malzemesi ve Türkik dillerin henüz birbirinden ayrılmadığı bir dönem olan Karahanlı dönemi eseri olduğu için seçilmiştir. Böylece erken dönemdeki bir eserle başlayarak ilerideki çalışmalara da katkıda bulunmak amaçlanmıştır. İleride günümüz Türkik dillerinde kapsamlı bir eşzamanlı betimleme yapabilmek hedefiyle ilk adımda KB ile başlanmıştır. Çalışmanın kapsamını daraltmak için eylemler, addan türemiş eylemler olarak sınırlanmıştır. Böylece addan eylem türetim eklerinin de tüetime ne ölçüde katkıda bulunacağı ölçülmek istenmiştir.

2. Yöntem

Kutadgu Bilig’in üç adet nüshası bulunmaktadır ve her bir nüsha da metnin yazılışından çok sonra istinsah edilen nüshalardır. Oysa KB metni 11. yüzyıl metnidir. KB ile ilgili yukarıda da söz ettiğimiz, yapılan metin transkripsiyonu çalışmalarının hepsi nüshaları birbirinden ayrı incelemek gayesiyle yapılmıştır. Bu yüzden de bu eserle ilgili hiçbir nüsha eserin esasını yansıtmamaktadır. Ancak Reşit Rahmeti Arat’ın hazırladığı *Kutadgu Bilig I Metin* (5. baskı, Ankara: TDK, 2007) çalışması, KB ile ilgili yapılan çalışmalarda önemli bir temel taşıdır. Arat, her üç nüshayı da karşılaştırarak, Türk dilbilgisinin 11. yüzyıldaki durumunu da göz önünde bulundurarak, ancak bu üç nüshanın verdiği malzemenin de dışına çıkmayarak, asıl nüshaya ulaşmaya çalışmıştır. Bu yüzden de metin fişlenirken Arat’ın hazırladığı bu karşılaştırmalı metin esas alındı.

Eylem fişlemesine başlamadan önce, eserin yazıldığı dönem olan 11. yüzyıl Karahanlı Türkçesi döneminin addan eylem türetim biçimleri, bu dönem ve eser hakkında yazılmış olan Ercilasun’un *Kutadgu Bilig Grameri –Fiil-* adlı eserinden (1984: 14–20), Dilaçar’ın *Kutadgu Bilig İncelemesi*’nden (2003: 67) ve Hacıeminoğlu’nun *Karahanlı Türkçesi Grameri*’nden (2008: 148–162) tespit edildi. Ayrıca tarihi Türkçedeki biçimleri *Word Formation* (1991: 413–509) adlı eserinde ayrıntılı olarak inceleyen Erdal’ın öne sürdüğü biçimler ve verdiği örnekler de çalışmada tespit edilen eylemlerin doğrulanması için sık sık başvurulanan eserlerden birisi oldu. Eylemlerin köklerinin anlamları ve bu anlamların türetimden sonraki anlamla benzerliği araştırılırken ise Clauson’un *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish* (London: Oxford University Press, 1972) adlı kitabı, Divan-ı Lugati’t Türk, A.von Gabain’ın *Alttürkische Gramatik (Eski Türkçenin Grameri)* adlı kitabındaki sözlükçe (5. baskı, Ankara: TDK, 1950) kullanıldı. “yori-“, “okı-“ gibi eylemlerin sonundaki *-ı-* sesinin biçim olup olmadığı ve bu eylemlerin biçimle kökünün anlam ilgisi kurulamadığı için çalışmaya alınmadı.

Eylemlerin tespitinde **kök** (*root*), **köken** (*racine*) ve **gövde** (*stem*) ayrımı yerine **taban** (*base*) terimi benimsendi. Bu benimsemenin en önemli nedeni modern biçimbilim çalışmalarında “taban” teriminin yeğlenmesi ve bu kullanımın yaygınlaşmasıdır. Bu üçlü arasındaki ayrım ancak artzamanlı çalışmalarda kullanılmaktadır. Bu çalışma ise dilin tarihi evrimini değil (artzamanlı dilbilim) dilin

belli bir zaman kesiti içindeki durumunu (eşzamanlı dilbilim) betimlemektedir. Eşzamanlı incelemede ise dilsel yapılara dayanarak ayırlama yapılır. Eşzamanlı dilbilime göre bütün kök, köken ve gövdeler **taban** olarak sayılmaktadır. Uzun'un (2006: 17) aşağıda verilen örneğinde bu terim daha iyi anlaşılmaktadır:³

a. ev _{kök} /*gövde/tabān	-cilek
b. ev _{kök} /gövde/tabān	-imek
c. evcil* _{kök} /gövde/tabān	-siniz ^{ek}

Yine biçimbirimlerin⁴ tespitinde ortaya çıkan bir sorun da yararlanılan kaynaklardaki biçimbirim ayırımlarının ses bilgisi kurallarına uymayan bir şekilde yapılmasıdır. Örneğin Ercilasun'da (1984: 18–19) +Ar- ve +r-, iki ayrı biçimbirim olarak gösterilmiştir. Bu hatalı bir ayırmadır; çünkü +r- biçimi aslında +(A)r- biçimbiriminin altbiçimciğidir. Ek dizini oluşturulurken bu gibi hatalar da tespit edildi ve sesbilgisi ile biçimbirim/biçimcik kuralları da göz önünde bulundurularak ve ekler alfabetik olarak sıralanarak ek dizini yapıldı.

Biçimlerden **türetken** olmayan (unproductive), yalnızca bir veya iki türetimde geçen biçimler çalışmaya alınmadı. Bu biçimler {+Al-}, {+Aş-}, {+An-}, {+ImsIn-}, {+(I)n-}, {+lAt-}, {+rA-}, {+sIrA-} biçimleridir. Bu biçimlerle türetilen *yanaş-*, *işimsin-*, *sakın-*, *emlet-*, *kükre-*, *başsıra-* ve *tonan-* eylemleri incelenmedi. Örnekleme alınan biçimlerin en az iki kullanımı bulunmaktadır.

+An-, +(I)l-, +(I)t-, +lAn-, +lAş-, +lAş- gibi “+I-“ ve “+lA-” biçimlerinin sonuna -l, -n, -ş ve -t eylemden eylem türetim biçimleri getirilerek yapılan biçimlerde, eğer biçimin +I-’lı ve +lA’lı örneği yoksa bu biçimde kullanılan ekler de örnekleme alınmadı. Bu sebeple *azlan-*, *bekit-*, *be(r)klen-*, *işlet-*, *saklan-*, *suvlan-*, *tilen-* eylemleri zaten *azla-*, *beki-*, *be(r)kle-*, *işle-*, *sakla-*, *suvla-*, *tile-* eylemleri bulunduğu için örnekleme alınmadı.

³ * imi, genel dilbilim geleneğinde, soluna bitişik olduğu ögenin veya özelliğin veya bu öge ve özelliğin ait olduğu bütünün, ilgili dilde bulunmadığını göstermektedir.

⁴ Uzun’a göre biçimbirim kavramı dilbilimde “anamlı en küçük birim” olarak tanımlanmaktadır. Bu tezde ise bir ekin ses uyumuna girmeden önceki halini tanımlamak için kullanılmıştır. “Biçimbirimlerin kullanımlarında ortaya çıkan, sesbilimsel farklılıklar yaratan biçimlenmelerine ise biçimcik denilmektedir. Biçimcik, biçimbirimin sesbilgisel içerik kazanarak gerçekleşmiş biçimidir. Sesbilimsel kurallara bağlı olarak oluşan bu farklılaşmaya altbiçimciklenme denilmektedir” (Uzun, 2006; 23)

Yukarıda bahsedilen düzeltmeler yapıldıktan sonra, hazırlanan ek dizindeki biçimlerle türetilen tüm eylemler Arat'ın öğrencileri K. Eraslan, O. F. Sertkaya ve N. Yüce tarafından hazırlanan *Kutadgu Bilig III İndeks* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1979)'ten kontrol edilerek fişlendi. Eylemlerin hemen yanlarına parantez içerisinde kök anlamlarıyla ilgili bilgi verilerek, kökü ve türetimden sonraki anlamı arasındaki fark gösterildi. İndekste bazı hatalar Tezcan'dan (1981) kontrol edilerek düzeltildi. Ayrıca beyitler anlamlandırılırken indekste verilen anlamla beyitte verilen anlamlandırma uyuşmadığında Clauson'dan ve dönemin diğer eserlerinden kontrol edilerek anlamlar düzeltildi. Bu düzeltmeler dipnotlarla gösterildi. KB'de bu eylemlerin geçtiği beyitler benzer örnekler çıkarılarak ve yalnızca tipik örnekler gösterilerek numara sırasına göre listelendi. Beyitlerin sonlarına, eserdeki beyit sırası numaraları Arat'ın hazırladığı *Kutadgu Bilig I, Metin*'e göre verildi. Ayrıca beyitlerin altında italik harflerle günümüz Türkçesine çevirisi de eklendi. Günümüz Türkçesine çevirisi için de yine Arat'ın *Kutadgu Bilig II Çeviri* (3. baskı, Ankara: TTK, 1985) adlı eserinden yararlanıldı. Çeviri ile ilgili de bazı sıkıntılar doğdu. Nitekim bazı beyitlerin çevriminde Arat, beyitleri serbest yorumlamış, eylemlerin tam anlamını vermemiştir. Bu beyitlerde çıkarım yapılarak ve eylemin geçtiği diğer beyitler göz önünde bulundurularak anlama ulaşılmaya çalışıldı.

Önaddan türeyen eylemler, türedikleri önadın anlamsal özelliğine göre ve Aksan (2003)'da yapılan *açık ölçekli önadlar* ve *kapalı ölçekli önadlar* ayırımına uygun olarak incelendi ve eylem kökü olan önad eğer açık ölçekli ise *edim*, kapalı ölçekli ise *tamamlama* görünüşüne sahip kabul edildi. Çünkü Aksan'a göre açık ölçekli önadlar [-Son noktalı]; kapalı ölçekli önadları [+Son noktalı] anlamsal özellikli olarak ele almıştır. Buna göre önaddan türeyen açık ölçekli eylem takımları [+Devinimli], [+Sürerli], [-Erekli]; kapalı ölçekli eylem takımları [+Devinimli], [+Sürerli], [+Erekli] anlamsal özelliklere sahip kabul edilmiştir.

Ayrıca *başla-*'nın iki farklı anlamı olduğu ve eserde iki anlamının da kullanıldığı görüldü. *Başla-* hem *bir işe başlamak* anlamında (bu anlamda kullanıldığında erişme) hem de *yönetmek* (bu anlamda kullanıldığında edim) anlamlarında kullanıldığı için bu eylemi tek bir başlık altında incelemek ve görünüşünü tespit etmek mümkün olmadı. Bu eylem anlamına ve görünüşüne göre ikiye ayrıldı, parantez içinde (1) ve (2) olarak gösterildi.

Addan türemiş eylemler ve eylem takımları⁵ ve günümüz Türkçesine çevirileri listelendikten sonra, çevirileri de kontrol edilerek ve eylemlerin zamansal/görünüşsel özellikleri esas alınarak, Vendler (1967) ve Smith'in (1997) çalışmaları doğrultusunda sınıflandırıldı. Eylemler sınıflandırıldıktan sonra hangi biçimin hangi görünüş için sıklıkla kullanıldığı gözlemlendi ve dağılımları tablolarla gösterildi.

KB dışındaki, aynı dönemin eserleri kapsam dışında tutularak, çalışma yalnızca KB ile sınırlandırıldı. Örnek metnin az olduğu durumlarda ya da anlamlandırmanın tam yapılamadığı zamanlarda aynı dönemde yazılmış olan diğer eserlerden kontrol etme yoluna gidildi. Amaç, tüm Karahanlı Türkçesi dönemini değil yalnızca KB'i incelemektir.

⁵ Burada "ad" tanımlaması ile yalnızca adlar değil ad soylu tüm eylem takımları 'substantive/nominal' kastedilmiştir.

3. Bulgular

3.1. Kutadgu Bilig’de Addan Türemiş Eylemlerin Sözcüksel Görünüşlerinin İncelenmesi

Bu bölümde KB metninde tespit edilen 14 türetken biçim ve bu biçimlerle türetilmiş 154 addan türemiş eylem sunulmuştur. Eylemlere *Kutadgu Bilig III İndeks*’ten, beyitlere *Kutadgu Bilig I Metin*’den ve açıklamalara da *Kutadgu Bilig II Çeviri*’den ulaşılmıştır. Eylemler türetildikleri biçimlerin alfabetik sırasına göre verilmiştir. Her bir biçimden türeyen eylemler ayrı ayrı sıralanmıştır. Eylemler listelenirken önce ait olduğu biçim belirtilmiş, daha sonra alfabetik sıralamaya göre eylemler sırayla verilmiştir. Eylem kökünün hemen sağına koyulan + işareti ile eylemin addan türetildiği belirtilmiştir. Aldığı biçimden sonra – işareti ile eyleme dönüştüğü belirtilmiş ve hemen yanına da parantez içinde kök anlamı verilmiştir. Kök anlamları araştırılırken Clauson’un *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish* (London: Oxford University Press, 1972) adlı kitabı, Divan-ı Lugati’t Türk (haz. Besim A. Ankara: TDK. 1972) ve A.von Gabain’ın *Alttürkische Gramatik (Eski Türkçenin Grameri)* adlı kitabındaki sözlükçe (5. baskı, Ankara: TDK, 1950) kullanılmıştır. Kök anlamları verildikten sonra eylemin anlamı, hemen alt satırda eylemin sözcüksel görünüşü ve anlamsal özellikleri köşeli parantez içinde verilmiştir.

Anlamsal özellikler Smith’in geliştirip sistematikleştirdiği kuramdaki çerçeveye uygun verilmiştir. Görünüşler üç ayırt edici anlamsal özelliğe göre belirlenmiştir. Bunlar [+/- Devinimlilik], [+/-Sürerlilik] ve [+/-Ereklilik]’tir. Birinci anlamsal özellik edim eylemlerini ve durum eylemleri ayırt etmekte, ikincisi eylemin zaman içine yayılıp yayılmadığını, noktasal olup olmadığını, son özellik ise eylemin anlamsal olarak bitme anlamı taşıyıp taşımadığını belirtmektedir. + ve – işaretleri ile o özelliğin olup olmadığı gösterilmiştir. Eylemler bu özelliklerinden yola çıkılarak ve anlamı özellikle kullanıldığı beyitlerden kontrol edilerek sözcüksel görünüşü tespit edilmiştir.

Görünüş anlamı tespit edilirken ayrıca eylem takımlarının sahip olduğu ad öbekleri de özgüllük ve belirlilik özelliklerine göre incelenmiştir. Bu incelemelerle ilgili 3.1.’de de birtakım notlar düşülmüşse de ayrıntılı bilgi ve bulgular 3.2’de “Tamamlamalar, Belirlilik ve Özgüllük” başlığı altında verilmiştir. Ayrıca eylem

kökünün önad olduğu örneklerde Aksan (2003)'ın *Türkçe'de Durum Değişikliği Eylemlerinin Kılınış Özellikleri* makalesindeki önad sınıflandırması esas alınmıştır. Bu sınıflandırmaya göre “degree achievement” (dereceli erişme) görünüşündeki eylem takımları anlamsal özelliklerine göre edim ya da tamamlama görünüşünde gösterilmiştir. Eylem kapalı ölçekli önaddan türemişse [+Son noktalı] yani tamamlama; eylem açık ölçekli önaddan türemişse [-Son noktalı] yani edim görünüşündedir, şeklinde sınıflandırmaya gidilmiştir.

Beyitlerin içindeki durumuyla ve beyit anlamıyla verilen örnekler altı çizili olarak verilmiş, böylece daha fark edilebilir olması amaçlanmıştır. Beyit anlamı ise italik olarak verilmiştir. İnceleme için tüm beyitler değil, yalnızca tipik örnek olan anlamları içeren beyitler alınmıştır. Diğer beyitlere de ulaşmak için Arat (2007), Arat (1985)'dan yararlanılabilir.

3.1.1. {+A-}

Aş+a- (aş=yemek): Yemek, aş yemek

Aşa- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Aşa- edimi, ölçümlü bir ad öbeğiyle tamamlamaya dönüşebilir. Ancak bu eylem KB'de tek bir beyitte geçmektedir ve bu beyitte de genel bir anlam olduğu için ölçümlülükten söz edilememektedir.

Kerek bilge bolgıl kerek miñ yaşa / Tutup bütrü ajun erejin aşa (6399)

(İster âlim ol, ister bin yaşa, ister bütün dünyayı ele geçir ve bütün nimetlerine nail ol.)

At+a-: (at=ad, isim) Ad vermek, adlandırmak

Ata- erişme görünüşüne sahiptir

[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Bu kitab kayu padişahka ya kayu iklimka tegdi erse gayet uzlukındın nihayettin keçe körklüglükündin ol illerniñ hâkimleri èâlimleri kabul kılıp tegme biri bir türlüg at lakab urdılar çinlilar edebü'l-mülk atadılar. (A19)

(Bu kitap hangi padişaha veya hangi diyara erişti ise fevkaladeliğinden ve sonsuz güzelliğinden dolayı o memleketlerin hakimleri ve alimlerince makbul görülerek her biri ona bir türlü ad ve lakap verdiler. Çinliler –edebü'l-mülk adını koydular)

İranlılar Şahname-i Türkî atamışlar. (A21)

(İranlılar Şahname-i Türkî diye ad koymuşlar.)

Çinliler edebü'l-müluk tip ayar / Maçinler enisü'l-memalik atar (B28)

(Çinliler ona Edebü'l-müluk derler, Maçinliler onu Enisü'l-memalik diye adlandırırlar.)

Bu tegme biringe at urmuş öngin / Bu yañlıg atını atamış kidin (B67)

(Bunların her birine ayrı ayrı adlar vermiş ve bundan böyle bunları bu adlar ile zikretmiştir.)

Ogul kızda ötrü ata yir etin / Ogul kız atamaz atası atın (1166)

(Oğul-kızdan dolayı baba daima eziyet çeker; fakat oğul-kız babasının adını dahi anmaz.)

Bez+e- (bez < bediz=bez, nakış): Bezemek, süslemek

Beze- edin görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Yaşıl kök bezedin tümen yulduzun / Kara tün yaruttuñ yaruk kündüzün (22)

(Mavi göğü sayısız yıldızlar ile süsledin, karanlık geceyi ıııklı gündüz ile aydınlattın.)

Bu begler kapugın siyaset bezer / Siyaset bile beg ilini tüzer (2130)

(Beylerin kapısını siyaset süsler, bey siyaset ile memleketini düzene koyar.)

Yaşıl kök törüttü kötürdi ediz / Kün ay birle yulduz bezedi bediz (3724)
(Mavi göğü yarattı ve yükseklere çıkardı, güneş, ay ve yıldızlar ile süsledi.)

Aşağıdaki örnekte “yarukluk bile beze-” (aydınlık ile beze-) ve “tanukluk bile beze-” (kelime-i şahadet ile beze-) tamamlama görünüşündedir.

Köñülüg bezedi yarukluk bile / Tilimni bezedi tanukluk bile (386)
(Gönlümü aydınlık ile süsledi, dilimi kelime-i şahadet ile bezedi.)

Aşağıdaki örnekte de aynı şekilde “kebit beze-(dükkânı süsle)” eylem takımı tamamlama görünüşündedir. Bu eylem takımında ad öbeği belirli ve özgüldür.

Kebit ked bezedim kişi körgüsü / Asıg yok kebitte satıg belgüsü (5108)
(İnsanların göreceği dükkânımı çok iyi süsledim; fakat burada kar ve ticaretten eser yoktur.)

Boş+a-: Bırakmak, terk etmek, ayrılmak

Boşa- erişme görünüşüne sahiptir

[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Kayu sü bolur bolsa başsız boşa / Uş ol sü buzuldu ilig kiç yaşa (2302)

(Hangi ordu başsız kalırsa onu bırak; o ordu bozulur; ey hükümdar sen çok yaşa.)

Bul(u)n+a- (bulun=esir): Esir etmek, tutsak etmek

Bulna- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Bir insanın esir edilmesi ve sonra esarette olma durumuna geçmesi durum değişikliği anlamını göstermektedir. Dolayısıyla *bulna-* erişme görünüşüne sahiptir.

Et özke bulun bolma bilgi ulug / Et öz bulnasa kör kolur din yulug (3640)

(Ey büyük bilgi sahibi, vücudun esiri olma, vücut seni esir ederse, fide olarak, dinini ister)

Telim baynı kördüm boguz bulnadı / Özi boldı müfis çıgaylık yidi (4592)

(Birçok zenginler gördüm, boğazlarının esiri oldular ve böylece iflah ederek, tekrar fakirliğe düştüler.)

Neçe kadgu sakınç sini bulnasa / Yana ok küler köz neçe yıgılsa (6343)

(Kaygı ve keder seni ne kadar esir ederse etsin, ne kadar ağlatırsa ağlatsın, bir gün yüzün tekrar gülecektir.)

Et öz eglü birmez hava bulnadı / Tapugka tegümez özüm açtı sır (6464)

(Vücut artık eğilmez, heva ve heves onu esir etti; ben artık ibadetle meşgul olamıyorum; işte sırrımı açtım.)

Kın+a-(kın < kıyın=ceza, işkence) : Cezalandırmak, işkence etmek

Kına- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Bar erse yazukum kına erk saña / Yok erse yüzünni karartma maña (639)

(Kusurum varsa, cezalandır, kudret senindir; kusurum yok ise, bana muğber “küskün” olma.)

Apa yazdı erse bayat kınadı / Bu dünyag tünek kıldı erklig idi (3520)

(Âdem günah işleyince, Tanrı onu cezalandırdı; kadir Tanrı bu dünyayı ona zindan yaptı.)

Keçürgil yazukum sanga yası yok / Kınama mini sen saña asgı yok (3776)

(Günahımı bağışla; senin için bunun bir zararı olmadığı gibi, beni cezalandırmanın da sana bir faydası yoktur.)

Eger kınasa sen yaraglıg ma men / Keçürse keçür sen yaraglıg ma sen (3778)
(Eğer cezalandırırsan, ben buna da layığım; bağışlarsan bağışla, sen de buna layıksın.)

Takı munda yigrek ayur türk hanı / Kınama yalavaç söz aysa köni (3817)
(Türk hanı bundan daha güzel söyler: kendisine emanet edilen sözü aynen tekrar eden elçiye gazap etme.)

Kiñ+e- (kiñ= geniş): Danışmak, görüşmek

Kiñe- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Kiñe- edim görünüşüne sahiptir; ancak “*kiñeyin añar*” (ona danış-) tamamlama görünüşüne sahiptir. Çünkü “*ona danış-*” belirli ve özgüldür. Burada serbest bir çeviri yapıldığı için belirlilik ve özgüllük çeviride tam verilmemiştir.

Barayın men emdi kadaşım tapa / Kiñeyin añar men bu iş ay apa (5653)

(İnsan işinde ancak danışmak suretiyle muvaffak olur; danışmayan kimse sonunda pişman olur.)

Kor+a-(kor= zarar): Azalmak

Kora- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Kora- eylemi erişme görünüşüne sahiptir; ancak aşağıdaki örneklerde “*künde kora-*”(günden güne azal-) ve “*baru kora-*”(gittikçe azal-) belirteci ile belli bir süre devam edip tamamlanma anlamı taşıdığı için tamamlanma görünüşündedir. Ayrıca azal- “az” önadından türemiş bir eylemdir. Aksan (2003)’da verilen sınıflandırmaya göre kapalı uçlu önadlar sınıfındadır.

Asıg kılmadı künde arttı igi / Koradı küçi künde yitti ögi (1062)

(Fakat hiç biri fayda etmedi; hastalığı günden güne arttı, kuvveti günden güne azaldı ve gittikçe şuurunu kaybetti.)

Tiriglik kısıldı uzadı sakınç / Baru arttı sukluk koradı sevinç (6486)
(Hayat zorlaştı, endişe çoğaldı; hırs ve tamah gittikçe arttı, huzur azaldı.)

Küç+e-(küç=güç): Zorlamak, baskı yapmak, kuvvetlenmek
Küçe- edim görünüşüne sahiptir.
[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Ol aymış sözüğ körse barça köni / Küçese yime bolmaz emdi anı (4922)
(Dikkat edersen, söylediklerinin hepsi doğrudur; onu şimdi zorlamak da yerinde olmaz.)

Apañ bolsa begler kılınçı isiz / İsizler küçeyür buzar edgü iz (5226)
(Beyler kötü hakaret ederlerse, kötüler kuvvetlenir iyi an àaneleri bozarlar.)

Aşağıdaki örnekte “küçeme küçün” çeviride de görüldüğü gibi “beni zorla-“ anlamındadır ve belirsiz ve özgüldür. Belirsiz ve özgül yapılar tamamlanma görünüşüne sahiptir. İkinci örnekte de “küçeme öçün” (beni zorlama) belirli ve özgüldür. Bu nedenle ikinci beyitteki küçe- de tamamlama görünüşündedir.

Tek ök bir saña öz katılmış üçün / Yası munça erse küçeme küçün (3365)
(Bir tek seninle buluşmanın zararı bu kadar olursa, artık beni fazla zorlama.)

Kamug bir kişike katılmış üçün / Yası munça erse küçeme öçün (4686)
(Yalnız bir tek insan ile görüşüp konuşmak beni bu derece zarara sokarsa, artık bana gücenme ve beni zorlama.)

Meñ(i)z+e-(meñiz=beniz): Benzemek
Meñze- durum görünüşüne sahiptir.
[-Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Muñar meñzeyü keldi şaèir tili / Bu şaèir tili boldı sözke ulı (441)
(Buna benzer bir şair sözü vardır; bu şair sözü buna esas teşkil eder.)

Muḡar menzeyür körse öglüg sözi / Bu öglüg sözi ol kör ögsüz közi (1246)

(Dikkat edersen, akıllı insanın buna uygun bir sözü vardır; akıllı insanın sözü akılsız için gözdür.)

Muḡar menzer emdi bu sözni eşit / Bu söz işke tutgıl özüñe iş it (1306)

(Şimdi buna uygun şu sözü dinle; onu daima aklında tut ve ona göre hareket et)

Muḡar menzer emdi bu beytig okı / Uka barsa maèni açılğay takı (1649)

(Şimdi buna benzeyen şu beyti oku; düşününce, manası da anlaşılır.)

Or(u)n+a- (orun=yer, mekân, mevki): Yerleşmek

Orna- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][+Erekli]

Ajun tındı ornap bu hakan öze / Anın ıdtı dünya taḡuklar tüze (93)

(Hakan tahta oturunca, dünya asayiş buldu; bundan dolayı dünya ona şahane hediyeler gönderdi.)

Kalı ornasa bu otun er ili / İdi ök ulug yas kılur bu kılı (4073)

(Eğer bu mevkilere küstah ve aşağılık adamlar yerleşirse, bu hizmetkârlardan beye büyük zararlar gelebilir.)

Seniñ ornuña bir isiz ornagay / Budunug ulıtgay bir inç ıdmagay (5738)

(Senin yerine bir kötüsü geçer ve hiç kimseye rahat ve huzur yüzü göstermez.)

Ot+a-(ot=ot): Tedavi etmek

Ota- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Ota- eğer hastalık iyileşirse tamamlama görünüşüne sahiptir. Ancak aşağıdaki örneklerde bu bilgi verilmediği için ota- edim görünüşündedir.

Yorı ay bilgisiz iginı ota / Bilgisiz otın sen ay bilge kuta (158)

(Ey bilgisiz git, hastalığını tedavi ettir; ey mes'ud âlim, bilgisizliğin ilacını sen söyle.)

Seninde turur kör bularnıñ emi / Otagıl daru birle bolgıl kamı (5244)

(Bütün bunların devası sendedir; sen onların hekimi ol, ilaç ver ve tedavi et.)

Oy(u)n+a-: Oynamak

Oyna- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Elik külmiz oynar çiçekler öze / Sıgun muygak agnar yorır tip keze (79)

(Karacalar, dişi-erkek, çiçekler üzerinde oynuyor; geyikler, dişi-erkek, sıçrayıp oynayarak koşuyorlar.)

Basıtma katıgılan kiçigke özün / Tilin oynamagıl tıda tut sözün (4184)

(Asıl insan böyle olur; insana karşı insanlık göstermek insanın şiarıdır.)

Ört+e- (ört=alev): Yakmak

Örte- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Karınka süçig erse çıkırur sözüğ / Bu çıkmış söz ök yandru örter özüg (2656)

(Ağızdan bazen ateş, bazen de su çıkar; bunların biri yapar, biri de yakar.)

Örte- edim görünüşündedir. Ancak aşağıdaki örneklerde “özin örte-“(kendini yak-) ve “evin barkın örte-“(evini barkını yak-) tamamlama görünüşündedir.

Ağıçı odug bolsa iş artamaz / Sakışlıg tutar neñ özin örtemez (2769)

(Hazinedar uyanık olursa, işler bozulmaz; malı hesaplı tutar ve kendisini de yakmaz.)

Evin barkın örte sığıl burhanın / Anıñ ornı mescid cema'at kılın (5486)

(Onların evini barkını yak, burkanını kır; yerine cami yap, etrafına İslam cemaati toplansın.)

Sıg(ı)t+a-(sıgıt=ağlama, hıçkırma, inleme, ağıt): Ağlamak

Sıgta- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Ünün sıgtadı eştip ögdülmişe / Urundı tokındı akıttı yaşa (6292)

(Bunu duyan Ögdülmiş feryat ederek, dövündü ve gözyaşı döktü.)

Sın+a- (sın=imtihan, muayene): Sınamak, tecrübe etmek

Sına- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Ayıtñ eşittñ yime öğrenü / Sınayu tirildiñ kamugñ körü (1187)

(Sordun, öğrendin; her şeyi görüp anlayarak, tecrübe ederek yaşadın.)

Yatıg evke ıdma çıkarma tişig / Katılmazda aşnu sınagıl kişig (1304)

(Yabancıyı eve sokma, kadını çıkarma; içli dışlı olmadan önce insanı tecrübe et.)

Bışurgu tapugda sınagu körü / Ağırlasa ötrü kötürgü örü (636)

(Kulu önce hizmette pişirmeli ve iyice denemeli, ondan sonra kendisini yükseltmeli ve taltif etmelidir.)

Köri bargu begler topugçı kulın / Tapındurgu kulnı sınayu ulın (1755)

(Beyler hizmetkârlarına dikkat ve hizmete girecekleri de esaslı bir şekilde tecrübe etmelidir.)

Adaşıg asıg yas içinde sına / Bu yirde adak tikse bek tut sene (4208)

(Dostu menfaat ve zarar içinde tecrübe et; eğer o bu hallerde de dostluğuna devam ederse, ona sıkı yapış.)

Sına- edim görünüşündedir. Ancak aşağıdaki örneklerin tümünde belirli ve özgül ya da belirsiz ve özgül bir ad öbeği ile sınırlandırıldığı için tamamlama görünüşü sergilemektedir.

Eşitti bu söz kör sevindi ilig / Tilek teg bululdu sınadı erig (593)

(Bu sözü duyunca, hükümdar sevindi; onu tecrübe etti ve dilediği gibi buldu.)

Neçe me sınadım isiz kılguçı / Kite bardı künde üzülde küçi (247)

(Kötülük yapanı kaç defa tecrübe ettim; takati her gün biraz daha azaldı, sonunda da takatten düştü.)

Eşitti bu söz kör sevindi ilig / Tilek teg bululdu sınadı erig (593)

(Bu sözü duyunca, hükümdar sevindi; onu tecrübe etti ve dilediği gibi buldu.)

Kamug türlü işke sınadı ilig / Tilek teg tükel buldı tapnur erig (619)

(Hükümdar onu her türlü işte denedi; hizmetkârını kendi istediği gibi buldu.)

Bir ança yorıdı sınadı ilig / Kamugdın tükel buldı bulmuş erig (764)

(Hükümdar onu daha bir müddet tecrübe etti ve bulduğu insanın herkesten daha mükemmel olduğunu gördü.)

Sınadı kör ilig bu ögdülmişig / Könilik öze buldı barça işig (1716)

(Hükümdar bu Ögdülmiş'i tecrübe etti ve bütün işlerini sadakatle ifa ettiğini gördü.)

İlig me sınadı kamug türlügün / Bütünlük bile buldı baktı ögün (1752)

(Hükümdar da onu her şekilde denedi, iyice tetkik etti, onun doğru ve dürüst hareket ettiğini gördü.)

Tep(i)s+e- (tepiz=çekememe, haset, kıskanma): Haset etmek, çekememek

Tepse- durum görünüşüne sahiptir.

[-Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Kişig tepsemegil yime içme soñ / Bu iki kılınçlıg bulur tutçı muñ (1302)

(Başkasını kıskanma, çok fazla yiyip içme; bu iki işi yapan insanın başı dertten kurtulmaz.)

Seninde ulugun sini tepsegey / Uçuz bolga özün ökünçler yigey (4248)

(Senden büyükler seni çekemezler, sen de itibardan düşer ve pişman olursun.)

Yime tepsegey kör saña teñ tuşuñ / Körülmege edgün tünergey künün (4249)

(Seninle müsavi derecede olanlar da seni çekemezler; yapmış olduğun iyilikler görülmez ve günün geceye döner.)

Bayat hükmi ol barça edgü isiz / Bayat birse tepsép tıdumaz tepiz (4254)

(İyilik ve kötülük hep Tanrı hükmüdür; Tanrı verirse, çekemeyen insan haset ile ona mani olamaz.)

Til+e-(til=dil, söz, lugal): Dilemek

Tile- durum görünüşüne sahiptir.

[-Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Tile- KB’de en fazla geçen eylemdir. Tam 313 yerde geçmektedir. Tüm örneklerde durum görünüşü sergilemektedir. Bu yüzden buraya yalnızca birkaç örneğini alınmıştır. Diğer örnekleri incelemek için *Kutadgu Bilig III. İndeks*’e bakılabilir.

Kim tileği erse kıldı yime neni tilese kılur. (A4)

(O, ne diledi ise, yaptı ve neyi dilese, yapar.)

Sen ögdün anıñ türlüğ erdemlerin / Ol erdem üçün men tiler men erig (3163)

(Sen onun her türlü faziletlerini övdün; bu faziletlerinden dolayı ben onu istiyorum.)

Senin tapgına muşlug ermez bayat / Özün kullukı kıl tile edgü at (3251)

(Tanrı senin ibadetine muhtaç değildir, kendi kulluğunu yerine getir ve iyi ad kazanmaya bak.)

Ay odgurmış emdi okır men sini / Öz asgı tiler tip sakınma mini (3257)

(Ey Odgurmış, bugün seni davet ediyorsam, kendi menfaatimi düşünüyorum zannetme.)

Ne körklüg sevinç ol kişi ardılıp / Selamet kavuşsa tileyü kelip (3295)

(İnsanın ayrıldıktan sonra tekrar araması ve gelip sağ salim kavuşması ne büyük saadettir.)

Büte keçti ödleki sini körmedim / Tiler erdim arzun ödi bulmadım (3309)

(Seni görmeyeli çok zaman geçti; görüşmeyi çok arzu ediyordum, fakat vakit bulamadım.)

Tün+e-(tün=gece): Gecelemek

Tüne- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Muñadı muyanlıkta tüşti barıp / Kiçe yattı anda tünedi serip (489)

(Canı sıkıldı; nihayet gidip, bir imarethaneye indi ve orada yatarak, sabırla geceyi geçirdi.)

Yigüm ot köki bolsu yağmur suvı tap / Ediz kum tüneyi tagar ton kedeyi (6571)

(Yiyeceğim ot kökü olsun, yağmur suyu bana yeter; kumdan döşek yapıp geceleyim, çuldan elbise giyeyim.)

Tüş+e- (tüş=düş): Düş görmek, rüya görmek

Tüşe- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Takı bir bilig kör bu tüş èilmi ol / Tüşese yoruglı açar edgü yol (4366)
(Bir ilim de rüya ilmidir; rüya görünce, yoran kimse onu hayra çevirir.)

Udısa bu yalñuk tüşer ök bu tüş / Yora bilse terkin kelir agzı tuş (4367)
(İnsan uyuyunca, rüya görür; tabirci yormasını bilirse, dediği derhal çıkar.)

Tüşedim tüşümdin açıldı maña / Ölürüm ukuldu maña ay toña (5988)
(Tanrı, iyi veya kötü, kazasını bildirmek isterse, bunu gece yatarken, uykuda bildirir.)

Uz+a- (uz=cansız varlıkların genişliği, büyüklüğü⁶): Uzamak, artmak
Uza- edim görünüşüne sahiptir.
[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Kayu işke ivse uzar kiç kalur / İve kılmış işler ökünçlög bolur (556)
(Hangi işte acele edilirse, o iş uzar ve gecikir; acele yapılan işler pişmanlık ile neticelenir.)

Tirildi ögi hem koyuldu bilig / Bolu birdi evren uzadı elig (3070)
(Felek dönüp, kudreti artınca, akli derlenip toparlandı, bilgisi derinleşti.)

Kimiñ bolsa devlet uzadı elig / Kamug tetrüsi oñ sözi ög bilig (3075)
(Kim devlete ererse onun kudreti artar; bütün eğrisi –doğru, her söylediği – hikmetin ta kendisi olur.)

Üst+e-(üst=üst): Kazanmak, artmak
Üste- edim görünüşüne sahiptir.
[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Ya rab üste devlet tükel kıl tilek / Kamug işke bolgıl sen arka yülek (116)
(Ey rabbim, sen onun devletini arttır; bütün dileklerini yerine getir, her işinde arka ol, destek ol.)

⁶ Clauson (1972)'de bu biçimde açıklanmıştır.

Bilig birle yalñuk bedüp çavlanur / Kişilerde üster kamug iş önür (2451)

(İnsan bilgi ile büyür ve şöhret bulur; herkesten üstün olur ve her işi başarır.)

Kalı üstese elgi arzu öze / Özini tutunsa köñül til tüze (3447)

(Arzusunu elde etmek için kuvvet bulduğu halde, kendisini tutar, gönlüne ve diline hâkim olur.)

Yaş+a-(yaş=yaş, ömür): Yaşamak

Yaşa- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Yaşa- edimi keyfi bir erek noktasına sahiptir. Ancak KB'deki birçok örnekte ölçümlüdür. “*Lukman yılı yaşa-*“ (*Lokman kadar yaşa-*), “*kırk yaşa-*“ (*kırk yıl yaşa-*) ve “*Nuh yaşın yaşa-*“ (*Nuh kadar yaşa-*) örneklerinde tümcede erek noktası belirlidir. Aşağıdaki örnekler belirtilen bu ilgeçlerle sınırlandırılmıştır.

Sevinçin avınçin küvençin ili / Aşasu yaşasunı lukman yılı (123)

(Sevinç, huzur ve güvenç içinde memlekete hâkim olsun, Lokman kadar uzun ömürlü olsun.)

Kişi kırk yaşap öz tadu bilmese / Tükel yilkı ol bu neçe sözlese (4637)

(İnsan kırk yaşına gelir ve kendi tabiatını bilmezse, nutuk sahibi olmasına rağmen, o tam bir hayvandır.)

Ajun bütrü tuttum Sikender tutarça / Tükel Nuh yaşın men yaşadım yaşattım (6548)

(İskender gibi, bütün dünyayı elimde tuttum, tam Nuh'un yaşını yaşadım ve yaşattım.)

Yine bazı örneklerde de *yaşa-* edimi ölçümlü görünse de bu eylem takımlarının belirteçleri belirli bir zaman aralığı vermezler. “*Uzun kiç yaşa-*” (*çok uzun yaşa-*), “*öküş yıl yaşa-*” (*çok yıllar yaşa-*), “*miñ yaşa-*” (*bin yaşa-*), “*uzun yaşa-*” (*uzun ömürlü ol-*),

“az yaşa-“ (az yaşa-), zaman belirteçlerinde belirli bir zaman aralığı yoktur. Burada daha çok konuşmacının duygu aktarımı vardır.

Uzun kiç yaşagıl ay ilig kutı / Öküş il aşagıl bu beglik atı (1350)
(Ey devletli hükümdar, çok uzun yaşa; bu saltanat ile çok illere hükmet.)

Neçe kiç yaşap öz tirig tursa sen / Ölüm boldı ahır yanış körse sen (1471)
(Ne kadar çok yaşarsan yaşa ve ne kadar hayatta kalırsan kal, dikkat edersen, en son karşılaşacağın şey ölümdür.)

Eseniñ tirilgil öküş yıl yaşa / Sevinçin avınçın öküş il aşı (1480)
(Ömrünü sıhhatle geçir, çok seneler yaşa; saltanatın sevinç ve huzur içinde geçsin.)

Neçe miñ yaşap er tilese tilek / Tükel ök bolumaz bulunsa tilek (5429)
(İnsan binlerce yıl yaşayıp, arzu ettiği şeylere kavuşsa bile, yine dileği bitmez.)

Tükel miñ yaşasa tilekin tamam / Tükel ök bulumaz kerekin tamam (5431)
(İnsan bin yıl yaşasa bile; arzu ve ihtiyaçlarının hepsini tamamlayamaz.)

Bu iki bulup miñ yaşasa tükel / Ölüm tutsa ahır adın bolgu hal (6109)
(Bu iki şeyi bulup, insan tam bin yıl yaşasa bile, sonunda ölüm gelince, durum değişir.)

Neçe miñ yaşasa öz ölgü turur / Ulaşmış et özler üzölgü turur (6146)
(Binlerce yıl yaşasa bile, insan nihayet bir gün ölecektir; vücutta birleşmiş olan azalar birbirlerinden ayrılacaktır.)

Kadaşıñ keçip bardı kodtı ajun / Sen inçin tirilgil yaşagıl uzun (6288)
(Kardeşin göçtü gitti, bu dünyayı terk etti; Tanrı sana sağlık ve uzun ömürler versin.)

Kayu az yaşadı kayusu uzun / Kayu baş kötürdi bedükrek sözün (6396)
(Kimi az yaşadı, kimi çok; kimi hakimane sözleri ile yüksek makama erişti.)

Yaş(ı)n+a-(yaşın=şimşek): Şimşek çakmak

Yaşna- bir anlık edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinim][-Sürerli][-Erekli]

Bulıt kökredi urdı nevbet tuğı / Yaşın yaşnadı tarttı hakan tuğı (86)

(Gök gürledi, nevbet davulunu vurdu; şimşek çaktı, hakanın tuğunu çekti.)

Yum(u)ş+a-(yumuş= hafif, kolay): Yumuşak hale gelmek (Erdal, 1991; 427)

Yumşa- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

“Yumuş” Aksan (2003)’a göre açık ölçekli derecelendirilmiş önadlara örnektir. [-Son noktalı] anlamsal özelliğe sahiptir. Dolayısıyla yumşa- için edim görünüşündedir, denilebilir.

Sözi bolsa yumşak şeker teg süçig / Süçig sözke yumşar ulug hem kiçig (2665)

(Sözü yumuşak ve şeker gibi tatlı olmalı; tatlı söze karşı, büyük küçük herkes yumuşar.)

Kür er kördi altun özi yumşadı / İrig sözlüg erniñ sözi yumşadı (2749)

(Altın görünce, pek yürekli insanlar bile yumuşar; kaba sözlü insanların da sözü nazikleşir.)

Kür aslanka okşar körü tursa beg / Öge tegse yumşar bolur torku teg (4098)

(Dikkat edersen, bey pek yürekli aslana benzer; öğerek yaklaşırsan, yumuşar, ipek gibi olur.)

3.1.2. {+(A)d-}

Köp+ed-(köp=çok): Çoğalmak

Köped- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Köped- ediminin kökü önaddır. Dolayısıyla bu edim dereceli erişme eylemlerindendir ve eylemde dereceli değişme söz konusudur. Aksan (2003; 2)’de de belirtildiği gibi gerektirim testi uygulanırsa *köped-* olayının edim olduğu ve [-Son noktalı] ya da [-Erekli] olduğu anlaşılır. Aşağıdaki örnekte de “*hazine köpedür*” (*hazine çoğalır*)” erekliliği olmayan bir eylem öbeğidir.

Bayur ötrü budnı hem itlür ili / Hazine köpedür kutadur yılı (2262)

(*Halkı zenginleşir, memleketi de tanzim edilir; hazine çoğalır, beyin hayatı saadet içinde geçer.*)

Kut+ad-(kut=kut, mutluluk, devlet): Kutlu olmak, saadetli olmak, devletli olmak

Kutad- durum görünüşüne sahiptir.

[-Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Ajun tuttı tavgaç ulug bugra han / Kutadsu atı birsü iki cihan (88)

(*Büyük Tavgaç Buğra Han dünyaya hâkim oldu; adı kutlu olsun, Tanrı onu her iki cihanda aziz etsin.*)

Kitab atı urdum Kutadgu Bilig / Kutadsu okıglıka tutsu elig (350)

(*Kitabın adını Kutadgu Bilig koydum; okuyana kutlu olsun ve ona yol göstereyim.*)

Kişi iki ajunnnı tutsa kutun / Kutadmuş bolur bu sözüm çın bütün (352)

(*İnsan her iki dünyayı devletle elinde tutarsa, mesut olur; bu sözüm doğru ve dürüsttür.*)

Bu kut kelse yalñuk kutadur köni / Tümen arzu birle talulap yir aş (682)

(*Saadet gelirse, insan hakikaten mesut olur; bütün arzularına kavuşur huzur içinde yaşar.*)

Bayat birsü tevfiğ kamug edgüke / Kutadsu bu edgü yigü kedgüke (1479)

(*Bütün iyilikler için Tanrı sana tevfiğ ihsan etsin; yiyecek ve giyecek hususunda da bu iyiliklerin sana hayrı dokunsun.*)

Ata pendini sen katıg tut katıg / Kutadgay künün birge künde tatıg (1568)
(Baba nasihatini sen sıkı tut, sıkı; günün kutlu olur ve sana her gün bir sevinç getirir.)

Küç+ed- (küç=güç, zor, zulüm): Güçlenmek

Küçed- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Küçed- kökü önad olan bir eylemdir. (Aksan, 2003)’de önerildiği gibi *küçed-* eylemi için gerektirim testi uygulandığında [-Son noktalı] olduğu görülür. Dolayısıyla *küçed-* için edim görünüşü sergiliyor diyebiliriz. Aşağıdaki örnekte de “*sevda küçedip*” (*sevda güçlenerek*) son noktası belirli olmayan bir edimdir.

Ya sevda küçedip menjim artadı ol / Közümkemü körnür özüm hab içeyi (6590)
(Veya sevda güçlenerek, beynime mi tesir etti veya gözüme mi öyle görünüyor; ben bir ilaç içeyim.)

Muñ+ad- (muñ=bun, sıkıntı, acı, ihtiyaç): Bunalmak, ihtiyaç duymak

Muñad- durum görünüşüne sahiptir.

[-Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Muñad- eyleminin iki farklı anlamı verilmiştir. Bunlardan birincisi *bunal-*, diğeri de *ihtiyaç duy-*. Bu ikili anlamlandırma indeksle ya da çeviriyle ilgili bir sorun da olabilir. Ancak her iki anlamında da durum görünüşüne sahiptir. Aşağıda verilen beyitler *bunal-* anlamıyla ilgili olan beyitlerdir.

Muñadıp ayur bir kün oldrup özi / Bedük iş bu beglik işi hem sözi (420)
(Bir gün yalnızca otururken, kederli kederli şöyle der: bu beylik işi ve emir vermek meselesi büyük iştir.)

Muñadı muyanlıkta tüşti barıp / Kiçe yattı anda tünedi serip (489)

(Canı sıkıldı; nihayet gidip, bir imarethaneye indi ve orada yatarak, sabırla geceyi geçirdi.)

İdi sarp bolur bu yaşı kelgüçi / Bilişi yok erse munadsa tuçı (492)

(Tanıdığı olmayan kimse, yabancı bir yerde daima can sıkıntısı içinde kalır ve çok güç bir duruma düşer.)

Tirigle tapındıñ ötediñ hakım / Ölürde munadıp yidiñ hem gamım (1559)

(Hayatta iken hizmet ettin ve hakkımı ödedin; ölürken de beni düşündün ve benim için üzüldün.)

Yana bir kün oldrup munadıtı ilig / Ayur ay diriga yitürdüm erig (1613)

(Yine bir gün hükümdar üzüntü içinde kendi kendine: - Ne yazık, o mükemmel insanı kaybettim- dedi)

Ukuşsuz ökündi ayur ay ukuş / Seniñsiz munadur men artuk öküş (1859)

(Akılsız hayıflandı ve dedi:-Ey akıl, sensiz ben çok bunalıyorum.)

Elig tarlıkı tegse emdi saña / Kişike munadma ay ersig toña (4540)

(Eğer elin dara girerse, ey mert yiğit, başkalarına bundan sızlanma.)

Negüke munadur sen munça katıg / Negüke kılur sen tiriglik açıg (5477)

(Niçin bu kadar çok kederleniyorsun, neden bu hayatı kendine zehir ediyorsun.)

Köñül kimke birgü muñum kimke aygu / Munadtım men emdi bir azrak ayayı (6581)

(Kime gönül vermeli, derdi kime açmalı; ben şimdi gamlıyım, biraz içimi dökeyim.)

Kişi bulmadım men munadur ma yalnız / Sakınçın sızar men sevinçin küleyi (6587)

(Ben insan bulamadım, dertliyim ve yalnızım, kederden eriyorum; ben de bir sevineyim, güleyim.)

Munad- durumunun diğer bir anlamı da “ihtiyaç duymak, muhtaç halde olmak”tır. Aşağıda bu anlamıyla verilen diğer örnekler yer almaktadır.

Kötürdi sav altun kümüş neñ tavar / Ayur öz muñadsa maña bu yarar (485)

(Ay Toldı:-Başım darda kalırsa, bana lazım olur- diye, yanına som altın, gümüş, eşya, mal kaldı.)

Tilek barça buldum bu ol bir sözüm / Bu yañlıg kişike muñadur özüm (572)

(Bütün istediklerimi elde ettim; tek bir arzum kalmıştı; böyle bir insana çok ihtiyacım vardır.)

Tetig bolsa malka muñadmaz bolur / Bilig bilse işte yañılmaz bolur (2447)

(İnsan zeki olursa, hiçbir vakit mala muhtaç olmaz; bilgili olursa, işinde hiçbir vakit yañılmaz.)

Bu beglerke tapnur tapugçı kamug / Muñadıp kelip tuttı tapgun kapug (2814)

(Beylerin yanındaki bütün bu hizmetkârlar, ihtiyaçlarından dolayı hizmete girmiş ve kapılanmışlardır.)

Muñadsa tapugçı elig tarlıkın / Begi eşitip ıdsa açığ yarlığın (2815)

(Hizmetkâr darlıkta kalır ve muhtaç duruma düşerse, onun sıkıntısını duyan bey ihsan fermanını göndermelidir.)

Ötügçi kereksiz muñadsa özüm / Tilim tepremedin eşitür sözüm (3767)

(Başım darda kalırsa, aracıya lüzum yoktur; dilim daha hareket etmeden, sözümü işitiyor.)

Elig tarlıkı bolsa edgü yime / Kılınç artatur kör muñadıp bu ma (5525)

(Eli darlıkta kalıp, muhtaç duruma düşünce, iyilerin bile tavır ve hareketi bozulur.)

Muñadsa ma edgü kılıklıg kişi / Kılınç artatur hem ol edgü tuşı (5526)

(İyi tabiatlı insanın da, muhtaç duruma düşünce, iyiliği nisbetinde hareketi kötüleşebilir.)

Bularnıñ hakı tıdma içgü yigü / Birü tur muñadmasu ilçı bigü (5553)

(*Ey hakim hükümdar, onların hukukunu muhafaza ve yiyecek içeceklerini temin et, muhtaç duruma düşmesinler.*)

Tüz+et- (tüz=düz): Tanzim etmek

Tüzet- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Bu Türkçe koşuglar tüzettim saña / Okırda unıtma duèa kıl maña (B75)

(*Bu Türkçe beyitleri senin için tanzim ettim; ey okuyucu, okurken unutma, bana dua et.*)

Ulug+ad- (ulug=ulu): Yükselmek

Ulugad- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Ulugad-, kökü önad olan bir eylemdir. Aksan (2003)’de belirtildiği gibi “*ulug*” derecelendirilebilir bir önaddır ve son noktalı değildir. Dolayısıyla *ulugad-* için edim görünüşüne sahiptir denilebilir. Aşağıdaki örnekte de edim görünüşü sergilemektedir.

Kişi kutluğı ol neçe ulgağu / Baru edgü bolsa isizlik kodu (4708)

(*İnsanların kuthusu yükseldikçe iyi olur ve kötülüğü bırakır.*)

Yig+ed- (yig=yeğ): Üstünleşmek

Yiged- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Yiged- de “*yig*” önadından türemiştir ve tıpkı *ulugad-* gibi dereceli bir erişime sahiptir. Aşağıda verilen örnek son noktalı değildir. Çünkü tamamlanma görünüşü sergileyeceği bir ölçümlülüğe sahip değildir.

Kişi kutlugının bolur belgüsi / Küniñe yigedür anıñ edgüsi (4705)

(İnsanlar arasında saadete nail olan kimsenin nişanı olur, onun iyiliği günden güne artar.)

Yok+ad- (yok=yok): Yok olmak

Yokad- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Yokad- eylemi erişme görünüşüne sahiptir. Aşağıda verilen örneklerde, bazı çevirilerde “mahvol” anlamı verilmiş olsa da bu anlamın serbest çeviri ile verilen bir anlam olduğu da söylenebilir.

Kamug sen törüttün ne erselerig / Yokadur ne erse sen ök sen tirig (14)

(Her varlığı sen yarattın; varlık yok olur, baki kalan yalnız sensin.)

Telim kördüm edgüg isiz iş için / Yodugka ilindi yokadtı küçün (4245)

(Kötü arkadaş yüzünden zarar gören ve zorla adı sanı silinip giden iyiler çok gördüm.)

Kamug gaflet ol bu sevinçin tarab / Bu gaflet bile öz yokadur èaceb (5270)

(Sevinç ile neşe hep gaflet eseridir; bu gaflet ile insan kendisini öyle mahveder ki.)

Bu iki bile er yokadur küçün / Muñar kim bulun bolsa emger için (6162)

(Bu ikisiyle insan zorla kendini mahveder; kim bunların esiri olursa, onu ıztıraba sürükler.)

Aya usırık öz sen odun yığla tınma / Bayatka tapug kıl yok erse yokadtım (6560)

(Ey uyuklayan vücut, uyan, ağla durma; Tanrıya ibadet kıl; yoksa ben mahvoldum.)

3.1.3. {+(A)r-}

Belgü+r-(belgü=alamet, nişan): Belirmek, meydana çıkmak

Belgür- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Er at birle begler küçi belgürer / Er at birle begler tügünler yörer (3006)

(Beylerin kuvvet ve kudreti asker ile belli olur; beyler asker ile düğümleri çözerler.)

Kalı kelse keldrür kamug arzular / Ajunda çavıkar atı belgürer (3080)

(Devlet kime gelirse, bütün istenilen şeyleri beraber getirir; o insan dünyada meşhur olur, adı her tarafa yayılır.)

Yagı bolmagınça er ersigliki / Kaçan belgürer ilde atı köki (3414)

(Düşmanı olmazsa, insanın mertliği, adı ve aslı ne zaman belli olur.)

Uvutsuz kuluñ men yazukum telim / Tüzünlük seniñdin kelür belgüre (6638)

(Ben utanmaz bir kulunum, günahım çoktur; sen rahimsin, şefkat senden gelir.)

Bugragu+r- (bugragu=erkek deve gibi): Erkek deve gibi olmak, buğralaşmak

Bugragur- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Özüñ bugragursa bedütse boyun / Sini otka tartar ulıtur ünün (6369)

(Vücudun deve aygırına döner ve enseni kalınlaştırırsa, seni ateşe sürükler ve acı acı feryat ettirir.)

Kadgu+r-(kadgu=kaygı, düşünce): Kaygılanmak

Kadgur- durum görünüşüne sahiptir.

[-Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Nerek kadgurar sen nerek bu sıgıt / Bayat hukmi keldi sıgıtnı agıt (1233)
(Niçin kederleniyorsun, bu ağlama niçin; gelen Tanrı emridir, ağlamayı bırak.)

Kılınç edgü tut neñke kadgurmağıl / Kılınç edgü bolsa kelir neñ tigil (1305)
(İyi hareket et, mal için kaygılanma; iyi hareket edersen, mal kendiliğinden gelir.)

Yana aydı ögdülmiş uş bu özüm / Saña kadgura tilde kesmez sözüm (3326)
(Öğdülmiş devam etti: -İşte ben daima seni merak ediyorum, dilimden düşürmüyorum.)

Kadaş köñli barça saña kadgurar / Körü ıdsa bulmaz köñül yilgürer (3329)
(Senin için bütün akrabaların sızlanıyor; görmek isteyince, bulamıyor ve iştihak içinde çırpınıyorlar.)

Esenleşti ilig bile ol köre / Eligleşti kaldı ilig kadgura (5445)
(O hükümdar ile vedalaştı, müsafaha ettiler; hükümdar mahzun bir halde kaldı.)

Sakınçın kadaşı üçün kadgurup / Sarıg kıldı menzin özin sızgurup (6276)
(Kardeşi için üzüntü içinde idi; gittikçe sarardı, kederden adeta eridi.)

Yigitlik yava boldı isiz künüm / Tüker bu tiriglik ökün kadgura (6635)
(Gençlik heder oldu, hayatıma yazık oldu; bu hayat tükenir, ızdırıp çek, nadim ol.)

Kar(a)+ar-: Kararmak

Karar- tamamlama görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][+Erekli]

Karar- eyleminin kökü olan “kara” da önaddır. Bu önad, Aksan’ın çalışmasındaki sınıflandırmaya göre kapalı ölçekli derecelendirilmiş önadlara örnektir. *Karar-* için tamamlama görünüşündedir denebilir.

Ajun tul tonın kedti kaşın tügüp / Kalık yek yüzi teg karardı oñup (5029)
(Dünya ızdırıp içinde, tekrar dul elbisesini giydi; gök, şeytan yüzü gibi, soldu, karardı.)

Haramka katılma ay ilig sakın / Haramka kararur köñül bil yakın (5347)

(*Harama el uzatma, kendini gözet; ey hükümdar, iyi bil ki, haram gönlünü karartır.*)

Haram birle artuk karardı köñül / Halal kayda bulgu tilep ay ogul (6461)

(*Kalpler haram ile çok fazla karardı; ey oğul, helali nerede arayıp bulmalı.*)

On+ar-(on=sag, sag taraf, dogru): Duzeltmek, onarmak

Onar- erisme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][+Erekli]

Onar- da erisme görünüşüne sahiptir. Ancak indekste verilen anlam ve serbest çevirinin anlamı muğlâk bırakması nedeniyle görünüş örneklerden yola çıkılarak tespit edilmiştir. Örneklerde *düzel-*, *sağalt*, *tamamla-*, *bir işe muvaffak ol-*, *sona er-*, *dogru yolu bul-*, *bir işi başar-* anlamlarında çevrilmiş ve kullanılmıştır. Çeviriye uygun olarak ve örnekler kontrol edilerek, olayın erisme görünüşüne sahip olduğu tespit edilmiştir. Aşağıda kullanımlarla ilgili bazı örnekler verilmiştir:

Sözüg sözledeçi azar hem yazar / Ukuşlug eşitse onarur tüzer (205)

(*Sözü söyleyen yanılabilir ve şaşırır; anlayışlı isterse, bu düzeltir ve tashih eder.*)

Ked öglüg kerek beg onarsa işin / Bilip başlasa ötrü işler başın (1989)

(*İşe bilerek başlamak ve başarı ile tamamlamak için, beyin çok akıllı olması gerekir.*)

Bu öglüg kişiler onarur işig / Yırak tutgu işte bu ögsüz kişig (1990)

(*İşi akıllı insanlar başarırlar; akılsız kimseleri işten uzak tutmalıdır.*)

Neçe miñ tapugsuz yazuklug kulu / Ahır tın keserde onardı yolu (3988)

(*Kaç bin asi günahkâr kullar da son nefesleri kesilirken dogru yolu buldular.*)

Tapugug onarsa bu yanlıg kiçig / Begiñe yagudı onardı keçig (4042)

(Böyle bir genç hizmette başarı gösterirse, beyine yakın olur ve merhaleleri muvaffakiyetle geçer.)

Bu tetrü kılınçlıg bu tetrü kişi / İsig tügmeginçe onarmaz işi (5507)

(Bu ters tabiatlı, zararlı ve kötü adamların eli kolu bağlanmadıkça işler selametle yürümez.)

Kiñeşse onarur kişi öz işi / Ökünçlüg bolur kin kiñeşmez kişi (5653)

(İnsan içinde ancak danışmak suretiyle muvaffak olur; danışmayan kimse sonunda pişman olur.)

Tün+er-(tün=gece): Kararmak

Tüner- tamamlama görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][+Erekli]

Tüner- olayında da bir durum değişikliği söz konusudur. Kökü önad değildir; fakat yine de dereceli bir değişimden söz edilebilir.

Kişensiz külündi mañumaz adak / Tünerdi yarumaz körügli karak (374)

(Ayağım kösteksiz olduğu halde, halsiz düştü; adım atamıyor; gören göz bebeğim karardı, parlamıyor.)

Kelip barmaz erse bu devlet yana / Tünermegey erdi yarumış küne (696)

(Devlet gelip, tekrar girmese idi, bu aydınlanmış olan gün tekrar kararmazdı.)

Yaruk can üzüldi tünerdi küni / Bayat atı birle kesildi tını (1520)

(Nurlu can ayrıldı, günü karardı; Tanrı adı ile son nefesini verdi.)

Köni kayda bolsa kutadur küni / Tünermez küni er yorısa köni (2864)

(Doğru insan nerede olursa olsun, onun günü kutlu olur; doğru hareket eden insanın gündüzü geceye dönmez.)

3.1.4. {+DA-}

Tıl+da- (tıl=mani, engel): Mani olmak

Tılda- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Kalı öğrenür erse emdi özün / Tilin tıldama emdi kesgil sözün (4030)

(Eğer şimdi öğrenmek istersen, sen sus ve beni dinle.)

Ün+de- (ün=ses, ün, san): Seslenmek, çağırmak

Ünde- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Sözin kesti ilig hiç ündemedi / Közin yumdı ay toldı hiç açmadı (625)

(Hükümdar bir müddet sustu ve hiç ses çıkarmadı; Ay Toldı da gözünü yumdu ve hiç açmadı.)

Kapugda ün itti bedük ündedi / Kişi ıdtı tavrak baka kör tidi (5954)

(Birinin kapıda gürültü ettiğini ve yüksek sesle bağırdığını duydu ve “Git, bak!” diye acele birini gönderdi.)

Yakın tegdi tüşti yorıp bardı ol / Kapugka tegip ündedi koldı yol (6285)

(Yaklaşınca, atından inip, yayan yürüdü; kapıya gelip seslendi ve girmek için izin istedi.)

Ünde- edimi belirli ve özgül veya belirsiz özgül bir ad öbeği ile ölçümlendiğinde tamamlama görünüşü sergileyebilir. Aşağıdaki örneklerde “*Odgurmuşnu ünde-*” (“*Odgurmuş’ı davet et-*”), “*işin ünde-(eşine seslen-)*”, “*atın ünde-*” (*adını an-*), *kişig ünde-* (*birini çağır-*), “*aşka ünde-*” (*yemeğe çağır-*) eylem takımları tamamlama görünüşü sergilemektedir.

Kün Togdı ilig odgurmışnı üçünç yolu ündeyü ıdmışın ayur. (LXVIII)
(*Hükümdar Kün Toğdı'nın Odgurmış'ı üçüncü defa davet ettiğini söyler.*)

Odgurmış iglig bolup ögdülmişni ündemişin ayur. (LXXVI)
(*Odgurmış'ın hastalanarak Ögdülmiş'i çağırdığını söyler.*)

Ular kuş ünün tüzdi ünder işin / Silig kız okır teg köñül birmişin (75)
(*Keklik, sesine bir ahenk vererek, eşine sesleniyor; sanki güzel bir kız gönül verdiğini çağırıyor.*)

İlig bir kün ay toldını ündedi / Orun birdi oldur tiyü imledi (955)
(*Hükümdar bir gün Ay Toldı'yı çağırdı; ona yer gösterdi ve oturması için işaret etti.*)

Bıçek tartma anda sünük kemdime / Aşig tartmagıl sen kişig ündeme (4131)
(*Orada bıçak kullanma, kemik sıyırma; başkalarına yemek uzatma ve buyur etme.*)

Siziksiz mini aşka ündegeles / Men ündep olar ma maña kelgeler (4570)
(*Şüphesiz, beni yemeğe çağıracaklar ve ben çağırınca onlar da bana geleceklerdir.*)

3.1.5. {+I-}

Bek+i-(bek=pek, sağlam): Sağlamlaşmak

Beki- tamamlama görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][+Erekli]

Bek, “sağlam” anlamında bir önaddır. *Beki-* yani *sağlamlaş-* Aksan (2003;5)’e göre dereceli erişme eylemlerinin kapalı ölçekli sınıfına girmektedir. Dolayısıyla [+Son noktalı] erekli bir edim eylemidir. KB’de incelenen tek örneği de tamamlama görünüşü sergilemektedir.

Tüzüldi törü hem itildi ili / İlig inçke tegdi bekip il ulı (1772)

(Kanunlar va'zedildi ve memleket düzene girdi; ülkenin temeli sağlamlaştı ve hükümdar huzura kavuştu.)

Öl+i- (öl=ıslak, yaş, nem): Islanmak

Öli- tamamlama görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][+Erekli]

Öli- de aynı şekilde beki- gibi tamamlama görünüşüne sahip, Aksan (2003)'a göre kapalı ölçekli [+Son noktalı] bir eylemdir. KB'de geçen iki örnek de tamamlama görünüşü sergilemektedir.

Açıg suv teg ol kör bu dünya neñi / Neçe içse kanmaz ölimez tili (1408)

(Bu dünya malı acı su gibidir; insan ne kadar içerse içsin, kanmaz; onun dili bile ıslanmaz.)

Açıg suv teg ol kör bu dünya neñi / Neçe içse kanmaz ölimez eñi (3625)

(Bu dünya malı acı su gibidir; insan ne kadar içse, kanmaz; damağı bile nemlenmez.)

Sem(i)r+i- (semir=şişman veya iri): Semirmek, yağlanmak

Semri- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Semri- eylemi “semir” önadından türetilmiş bir eylemdir. Aksan (2003)'deki sınıflandırmaya göre de “semir” açık uçlu bir önaddır. Dolayısıyla bu önaddan türemiş semri- de edim eylemidir. Çünkü [-Son noktalı] anlamını taşımaktadır.

Budun inçke tegdi turuk semridi / Severi bedüddi yağı yavırdı (3094)

(Halk huzura kavuştu; zayıflar kuvvetlendi, onu sevenler yükseldi, düşmanlar zayıfladı.)

Bulak semrise kör munar hem azar / İdisin çalar yirke andın tezer (3600)

(Haşarı at semirirse, kudurur ve azar, sahibini yere vurur ve ondan kaçır.)

Öküş arzu nièmet yiyü semridi / Bu kün argurayın yetildi ödi (5705)

(O pek çok arzu ve nimetlere nail oldu ve semirdi, artık vakti geldi, bugün onu zayıflatmalıyım.)

Et öz semrir erse yılan kurt anuk / Özün sevnür erse keçigli konuk (5844)

(Vücut semirirse, onu yiyecek kurtlar ve yılanlar hazırdır; kendi sevincine gelince, sen ancak konup göçen bir yolcusun.)

Yıd+ı- (yıd=koku): Kokmak⁷

Yıdı- durum görünüşüne sahiptir.

[-Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Tiş aslı et ol küdezgü etig / Yıdır et küdezmese bolmaz itig (4519)

(Kadının aslı ettir; eti muhafaza etmeli; gözetmezse et kokar, bunun çaresi yoktur.)

Et ol bu kişi könlü artar yıdır / Anı ked küdezgü ay kılkı kadır (5862)

(İnsanın kalbi ettendir, bozulur ve kokar; ey iradeli insan, onu çok iyi korumalıdır.)

Yıpardın yıpar ok yıdır ol ıdı / Pelidin kelir ol arıgsız yıdı (6514)

(Miskten ancak misk kokusu gelir; fena koku murdar şeyden çıkar.)

3.1.6. {+(X)k-}

At+ık-(at=ad, isim): Ad sahibi olmak, ismi yayılmak, meşhur olmak

Atık- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Kayu edgü öknür kör edgü üçün / Atıkmış isiz ahır öknür küçün (928)

(Bak, hangi iyi iyiliğinden dolayı pişman olmuştur; kötü ne kadar şöhret sahibi olursa olsun, sonunda pişman olur.)

⁷ İndekste “kötü kok-” anlamında kullanılmış olsa da böyle bir anlam örneklerde görülmemiştir.

Negü tir atıkmiş yagıcı eşit / Bu söz eştip ötrü özüne iş it (2338)

(Adı dünyaya yayılmış meşhur harp adamı ne der, dinle; bu sözü dinle ve ona göre hareket et.)

Bir+ik-(bir=bir): Birikmek, toplanmak, bir olmak

Birik- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Aya bir birikmez saña bir adın / Kamug aşnuda sen sen öñdün kidin (8)

(Ey bir olan Tanrı, bir başkası sana şirk koşulamaz; başka her şeyden evvel ve sonda her şeyden sonra sensin.)

Bu iki birikse bolur er tükel / Tükel er ajunug tamam yir tükel (225)

(Bu ikisi bir kimsede toplanırsa, o tam insan olur; tam insan dünyanın bütün nimetlerine nail olur.)

Bu kaç neñ birikse biregü öze / Anıñdın yırar ol ıduk kut teze (343)

(Bu birkaç şey bir kimse üzerinde toplanırsa, mübarek saadet ondan kaçır, uzaklaşır.)

İlig aydı körgil köni er özi / Tili köñli birle biriker sözi (862)

(Hükümdar: -Bak, kimin düşündüğü ile söylediği bir olursa, işte doğru insan odur – dedi-)

Könilik uvut hem bu edgü kılınç / Üçegün birikse bu buldı sevinç (1664)

(Doğruluk, hayâ ve iyi hareket – bu üçü kimde birleşirse, o insan mesut olur.)

Bu il bağı örki bu iki tüzer / Bu iki birikse anı kim üzer (2419)

(Memleketin nizamını ve dizginini bu ikisi ellerinde tutar; bu ikisi el ele verirse, onu kim koparır.)

Bu din dünya birle birikmeki sarp / Kavuşmaz ikigün muni bilse tap (5312)
(*Dinin dünya ile birleştirilmesi güçtür; bu ikisi bir araya gelmez, bunu bilmek kâfidir.*)

İdi yakşı sözler köñül bulmış er / Köñül til birikir yakın bolmış er (5617)
(*Gönül sahibi, düşüncesi ve sözü bir olan dost insan çok iyi söylemiştir.*)

Çav+ık- (çav=şöhret, şan, ses): Ün sahibi olmak, ünlenmek

Çavık- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Çavık- eyleminde ereklilik ve durum değişmesi söz konusu olduğu için erişme görünüşüne sahip olduğu söylenebilir.

Bu kün togdı erdi atı belgölüg / Ajunda çavıkmış kutı belgölüg (406)
(*Bu bey Kün-Toğdı idi, adı bellidir; şöhreti dünyaya yayılmıştır, ikbali malumdur.*)

Çavıksa kim erse bu yalğan tilin / Savı bardı yalñuk ara sen bilin (1671)
(*Eğer bir kimse yalan söylemekle şöhret bulmuşsa, bil ki o, insanlar arasında daima bu şöhretle anılır.*)

Çavıksa ajunda yadılsa atı / Bedüse küniñe kötürse kutı (1928)
(*Şöhret kazansın, adı dünyaya yayılsın; günden güne yükselsin ve saadeti artsın.*)

Özüñe bir at ton tulum kodsı tap / Çavıksa ajunda atın yadsa tap (2277)
(*Kendisine bir at, giyim ve silah ayırması kâfidir; meşhur olup, dünyaya nam salmak ona yeter.*)

Ed+ık- (ed=ipekli kumaş, kıymetli şeyler): Güzelleşmek, iyileşmek

Edik- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Karımaz bu edgü neçe yıllasa / İsizlik edikmez neçe edlese (347)

(Ne kadar yaşarsa yaşasın, bu iyi insan ihtiyarlamaz; ne kadar uğraşılırsa uğraşılsın, kötü insan ıslah edilemez.)

Kin+ik- (kin<kiyin<kidin=arka, son): Gecikmek

Kinik- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Körü bar tözüke aş içgü tegür / Kinikmiş bar erse yime aş yitür (4652)

(Dikkat et, herkese yiyecek ve içecek yetiştir; geciken varsa, onu da yemeksiz bırakma)

Muñ+uk- (muñ=bun, sıkıntı): Bunalmak, ümitsizliğe düşmek

Muñuk- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Muñuksa yağı yüz ölümke urur / Ölümke yüz ursa kim utru turur (2391)

(Düşman ümitsizliğe düşerse, ölümü göze alır; ölümü göze alan kimse, çok şiddetle karşı koyar.)

Tüp+ük- (tüp=dip, esas): Tamamlanmak

Tüpük- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Takı bir tutar iş öz asgı üçün / Bu işlik tüpükmez bolur ol küçün (4203)

(Biri de kendi menfaati için arkadaş edinir; bu arkadaşlık zorakidir ve hiçbir vakit esaslı olmaz.)

Uç+uk- (uç=uç, tepe): Sonuna ermek

Uçuk- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Tiriglik uçuktı tirip bu neñiñ / Anuk kimke kodgu kesilse tınıñ (4698)

(Mal toplaya toplaya hayatının sonuna geldi; nefesin kesilirse, bunları kime bırakacağın bellidir.)

Tiriglik uçuksa yetilse yaşın / Negüke tusulgay saña bu kişin (5167)

(Yaşın ilerler ve hayat da sonuna yaklaşırsa, bu adamların sana ne gibi faydaları dokunabilir.)

Tiriglik uçuktı yagudı ölüm / Ölümke itig yok ya ötgü yolum (5638)

(Hayat nihayet sonuna geldi, ölüm yaklaştı; ölüme karşı bir çare olmadığı gibi, ondan kurtulacak bir yol da yoktur.)

Tiriglik uçuktı yüküm agrudı / Yazuktın özüm boldı yangu öd (5692)

(Hayat sonuna geldi, yüküm ağırlaştı; benim artık günahlardan tövbe zamanım geldi.)

Usı kelmedi turdı baktı yana / Kör ülker savulmuş uçukmış tüne (6216)

(Uykusu gelmedi, kalktı, tekrar baktı; Ülker yıldızı aşağıya inmiş ve gece sonuna yaklaşmıştı.)

Üst+ık-(üst=üst): İstemek

Üstik- durum görünüşüne sahiptir.

[-Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Yakınlık tilese tuçı üstigü / Kötürgil tamaenı tirillgil büğü (4294)

(Daima artan bir yakınlık görmek istersen, tamahkârlığı ortadan kaldır; ona her yerde mani ol.)

Biregü bay evlik tiler üstikip / Takı biri körklüg tiler köz tikip (4487)

(Biri zengin kadın ile evlenmek ister; biri güzel olmasını ister ve ona göz diker.)

Yir+ik-(yir=yer): Yerleşmek

Yirik- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Seninde ozakı tüşüp keçtiler / Yirikmedi tüşte udu köçtüler (5177)

(Senden evvelkiler oraya uğrayıp geçtiler; menzilde yerleşmediler ve önceki takip ederek göçtüler.)

3.1.7. {+(I)I-}

Kin+(i)I- (kin=arka, son): Gecikilmek, geciktirilmek, sona bırakılmak

Kinil- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Tükel işte aşnu tusulur bilig / Kinilse bilig işke yetmez elig (4389)

(Her işte önceden bilgi edinmek faydalıdır; bilgi sonraya bırakılırsa, insan işinde muvaffak olamaz.)

Könü+I-(köni=doğru): Doğrulmak

Könül- tamamlama görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][+Erekli]

“Köni” Aksan (2003)’deki sınıflandırmaya göre kapalı ölçekli, dolayısıyla [+Son noktalı] bir önaddır. “*könül-*“ eylemi de dereceli değişme gösteren fakat bir ereğe sahip bir eylemdir. Bu yüzden *könül-* için tamamlama görünüşüne sahiptir denilebilir.

Melike negü teg itingü kerek / Özi teg budunlar könülgü kerek (B46)

(Hükümdar nasıl hareket etmelidir ki, halk da ona o şekilde itaat etsin.)

Et öz tüz tilese hava boynı sı / Hava ölsa könlür et öz ergisi (5474)

(Vücudun doğru olmasını istersen, heva ve hevesin boynunu ez; heva ölürse, vücudun eğriliği düzelir.)

Koyu+I-(koyug=derin):Derinleşmek

Koyul- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

“Koyug”, Aksan (2003)’e göre açık uçlu bir önaddır. Dolayısıyla [-Son noktalı] anlamsal özelliğine sahiptir. *Koyul-* eylemi de [-Erekli], dolayısıyla da edim görünüşü sergilemektedir. Herhangi bir belirteçle ölçüldüğünde [+Erekli] olabilir; ancak KB’de geçtiği tek örnekte böyle bir ölçümlülüğe rastlanmamaktadır.

Tirildi ögi hem koyuldu bilig / Bolu birdi evren uzadı elig (3070)

(*Felek dönüp, kudreti artınca, aklı derlenip toplandı, bilgisi derinleşti.*)

Oñ+(u)I- (oñ=sag, sag taraf, dogru): İyileşmek, düzelmek

Oñul- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Orunç ol buzuglı oñulmuş işig / Orunç yig kılur ol bütürmiş işig (2443)

(*Yoluna girmiş işi bozan rüşvettir; olgunlaşan işi çiğ bırakan da rüşvettir.*)

Köñül arzu birle kalı iglese / Tilek bulsa oñlur kemi belgölüg (3874)

(*Eğer gönül bir şeyi arzular ve bu arzu onda hastalık derecesine varırsa, o ancak dileğini bulmakla şifa bulur.*)

Yime ök kereklig saña bu kişi / Anınsız oñulmaz tiriglik işi (4357)

(*Bu insanlar da senin için lazumludur; hayat işi onlarsız sağlanamaz.*)

Ögdi+I- (ögdi=alkış, sena): Ögülmek, methedilmek

Ögdil- durum görünüşüne sahiptir.

[-Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Til asgı telim bar yası ma öküş / Ara ögdilür til ara miñ söküş (177)

(Dilin faydası çok olduğu gibi, zararı da çoktur; dil bazen övülür, bazen de çok sövülür.)

İlig aydı edgü tuçı ögdilür / Müni bu isizler ara savlanur (909)

(Hükümdar dedi: -İyi daima övülür, kötüler onda şu kusurları bulurlar.)

Taŋ+(ı)l- (taŋ=şaşılacak, acayip şey): Şaşırmak

Taŋıl- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli] [-Sürerli][+Erekli]

Törü bilmez ögsüz kılıksız kişi / Törülüg kişi körse taŋlur başı (4595)

(Usul bilmez, akılsız ve nasıl hareket edeceğini bilmeyen kimseler, usule vakıf insanları görünce, şaşırtır kalırlar.)

Tusu+l- (tusu=fayda, menfaat): Yaramak, fayda vermek

Tusul- durum görünüşüne sahiptir.

[-Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

İligke tusulsun bu erdemlerim / Açınsun meniñ kitsü emgeklerim (468)

(Hükümdara bu faziletlerimin faydası dokunsun, o bana ihsanda bulunsun, benim de üzüntülerim sona ersin.)

Kamugka tusulur kör erdemlig er / Bu erdem bile er tilek arzu yir (567)

(Bak, meziyetli nşanın herkese faydası dokunur; bu meziyet ile insan bütün arzularına nail olur.)

İlig aydı edgü bu kıkı yaŋı / Tusulur bolur halkka asgı öŋi (856)

(Hükümdar dedi: -İyinin vaşfı faydalı olmaktır; onun halka çok faydaları dokunur.)

Saŋa kim tusulur tusulgıl aŋar / Tusulmaz kişig kıl özünñde sığar (5538)

(Sana kim faydalı ise, sen de ona faydalı ol; faydasız kimseyi kendinden uzak bulundur.)

Biri alp atım kurç yürekliğ eren / Kılıç birle ilke tusulur tümen (5911)

(Biri cesur, kahraman ve tunç yürekli yiğit insandır; o kılıcı ile memlekete pek çok faydalı olur.)

İkinci bögü bilge ilçi kişi / Kişeşke tusulur iter il işi (5912)

(İkincisi hakim ve alim devlet adamıdır; bu insan istişare için faydalı olur ve memleket işini tanzim eder.)

İlig me kötürsü kumarı birin / Kutadgay bu kün hem tusulgay yarın (6324)

(Hükümdar bunlardan birini, yadigâr olarak, kendine alsın; bu yadigâr dünyada uğur getireceği gibi; ahrette de faydalı olur.)

Tüz+(ü)l-(tüz=düz): Düzelmek

Tüzül- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][+Erekli]

Aksan (2003)'daki sınıflandırmaya göre “tüz” kapalı ölçekli derecelendirilmiş önelara örnektir. [+Son noktalı] anlamsal özelliğe sahiptir. Dolayısıyla tüzül- tamamlama görünüşüne sahiptir.

Ajun inçke tegdi tüzüldi törü / Törü birle atın kopurdı örü (103)

(Dünya asayişe kavuştu ve nizam kuruldu; o adını kanunla yükseltti.)

Tüzüldi törü hem itildi ili / İlig inçke tegdi bekiip il ulı (1772)

(Kanunlar va'zedildi ve memleket düzene girdi; ülkenin temeli sağlamlaştı ve hükümdar huzura kavuştu.)

Tuman toz arıdı açıldı tañuk / Tüzüldi süzüldi kamug bulganuk (5951)

(Toz, duman ortadan kalktı, ruhlar inşiraha kavuştu; her türlü bulanık işler süzüldü ve düzene girdi.)

Bayat birge barça tilekiñ tükel / Yekig ked yagıla bayatka tüzül (6251)

(*Bütün arzularını Tanrı verecektir; şeytana karşı iyice mücadele et; Tanrıya karşı da ihlâsını bozma.*)

3.1.8. {+(I)t-}

Boş+ut-(boş=boş): Boş bırakmak, serbest bırakmak

Boşut- tamamlama görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][+Erekli]

“Boş” önadı, Aksan (2003)’daki sınıflandırmaya göre kapalı uçlu, derecelendirilmiş önadlar sınıfına girmektedir. Dolayısıyla bu önaddan türetilmiş *boşut-* da [+Son noktalı] anlamsal özelliğe sahiptir. Bu yüzden *boşut-* eylemi tamamlama görünüşüne sahiptir.

Kayu aydı örtüm içürgü kerek / Özi katmış emdi boşutgu kerek (1059)

(*Biri: -Müşhil içirmeli; kabız olmuş, şimdi onu boşaltmak gerek- dedi.*)

Sarığı küçenmiş bolur ay бүгү / Özini boşutgu terengbin yigü (6010)

(*Ey hakim, onun safrası kuvvetlenmiş olur; midesini boşaltması ve kudret helvası yemesi lazımdır.*)

Köni+t- (köni=doğru): Doğrultmak

Könit- tamamlama görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][+Erekli]

“Köni”, Aksan (2003)’e göre kapalı uçlu, derecelendirilmiş bir önaddır. *Könit-* de bu yüzden [+Son noktalı] anlamsal görünüşe sahiptir. Dolayısıyla *könit-* için tamamlama görünüşüne sahiptir denilebilir. Ayrıca aşağıdaki örneklerde ad öbeğinin belirlilik ve özgüllüğüne göre inceleme yapacak olursak, sırasıyla “*sözi könit-*” (*Sözü ya da verilen serbest anlama göre hareketlerini düzelt-*), “*kılınçın könit-*” (*davranışlarını düzelt*) “*özüg könit-*” (*kendini düzelt*), “*yorık könit-*” (*tavır ve*

hareketini düzelt), “yol könit-(yolunu bul-) tamamlama görünüşünde olan eylem takımlarıdır.

Yorık tüzse ötrü könitse sözi / Arıtsa ilinde isizler izi (4997)

(Böylece o hareketlerini düzeltir, sözünde sadık olur ve memlekette kötülerin izini yok eder.)

Sen öz kılınç itgil kılınçın könit / Budun kılkı itlür sen özni avıt (5204)

(Sen kendi hareketini doğrult, tavrını düzelt; halkın hareketi kendiliğinden düzene girer.)

Söz asgı ol ol kör eşitmiş sözüg / Alıp işke tutsa könitse özüg (5434)

(Sözün faydası işittiğin sözü işe tatbik etmekte ve böylece kendini doğru yola yöneltmektedir.)

İsizig uçuzla könitgey yorık / Ağırlagıl edgüg ol itgey kılık (5527)

(Kötüye değer vermezsen, o gittikçe tavır ve hareketini düzeltir; iyiye itibar gösterirsen, onun hal ve tavrı daha iyi olur.)

Usanma katıgılan yükünni yinit / Yolun kılda yinçge özünni könit (6082)

(Gafil olma, gayret et, yükünü hafiflet; yolun kıldan incedir; doğru yürü.)

Karılık kavurdu yigitlik yıradı / Tatıg bardı bargu udu yol könittim (6561)

(İhtiyarlık yakaladı, gençlik uzaklaştı, hayatın tadı kalmadı; artık gidilecek doğru yolu buldum.)

3.1.9. {+Gİr-}

Bür+kir- (Yansıma sözcük⁸): Püskürmek, serpmek

Bürkir- bir anlık edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][+Erekli]

⁸ Çıkardığı sözcüğe göre isimlendirilen sözcük (Vızıldamak vb), Erdal (1991)’da bu sözcük yansıma (onomatopoeic) olarak tanımlanmıştır. Yansıma sözcükler Erdal (1991)’daki tespitlere göre alınmıştır.

èabir bürkirer teg tünerti kalık / Sıta koptı yirdin yadıldı butık (4892)

(Abir serpilmiş gibi, gök alacalandı, ufuktan etrafa dallanarak mızraklar yükseldi.)

Büv+kir- (Yansıma sözcük): Püskürmek, serpmek, saçmak

Büvkir- bir anlık edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][-Erekli]

Kayusı elig sundı tütsüg tutar / Kayu büvkirer kin ajun yıd kopar (98)

(Kimi elini uzatır; buhurdan sunar; kimi misk saçır ve dünya güzel kokular ile dolar.)

Ka+kir- (Yansıma sözcük): Boğazını gürültü ile temizlemek

Kakır- bir anlık edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][-Erekli]

Kakırma sen anda ya sudma katıg / Otunluk bolur bu kiterür tatıg (4113)

(Orada gürültü ile boğazını temizleme ve tükürme, bu küstahlık olur ve hoş karşılanmaz.)

3.1.10. {+IA-}

Agır+la- (agır=ağır): Ağırlamak, değer vermek, ikram ve ihsanda bulunmak

Agırla- tamamlama görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Agırla- KB’de geçen tüm örneklerinde, eylem öbeğinde belirli ve özgül ad öbeği bulundurmaktadır. Dolayısıyla *agırla-* için KB’deki örneklerinde tamamlama görünüşü sergilemektedir diyebiliriz.

Melik Bugra Han ma anı agırlap uluglap öz has hacıblıkını aña birü yarlıkamış turur (A26)

(Buğra Han da müellifin değerini takdir ederek, yükseltip ona kendisinin has hacipliğini vermek lutfunda bulunmuştur.)

Bu ma'eni üçün kör agırlar anı / Yusuf has hacib tip ayurlar köni (B63)
(Bundan dolayı ona hürmet ederler ve kendisine doğruca Yusuf Has Hacıp derler.)

Bu barça idim fazlı erdi kamug / Agırladı min teg tapugsuz kulug (389)
(Bütün bunların hepsi rabbimin fazlı ve keremi idi; benim gibi asi bir kula değer verdi.)

Tapug birle begler agırlar kulug / Tapug siñse boldı kiçig öz ulug (611)
(Beyler kulu hizmetlerinden dolayı yükseltirler; hizmetleri makbule geçtikçe, küçükler yükselir.)

Tapugsuz agırlap açındım sini / Orun birdim erse basındıñ mini (646)
(Hizmetin dokunmadığı halde seni taltif edip, ihsanda bulundum; sana mevki verdim, fakat sen bana tahakküme kalkıştın.)

Telim neñ tavar birdi ögdi öküş / Agırladı birdi kör altun kümüş (761)
(Çok mal, mülk verdi; onu çok övdü; ona ihsanda bulundu; altın ve gümüş verdi.)

Agırladı ilig bu ay toldını / Açığ birdi elgin tilin ögdini (1035)
(Hükümdar Ay Toldı'ya taltif etti; ona karşı dili ile medihte ve eli ile ihsanda bulundu.)

Agırladı ilig kör ögdülmişig / Anar aydı edgü isiz öz işig (1641)
(Hükümdar Ögdülmiş'i takdir etti; iyi ve kötü, bütün işlerini ona danıştı.)

Küniñe agırladı ilig anı / Kamug ilke toldı kör atı üni (1692)
(Hükümdar onu günden güne yükseltti; adı ve şöhreti bütün ülkeye yayıldı.)

Özüñ karşıka kirse baknu yorı / Sini kim agırlar agırla anı (4110)
(Saraya girdiğin vakit dikkat et; sana kim hürmet ederse, sen de ona hürmet göster.)

Ahsum+la- (ahsum=sarhoşlukta kavga eden): Sarhoş olarak kavga etmek

Ahsumla- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Ya esrük tütüş kılga ahsumlagay / Aşın sinmegey tek köñül agrıgay (4586)

(*Ya ziyafettekiler sarhoş olup, kavga ederler; yediğin içine sinmez, sadece canın sıkılır.*)

Uluglukka esrüp kim ahsumlasa / Kara yir katında kıyın yir basa (6140)

(*Kim büyüklükten sarhoş olup, kendini kaybederse, sonunda kara toprak altında bunun cezasını çeker.*)

Añ+la-(añ=anlayış, akıl): Anlamak

Añla- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Köñülke kirürmü sözün tıñlayın / Özüm öğrenürmü anı añlayın (4025)

(*Bu söz aklıma yatar mı yatmaz mı, bir dinleyeyim; ben öğrenebilir miyim, bunu bir anlayayım.*)

Anuk+la- (anuk=hazır): Hazırlamak, hazır bulunmak

Anukla- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Kezigçe kelir bu ölümñüñ kurı / Ölümke özün çın anuklap yorı (1476)

(*Ölümün sırası nöbetle gelir; ölüme her an kendini hazır bulundur.*)

Arzu+la- (arzu=arzu, istek, dilek): Arzulamak, dilemek, istemek

Arzula- durum görünüşüne sahiptir.

[-Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Basa keldi arzu tilek arzular / Kayuka yaguşsa añar öz ular (136)
(Bundan sonra Utarit gelir; ona kim yaklaşırsa, dilek ve arzularına kavuşur.)

Ajun budnı eştip anı arzulap / Ava yıglu keldi añar öz ulap (460)
(Dünya halkı bunu duyunca, onu arzuladı ve ona yakınlık göstererek, etrafına üşüştü ve toplandı.)

Özüm arzuladı anıñ tapgıña / Tapıngalı keldim anıñ kapgıña (528)
(Ona hizmet etmeyi arzuladım, kapısında hizmet için buraya geldim.)

Sever barça yalñuk tiler arzular / Anı koldaçılar nelük buldılar (898)
(Onu bütün insanlar sever, diler ve arzularlar; fakat isteyenler bu iyiyi nasıl elde ederler.)

Adın il kişisi eşitti munı / Yüzin körgüke arzuladı anı (1887)
(Başka memleketlerin halkı da bunu işitti ve onun yüzünü görmeyi arzu etti.)

Közün körse ötrü köñül arzular / Köñül arzu kolsa anı kim yıgar (2794)
(Gözün gördüğü şeyi gönül arzular; gönül arzu edince, ona kim karşı koyabilir.)

Av+la-(Av=av): Avlamak

Avla- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Kuşuñ avlamasa bir ördek yas ol / Itıñ kodsı avın yası bir as ol (6368)
(Kuşun avlamazsa, bunun zararı bir ördektir; köpeğin avını bırakırsa, zararı nihayet bir kakımdır.)

Aşağıdaki iki örnekte, eylem takımında ad öbeği belirli ve özgüldür. “köñlin avla-” (gönlünü avla-) ve “avın avla-“ (avını yakala-), belirtme durum eki almış ad öbekleriyle değer yüklüdürler. Dolayısıyla bu iki örnek tamamlama görünüşü sergilemektedir.

Negü tir eşitgil ay aslı agı / Kara köñlin avlar begi yarlığı (3181)

(Dinle, aslı sırmalı ipek gibi temiz ve kıymetli olan ne der: -Beyin fermanı halkın gönlünü avlar.)

Yolın kısmaşa kuş meñin edlemez / Semiz bolsa ıt tok avın avlamaz (6366)

(Yolunu sıkı bir murakabe altında bulundurmazsan, kuş avını yakalamaz; köpek tok ve semiz olursa, av peşinden koşmaz.)

Ayığ+la (ayığ<anyığ=kötü, fena): Kötülemek

Ayığla- tamamlama görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][+Erekli]

Ayığla- KB’de geçen iki örneğinde de ölçümlüdür. *Mini ayığla-* ve *sini ayığla-* belirli ve özgül yapılanma sunmaktadır. Dolayısıyla *tamamlama* görünüşündedir.

Münüm bu mini yalñuk irsel tiyü / Ayığlap yorırlar kişike ayu (685)

(Kusurum varsa, şudur: insanlar, kendi aralarında, beni döneke diye kötüler dururlar.)

Ayığlamasunlar sini halk ara / Atıñ artamasun munı ked köre (4463)

(Çok dikkat et, halk arasında seni kötülemesinler; adın lekelenmesin.)

Az+la- (Az=az): Az görmek, azımsamak

Azla- durum görünüşüne sahiptir.

[-Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Tapug kılgu halktın anı kizlegü / Öküş taèat erse anı azlagu (3231)

(İbadet kılmalı, fakat onu halktan gizlemeli; ibadet ne kadar çok olsa dahi, onu azımsamalıdır.)

Eren er katında özün kizledi / Tapug kıldı yüz yıl anı azladı (3234)

(Gerçek insan başkalarının yanında kendisini gizlemiş; yüz yıl ibadet kılmış ve bunu da azımsamıştır.)

Bagış+la- (Far. bahş'dan): Bağışlamak

Bagışla- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Akı bol bagışla içür hem yitür / Kalı eksüse ur yana al yetür (2053)

(Cömert ol, bağışla, yedir ve içir; eğer malın eksilirse, tekrar vur, al ve eksileni tamamla.)

Seninde adın yok sığıngu idim / Yazukum bagışla yölegil kutun (5125)

(Senden başka sığınacak rabbim yok; günahımı bağışla ve saadet yolunda beni destekle.)

Bagışlasu tenjri anıj canını / Koratmasu andın eti kanını (6239)

(Tanrı onun canını bağışlasın, onun etine ve kanına bir halel getirmesin.)

Tözi yarlıkagıl kamug müéminig / Yazukum olarka bagışla arıg (6518)

(Bütün müminleri affet; onların hürmetine bütün günahlarımı bağışla.)

Baş+la-(1)(baş=baş) : Başlamak

Başla- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

KB'de başla- eyleminin tespit edilen iki farklı anlamı vardır. Bu iki anlam indekste verilmemişse de çeviride görmek mümkündür. Bu anlamlardan biri "başlamak"tır ve başla- (1) erişme görünüşüne sahiptir.

Bayat atı birle sözüg başladım / Törütgen igidgen keçürge idim (1)

(Yaratan, yetiştiren ve göçüren rabbim olan Tanrının adı ile söze başladım.)

Seniñdin kolup küç bu söz başladım / Tükel kılguca küç sen ök bir idim (380)
(Senden kuvvet isteyerek, bu söze başladım; ey rabbim, bunu tamamlamak için, sen kuvvet ver.)

Bayat atı birle sözüg başladı / Törütgen igidgen keçürgen idi (1343)
(Sözüne Tanrı adı ile başladı: - Yaratan, yetiştiren ve göçüren Tanrı-dedi.)

Bilig birle başlar kişi iş başın / Ukuş birle ukxa oñarur işin (1967)
(İnsan her işe başlarken, bilgi ile başlar ve akıl ile sona erdirir.)

Ked öglüg kerek beg oñarsa işin / Bilip başlasa ötrü işler başın (1989)
(İşe bilerek başlamak ve başarı ile tamamlamak için, beyin çok akıllı olması gerekir.)

Ukuş işke tutsa bilig başlasa / Öküş işler itlür kişi işlese (2606)
(İnsan aklını kullanır ve işine bilgi ile başlarsa, girdiği her işte muvaffak olur.)

Bu beytig okıgıl negü tir eşit / Bilig birle başlap özünke iş it (2625)
(Şu beyti oku, ne der, dinle; her işe bilgi ile başla ve ona göre hareket et.)

Baş+la- (baş=baş)(2): Yönetmek

Başla- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

“Başla-“nın indekste geçmeyen; ancak çeviriden ve beyitlerden tespit edilen bir diğer anlamı da “yönetmek, bir orduya yönetici olmak”tır. Bu anlamıyla *başla*-(2) *edim* görünüşündedir.

Elig urmuş işke bakıp işlemiş / Bilig işke tutmuş budun başlamış (255)
(O eline aldığı her işi dikkatle yapmış ve bilginin gösterdiği yolda yürüyerek, halkı idare etmiştir.)

Öziñe basut kılsa iş başlasa / Özi tınsa ança ol iş işlese (419)

(Bunlar kendisine yardım etsinler ve işini görsünler; onlar çalışsınlar ve kendisi biraz istirahat etsin.)

Bu saklık bile kör ilin başladı / Kutı künde arttı örü yokladı (438)

(Bak, böyle tedbir ile memleketini idare etti; saadet günden güne arttı ve yükseldi.)

Negü teg kerek beg munı başlasa / Çavı barsa atı işin işlese (1924)

(Beyin nasıl olması gerek ki, o bunların başına geçsin, işini görsün, nam ve şöhreti dünyaya yayılsın.)

Bilig birle begler budun başladı / Ukuş birle il kün işin işledi (1952)

(Beyler bilgi ile halka baş oldular ve akıl ile memleket ve halkın işini gördüler.)

Süsin başlasa hem işin işlese / İşin başka iltse hata tuşmasa (2267)

(Ordunun başına geçsin ve işini başarı ile yapsın ve hataya düşmesin.)

Bu yanlıg sü başçı bu sü başlasa / Elig bulga düşman öze işlese (2330)

(Böyle bir kumandan askerin başına geçerse, düşmana karşı her vakit muvaffak olur.)

Sü başlar kişi bolsa mundag kerek / Anın başlasa sü bolur edgürek (2410)

(Ordu kumandanı böyle olmalıdır; böyle bir adam orduya baş olursa, çok iyi olur.)

Bu kaç neñ kerek kim atansa hacib / Kişi başlasa yokla öñdün keçip (2485)

(Hacip olmak ve öne geçip, insanlara yol göstermek için şu birkaç şey lazımdır.)

Yol agzında erse kişi başlagu / Törüsün tokusın yazım kılmağı (2497)

(Yol ağzında ise, insanlara rehberlik eder; merasim, örf ve âdetin yanlış yapılmamasına dikkat eder.)

Be(r)k+le- (bek < berk=sağlam, kuvvetli, mahfuz, bağ): Kilitlemek, bağlamak, muhafaza etmek

Bekle- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Bekle- eyleminin indekste verilen anlamları ve çevirideki anlamları oldukça farklıdır. İndekste “kilitlemek, bağlamak” olarak anlamlandırılmış; ancak çeviride “korumak, bağlamak, ayağa köstek vurmak, muhafaza altına almak, ihtiyatlı olmak, sıkı tutmak, kendine hâkim olmak, korumak, tutmak” gibi anlamlar verilmiştir. Ancak diğer anlamların “korumak ve muhafaza altına almak” amaçlı diğer alt eylemler oldukları düşünülebilir. Arat, bu anlamları verirken serbest bir çeviri yapmıştır. Beyitler incelendiğinde de böyle bir anlamlandırma mümkündür. Bu yüzden *bekle-* için edim görünüşünde olduğunu söyleyebiliriz. Aşağıda *bekle-* ediminin geçtiği tüm beyitler listelenmiştir.

Ukuş birle işle kamuğ iş küdüg / Bilig birle bekle bu bulmuş ödüg (161)

(Bütün işini gücünü anlayış yolu ile yap; eline geçen bu zamanı israftan bilgi ile koru.)

Mini buldaçı er tutup beklese / Kaçumaz men andın söz aydım kese (700)

(Eğer beni bulan kimse tutup, bağlamayı bilirse, ben ondan kaçamam, bu muhakkaktır.)

İlig aydı aygıl bu berkiñ kayu / Negü teg kişen ol sini berklegü (701)

(Hükümdar şöyle dedi: - Bağın nedir, söyle; seni nasıl bir köstek ile bağlamalıdır.)

Keyik sanı devlet kişike tezig / Kalı kelse bekle tuşa hem tizig (712)

(Saadet insan için, ürkek bir geyik farzet; eğer gelirse, sıkı tut, ayağına köstek vur.)

Yayık kutnı bolsa idi bekrü tut / Kalı beklemese yana bardı büt(725)

(Kararsız saadeti bulursan, çok sıkı tut; eğer muhafaza altına alamazsan tekrar gideceğinden şüphe etme.)

Kalinka katılsa sen bekle sözün / Kişiler evinde küdezgil közün (1324)
(Toplantılarda bulunursan, ihtiyatla söz söyle; başkalarının evinde gözüne dikkat et.)

Kayu beg sak erse ilin bekledi / Yağı boynı yençti öze örkledi (2016)
(Hangi bey ihtiyatlı ise, o memleketini muhafaza eder; düşmana boyun eğdirir ve onu sımsıkı bağlar)

Kızıl til kara başka yavlak yağı / Bu yavlak yağığı bekle inçin salın (2692)
(Kırmızı dil kara başın amansız düşmanıdır; bu kötü düşmanı sıkı tut ve huzur içinde yaşa.)

Közin ked küdezse tilin beklese / Ukuş birle arzu havag örklese (2793)
(Gözünü iyi gözetmeli ve dilini muhafaza etmeli; akı ile arzu ve heveslerine gem vurmalıdır.)

Öz elgi bile katsa içgü körüp / Özi beklese kodsı tamga urup (2902)
(İçkiyi bizzat kendi eli ile karıştırmalı; kendisi mühürleyerek, muhafaza altına almalıdır.)

Akılık bile beklegü ol ilig / Akılık bile beg bedür ay ilig (3040)
(Memleketi cömertlikle muhafaza etmelidir; ey hükümdar, bey cömertlikle büyür.)

Tapug kıl tapug tınma kulluk bu ol / Tapugka baka kör me bekle bu yol (3253)
(İbadet, durmadan ibadet kıl, kulluk budur; ibadete dikkat et ve bu yoldan ayrılma.)

Bayatka sığındım özüg bekledim / Bu din birle iman küdezsü idim (3741)
(Tanrıya sığındım, nefsim hâkim oldum, rabbim bu din ve imanımı korusun.)

Bagırsak ol ermez özin beklese / Bagırsak ol ol kör kişig edlese (3933)
(Kendisini koruyan kimse merhametli değildir; merhametli insan başkalarının iyi olmaları için çalışan kimsedir.)

Özinde ulugka tapug kılsa öz / Tilin beklese ked katıg tutsa söz (4041)

(Kendisinden büyüğe hizmet etmeli; dilini tutmasını bilmeli ve ulu orta söz söylememlidir.)

Agır tut tişig sen negü kolsa bir / Eviñ kapğı bekle yırak tutgıl er (4520)

(Kadına saygı göster, ne isterse ver; evin kapısını kilitle ve eve erkek sokma.)

Kapug beklemiş sen yime yol kesip / Yüzün kizlemiş sen tilin söz basıp (6308)

(Sen yolunu kesmiş ve kapını kapamışsın; yüzünü gizlemiş, ağzını kilitlemişsin.)

Belgü+le- (belgü=alamet, nişan): Belirlemek

Belgüle- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][+Erekli]

İlig aydı uktum sözün belgülep / Açıyın sözümni saña ülgülep (792)

(Hükümdar dedi: - Ne demek istediğini anladım; bunların ne demek olduğunu sana anlatayım.)

Bu beglik küçün almadıñ sen tilep / Bayat birdi fazlı bile belgülep (5469)

(Bu beylik mesnedine sen isteyerek gelmedin; onu Tanrı kendi fazlı ile sana ihsan etti.)

Yarudı basa yıldırık adgır bile / Tizildi erentir özin belgüle (5676)

(Sonra Aygır ile Yıldırık yıldızları parladı; bunlara bir de Erentir katıldı; bu yıldızları kendine işaret bil.)

Belin+le- (belin=korku, ürkme): Korkmak, ürkme

Belinle- durum görünüşüne sahiptir.

[-Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Belinlep odundı kötürdi başın / Kara zengi kılmış yüzini ışın (3286)

(Birden silkinerek, tekrar uyandı; başını kaldırdı, sis gökyüzünü siyah zenciye dönüştürmüştü.)

Bu ança iş ermez ağır kelgü teg / Bu işin belinlep yırak tezgü teg (4950)

(Bu öyle ağır gelecek ve ürkölüp kaçınılacak bir iş değildir.)

Sarıg sandvaç ötti ünün sayradı / Belinlep odundı usı kelmedi (4963)

(Sarı bülbül öttü, güzel sesi ile şakıdı; Öğdölmiş irkilerek uyandı, uykusu dağıldı.)

Töşek koldı yattı udıdı uzun / Belinlep odundı özi yalnızuzun (5673)

(Tekrar yattı ve uzun bir müddet uyudu; kendi kendine ürkerek, birden uyandı.)

Sıkadım sevittim köñül birdi terk / Takı ma belinler birerde yire (6618)

(Okşadım, ısındırdım, çabucak bana gönül verdi, yine de ara sıra ürküyor, korkuyor.)

Bügü+le- (bügü=bilgin, akıllı, âlim): Bilgi ile teçhiz olmak

Bügüle- durum görünüşüne sahiptir.

[-Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Yanut birdi öğdölmiş aydı ilig / Bügüle bu sözke yetürsü bilig (1666)

(Öğdölmiş cevap verdi: - hükümdar kendi feraseti ile bunun cevabını bulabilir, dedi.)

Negü tir eşitgil ay ilçü bügü / Bügüle kılur ilçü künde ögü (3142)

(Bak, hikmeti ile her gün yeni bir tedbir arayan hakim devlet adamı ne der, dinle.)

Çog(ı)+la- (çoğı=münakaşa, anlaşmazlık, ihtilaf, mücadele): Bağırmaq, çağırmaq

Çogla- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Müni yok bu sözke köni sözlemiş / Köni söz irig ol irig çoglamış (3847)

(Ne ise, zararı yok, doğru söylemiş; doğru söz haşin olur; o da haşin söylemiş.)

Tüpi yıl turur dünya yağmur sanı / Kelir çoglayur az öçer terk üni (5314)

(Dünyayı fırtına ve yağmur bil; gelir, gürlür, fakat çabuk sükûn bulur.)

Eder+le- (eder=eyer): Eyerlemek

Ederle- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Ederledi terkin atını tutup / Kadaşı tapa bardı evdin turup (3289)

(Atını tutup, derhal eyerledi; oradan kalkıp, akrabasına doğru gitti.)

Ed+le- (ed=ipekli kumaş gibi dokuma cinsinden olan kıymetli şeyler): Hürmet etmek, değer vermek, ehemmiyet vermek, aklına getirmek, tesir etmek

Edle- durum görünüşüne sahiptir.

[-Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Bu kün edlep ilig mini ündedi / Uminçlıgka devlet maña kur badı (1588)

(Bugün hükümdar beni hatırlayarak çağırttı; şimdi ümitli olabilirim, çünkü saadet bana yar olmaya başladı.)

Munı edleyin men bu bolsun kişi / Kişi bolmış asgın tusulgay tuşı (1627)

(Ben onu yetiştireyim, adam olsun; adam olan her vakit faydalı olur.)

Elig ursa begler kimi edlese / Yakur baş bolur bu beginde basa (1630)

(Beyler kime el uzatıp, yetiştirirlerse, sonunda beye yakın olur ve sırada beyden sonra o gelir.)

İlig aydı emdi maña çare yok / Munı edlese men kişi bolgu ok (1633)

(Hükümdar devam etti: - Şimdi benim için başka çare yok; onu yetiştirirsem, o muhakkak adam olur.)

Yüleki bar erdi munuñ belgülüg / Anın edledim kıldım açığ ülüg (1646)

(Bunun, belli ki, bir mayası vardı; onun için onu yetiştirdim ve ona ihsanlarda bulundum.)

Elig urdı ilig mini edledi / Bolu birdi evren özüm yokladı (1805)

(Hükümdar beni tuttu ve beni değerlendirdi; felek de müsait davrandı ve ben yükseldim.)

Em+le- (em=ilaç): İlaçlamak, tedavi etmek, iyileştirmek

Emle- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Emle-, eğer tedavi sonuç verir de iyileşilirse [+Erekli] bir eylem takımı olabilir. Ancak KB'deki örneklerinde ölçümlülükten söz edilemez. Aşağıda *emle-* ediminin geçtiği tüm örnekler verilmiştir.

Bilgisiz kişi barça iglig bolur / İgig emlemese kişi terk ölür (157)

(Bilgisiz insan hep hastalıklı olur; hastalık tedavi edilemezse, insan çabuk ölür.)

Bu beglik iğiğe otı ög bilig / Ukuş birle emle ay kılkı silig (1970)

(Beylik hastalığının ilacı akıl ve bilgidir; ey yumuşak huylu, onu akıl ile tedavi et.)

Bu sukruk ig ol bir otı yok emi / Anı emleyümez bu dünya kamı (2002)

(Aç gözlülük, ilacı ve tedavisi bulunmayan bir hastalıktır; onu bütün dünya kâhinleri bir araya gelse, yine tedavi edemezler.)

Yana ma bu arzu maña boldı ig / Munı emlemese özüm bargu yig (3871)

(Bu arzu artık benim için bir hastalık oldu; bunun burada tedavisine imkân yoksa benim oraya gitmem gerekir.)

Tirig bolsa yalñuk yime igler ök / İgin emçi körse otun emler ök (4358)

(İnsan hayatta iken hastalanabilir; tabibe müracaat ederse, tabip o hastalığı ilaç ile tedavi eder.)

Bu ig tutsa terkin kişig yavırtur / Anı emlemese ölüm tavratur (4616)

(İnsana bir hastalık gelirse, onu derhal kuvvetten düşürür; tedavi edilmezse, ölüm koşar gelir.)

İnçık+la-(inçık=ah vah, inleye inleye, bitkin): İnlemek, sızlanmak, şikâyet etmek

İnçıkla- bir anlık edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][-Erekli]

Ökünçün yaturlar kör inçıklayı / Küsep edgölükni miñ arzu yiyü (6407)

(Bak, pişmanlıkla inleyip yatarlar, bin iştihak ile iyilik isterler.)

Negü kelse yüdgil sen inçıklama / Erej erse erter ne emgek yime (6447)

(Ne gelirse, yüklen, şikâyet etme; huzur olsun zahmet olsun, ikisi de geçer.)

İg+le- (ig=hastalık, hasta): Hasta olmak, hastalanmak

İgle- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Kişi barça igler kör edgü bolur / Saña yalnız ermez bu ig ay unur (1081)

(Herkes hastalanır, bakarsın, tekrar iyileşir; ey kudretli insan, bu hastalık yalnız senin için değildir.)

Yanılşa bu begler ay ilig kutı / Anıñ begliki igler itgü otı (1969)

(Beyler işlerinde yanılırlarsa, ey devletli hükümdar, onların beyliği hastalanmış demektir; tedavi etmelidir.)

Kişi iglese ot otaçı birür / Otaçı igiñe otın kim kılur (2109)

(İnsan hastalanırsa, tabip bunun ilacını verir; eğer tabip hastalanırsa, onu kim tedavi eder.)

Üçünçi yürekliğ kerek kögsi kür / Yüreksiz yağı körse iglep yatur (2326)

(Üçüncüsü – cesur ve göğsü pek olmalıdır; korkan kimse düşmanı görünce, hastalanarak yatağa düşer.)

Kılıç alsa ersig eren işlese / Yağı boynı yençse öze iglese (2708)

(Yiğit adam ise, eline kılıç alır ve onu kullanarak, düşmanın boynunu vurur ve onu ayak altına alır.)

Apa oğlanı barça yalnız umaz / Özüñ munda yalnız kalı iglemez (3330)

(Hiçbir insan tek başına yapamaz; sen burada yalnızsın, hasta da olabilirsin.)

Kalı sinmese aş tadu artatur / Tad u artasa er kör iglep yatur (3579)

(Eğer yemek hazmedilmezse, esas unsurları bozar; unsurlar bozulursa, insan hastalanıp yatağa düşer.)

Köñül arzu birle kalı iglese / Tilek bulsa onlur kemi belgölüg (3874)

(Eğer gönül bir şeyi arzular ve bu arzu onda hastalık derecesine varırsa, o ancak dileğini bulmakla şifa bulur.)

Tirig bolsa yalnızuk yime igler ök / İgin emçi körse otun emler ök (4358)

(İnsan hayatta iken hastalanabilir, tabibe müracaat ederse, tabip o hastalığı ilaç ile tedavi eder.)

Ölümdin yumuşçı ig ol aşnısı / Kişi igledi mü ölüm koşnısı (4618)

(Hastalık ölümün ilk habercisidir; insan hastalandı mı ölüm yanıbaşındadır.)

Kişi iglese barça töklür yazuk / Yazuk tökse kutlur kişi ay toña (5982)

(İnsan hastalanırsa, onun bütün günahları dökülür; ey kahraman, günah dökülünce insan kurtulur.)

Ölür erse iglep kişi tegme ig / Kişi kalmagay erdi yirde tirig (5990)

(İnsan her hastalıktan ölse idi, yeryüzünde canlı kimse kalmazdı.)

Tirig yalñuk oğlı igin igler ök / Kamug ig ölüm birle kesmez bu kök (5991)
(Hayatta insanoğlu her vakit hastalanabilir, fakat her hastalık bu kökü ölümle kesmez.)

İm+le- (im=işaret): İşaret etmek, göstermek

İmle- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Kirip turdı ay toldı utru örü / İlig imledi kelgil oldur berü (621)

(Ay Toldı girip, karşısında ayakta durdu; hükümdar: - Gel buraya otur- diye işaret etti.)

Bakıp kördi ilig közin imledi / İşaret bile kelgil oldur tidi (768)

(Sonra başını kaldırıp, ona baktı ve gözü ile -Gel otur-diye işaret etti.)

İlig bir kün ay toldını ündedi / Orun birdi oldur tiyü imledi (955)

(Hükümdar bir gün Ay Toldı'yı çağırdı; ona yer gösterdi ve oturması için işaret etti.)

İlig imledi birdi oldrug orun / Bu ketçi orunka siliglik kurun (4897)

(Hükümdar işaret etti ve ona oturacak yer gösterdi; o edeple, vakarla gösterilen yere geçti.)

Yırak eştür erdi kulak tutsa ma / Bu kün boldı elgin özüm imleme (5642)

(İyice dinlersem, uzaklardan duyardım; bugün ben artık insanlar ile ancak işaretlerle anlaşır oldum.)

İş+le-(iş=iş): İşlemek, görmek, meşgul olmak, çalışmak, yapmak

İşle- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Ukuş birle işle kamug iş küdüg / Bilig birle bekle bu bulmış ödüg (161)

(Bütün işini gücünü anlayış yolu ile yap; eline geçen bu zamanı israftan bilgi ile koru.)

Elig urmuş işke bakıp işlemiş / Bilig işke tutmuş budun başlamış (255)

(O eline aldığı her işi dikkatle yapmış ve bilginin gösterdiği yolda yürüyerek halkı idare etmiştir.)

Öziñe basut kılsa iş başlasa / Özi tınsa ança ol iş işlese (419)

(Bunlar kendisine yardım etsinler ve işini görsünler; onlar çalışsınlar ve kendisi biraz istirahat etsin.)

Basutçı kerek barça işni bilir / Bilip işlese er tilekke tegir (428)

(Bütün işleri bilir bir yardımcı lazımdır; insan bilerek hareket ederse, dileğine erişir.)

Negü teg kerek beg munı başlasa / Çavı barsa atı işin işlese (1924)

(Beyin nasıl olması gerek ki, o bunların başına geçsin, işini görsün, nam ve şöhreti dünyaya yayılsın.)

Bilig birle begler budun başladı / Ukuş birle il kün işin işledi (1952)

(Beyler bilgi ile halka baş oldular ve akıl ile memleket ve halkın işini gördüler.)

Süsin başlasa hem işin işlese / İşin başka iltse hata tuşmasa (2267)

(Ordunun başına geçsin ve işini başarı ile yapsın ve hataya düşmesin.)

Bu yañlıg sü başçı bu sü başlasa / Elig bulga düşman öze işlese (2330)

(Böyle bir kumandan askerin başına geçerse, düşmana karşı her vakit muvaffak olur.)

Ukuş işke tutsa bilig başlasa / Öküş işler itlür kişi işlese (2606)

(İnsan aklını kullanır ve işine bilgi ile başlarsa, girdiği her işte muvaffak olur.)

İz+le- (iz=iz, nişan): Takip etmek

İzle- tamamlama görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][+Erekli]

İzle- edim görünüşünde olsa da “izin izle-” (*izini takip et*) tamamlama görünüşündedir; çünkü belirli ve özgüldür.

Yaşık yirke indi yüzün kizledi / Kalık karşı keldi izin izledi (6211)
(*Güneş yere indi ve yüzünü gizledi; gökyüzü karşısından yükselerek, onun izini takip etti.*)

Kakı+la- (Yansıma sözcük): Kazların <gak, gak> diye bağrıışması
Kakıla- bir anlık edim görünüşüne sahiptir.
[+Devinimli][-Sürerli][-Erekli]

Kaz ördek kugu kıl kalıkıg tudı / Kakılayu kaynar yokaru kodı (72)
(*Kaz, ördek, kuğu ve kılkuuyruk fezayı doldurdu; bağrıışarak, bir yukarı bir aşağı kaynaşıyorlar.*)

Kerek+le- (kerek < kergek=gerek, gerekli): Yokluğu dolayısıyla aramak
Kerekle- durum görünüşüne sahiptir.
[-Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Kişig kim okısa kereklep tilep / Ol ok sözlegü aşnu sözni ulap (961)
(*Birini kim, lüzum görerek, ister ve çağırırsa, söze de ilk önce o başlar.*)

Bu kün togdı ilig eşitti sini / Öziñke kereklep kör ıdtı mini (3455)
(*Hükümdar Kün Toğdı seni haber aldı; sana ihtiyacı olduğu için, beni gönderdi.*)

Kiz+le- (kiz=giz): Gizlemek
Kizle- tamamlama görünüşüne sahiptir.
[+Devinimli][+Sürerli][+Erekli]

Kizle- eyleminin KB’de geçen tüm örneklerinde ölçümlü olduğu tespit edilmiştir. Eylem takımındaki ad öbeği tüm örneklerde belirli ve özgüldür. Aşağıda *kizle-*’nin KB’deki tüm örnekleri verilmiş, ad öbekleri koyu biçimde işaretlenmiştir.

Kamug sözni yıgsa ukuş taplamaz / Kerek sözni sözler kişi kizlemez (185)

*(Her sözü saklamayı da anlayış hoş görmez; insan **lüzumlu olan sözü** söyler, gizlemez.)*

Yıparlı biligli teñi bir yañı / Tutup kizlese bolmaz özde öñi (311)

*(Misk ve bilgi birbirine benzer; insan **bunları** yanında gizli tutamaz.)*

Yıpar kizlese sen yıldı belgürer / Bilig kizlese sen tilig ülgürer (312)

*(Miski gizlersen, kokusundan belli olur; **bilgiyi** saklarsan, dili ayarlamasından belli olur.)*

Yana sözledin sen yime sözledim / Seve baktın erse yüzüm kizledim (665)

*(Sen tekrar konuştun, ben de cevap verdim; sevgi ile bakınca, **yüzümü** sakladım.)*

Ağın kendü berklig tili sözlemez / Biligsiz tili ol sözün kizlemez (970)

*(Dilsizin dili konuşmaz, bilgisizin dili de **sözünü** saklayamaz.)*

Tirig bolsa yalñuk kalı sözlemez / Kerekligni sözler kişi kizlemez (977)

*(İnsan, yaşadığı müddetçe, söz söylemez olur mu; lakin **gerekeni** söyler, saklamaz.)*

Ayıtgu kerek söz kişi sözlese / Ayıtmasa **sözni** katıg kizlese (978)

(İnsanın konuşması için kendisine bir şey sorulmuş olmalı; sorulmadığı takdirde, ağzını açmamalıdır.)

İlig aydı uktum bu sözni yime / Takı bir sözüm bar sen ay kizleme (1010)

*(Hükümdar dedi: -Bu sözü de anladım; bir سوالım daha var, **onu** da saklama, söyle.)*

Tilig şükmü tutgu azu sözlese / Sözüg açsamu yig azu kizlese (1018)

*(Dili susturmalı mı, yoksa söyletmeli mi; **sözü** açmak mı daha iyi, yoksa saklamak mı?)*

Köni sözler erse tilin tepresü / Sözün egri erse özün kizlesü (1026)

*(Doğru söyleyecekse, dilin kımıldasın; sözün eğri ise, **onu** saklamalısın.)*

Sözüg barça tıñla yime bütme terk / Köñül sırrı açma katıg kizle berk (1301)

(Her sözü dinle, fakat hemen inanma; gönül sırrını açma, **onu** sımsıkı sakla.)

Kayu türlüğ er me sözün sözlese / Anı uksa bilse yana kizlese (2642)

(O her çeşit insanın sözünü dinlemeli, anlayıp bilmeli, fakat **bunu** açığa vurmamalıdır.)

Neçe me bu begler sözün kizlese / Bu iki kişiğe kerek sözlese (2678)

(Beyler **sözlerini** ne kadar gizlerlerse gizlesinler, onu şu iki kimseye açmak zorundadırlar.)

Ay begler inançı sözün kizle berk / Sözün kizlemese başıñ barga terk (2683)

(Ey beylerin itimadını kazanan insan, **sırrı** iyi sakla; sırrı saklayamazsan, derhal başın gider.)

Aya er atanmış biliglig бүгү / Köñül sırrı artuk katıg kizlegü (2689)

(Ey mert tanınmış bilgili hakim, **gönül sırrını** çok sıkı saklamalıdır.)

Negü tir eşitgil bu beytig okı / Köñül sırrı kizle ay köñlüm tokı (2690)

(Şu beyti oku, bak ne der, ey gönlümü doyuran, **gönül sırrını** iyi tut.)

İlig tıñlar erse anı sözleyin / Yok erse bu sözni özüm kizleyin (2947)

(Hükümdar dinlemek lutfunda bulunursa, onu da söyleyeyim; eğer münasip görmezse, **sözüm** bana kalsın.)

Tapug kılgu halktın anı kizlegü / Öküş taèat erse anı azlagu (3231)

(İbadet kılmalı, fakat **onu** halktan gizlemeli; ibadet ne kadar çok olsa dahi, onu azımsamalıdır.)

Kişi edgüsi kılsa taèat tapug / Anı halkta kizler yapar bu kapug (3232)

(İnsanların iyisi taat ve ibadet ederken, **onu** halktan gizler ve kapısını kapatır.)

Eren er katında özin kizledi / Tapug kıldı yüz yıl anı azladı (3234)

(Gerçek insan başkalarının yanında **kendisini** gizlemiş, yüz yıl ibadet kılmış ve bunu da azımsamıştır.)

Tapug kizlegü kıl kişi körmesü / Bu söz sırrım erdi özüm sözledi (3235)

(**İbadeti** gizlemeli; yap, fakat insanlar görmesin; bu sözüm bir sır idi, işte şimdi açığa vurdum.)

Yadar erdemın barça halkka ayur / Münin körse kizler til açmaz tuyur (3412)

(Onun faziletini herkese söyler ve yayarlar; **kusurunu** görünce de ağızlarını açmazlar, gizlerler.)

Yaşık yirke yandı yüzın kizledi / Kalık menzi kiş teg bolup örledi (3836)

(Güneş yere indi, **yüzünü** gizledi; gökyüzü parlak bir samur kürke büründü.)

Bayat kizledi kör sevügrek kulın / Bu kullar ara halk tanumaz tilin (3920)

(Tanrı **sevdiği kullarını** gizlemiştir; halk bu kullar arasında onları tanıyamaz.)

Yüzın kizledi yirke rumi kızı / Ajun kırtışı boldı zengi yüzi (3948)

(Rumi kızı **yüzünü** gizledi, dünyanın yüzü zenci derisi gibi oldu.)

Yonama kişig sen uşak sözleme / Köni sözlegil söz barın kizleme (4108)

(Sen başkaları hakkında gammazlık etme; dedikodu yapma; doğru sözü söyle, **doğruyu** gizleme.)

Yaşık yirke yansa yüzın kizlese / Kömür kırtışı dünya yüzke basa (5012)

(Güneş batıp, **yüzünü** gizledikten, dünya yüzüne, kömür gibi, siyah bir deri bağladıktan sonra...)

Yaşık yirke indi yüzın kizledi / Kararıp tuman tozdu dünya tudı (5028)

(Güneş yere indi, **yüzünü** gizledi; dünyayı kara bir duman kapladı.)

Köni sözleyin söz saña ay kadaş / Negü kizleyin men ay köñli tudaş (6150)
(Ey kardeş, sana doğrusunu söyleyeyim; ey gönüldeş, **senden** niçin gizleyeyim.)

Yaşık yirke indi yüzün kizledi / Kalık karşı keldi izin izledi (6211)
(Güneş yere indi ve **yüzünü** gizledi; gökyüzü karşısından yükselerek, onun izini takip etti.)

Yüzün kizledi yirke rumi kızı / Ajun meñzi boldı bu zengi yüzi (6215)
(Rumi kızı **yüzünü** yere gizledi; dünyanın rengi zenci yüzüne döndü.)

Küsepe keldim erdi sini körgeli / Nelük kizledin **yüz** maña kelgeli (6303)
(Seninle geçen hayatımız bir rüya mı idi: görürken kaybettim; sen gözlerimden silinip, benden uzaklaştın.)

Kapug beklemiş sen yime yol kesip / Yüzün kizlemiş sen tilin söz basıp (6308)
(Sen yolunu kesmiş ve kapını kapamışsın; **yüzünü** gizlemiş, ağzını kitlemişsin.)

Ay Yusuf kerek sözni sözle köni / Kereksiz sözüg kizle kılga kora (6627)
(Ey Yusuf, gerekli ve doğru sözü söyle, **gereksiz sözü** gizle, zararı dokunur.)

Kök+le- (kök=kök, temel): Bir işin esasına vakıf olmak
Kökle- erişme görünüşüne sahiptir.
[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Negü tir eşitgil karı köklemiş / Sınamış ukup hem bilip sözlemiş (1492)
(Tecrübe ile anlayarak, bilerek söyleyen ve işin künhüne vakıf olan pir ne der, dinle.)

Kulaç+la-(kulaç=kulaç)⁹: Kulaçlamak
Kulaçla- edim görünüşüne sahiptir.
[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

⁹ Clauson (1991)'da eylemin anlamı "some run on foot striding over the ground" olarak açıklanmıştır.

Kayu tag kazar körse tüplür kayag / Kayu yir kulaçlayu yügrür yadag (1734)
(Kimi dağ kazar, bakarsın, kayaların dibine iner; kimi yeri kulaçlayarak, yaya koşar.)

Öd+le- (öd=zaman, vakit): Vakti gelmek, günü gelmek

Ödle- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][+Erekli]

Kalı ilig ödlep tilese sini / Yorık tüz tapug kıl basınma anı (1504)

(Eğer gün gelir de hükümdar seni isterse, tavır ve hareketini düzelt, ona hizmette ve hürmette kusur etme.)

Örk+le- (örk=yular): Bağlamak

Örkle- tamamlama görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][+Erekli]

Örkle- eylemi KB’de “öze örkle (onu bağla-)” şeklinde geçmektedir. Bir diğer örnekte de “havag örkle (arzularına gem vur-)” biçiminde geçer. KB’de geçen bu iki örneğinde de belirli ve özgüldür.

Kayu beg sak erse ilin bekledi / Yagi boynı yençti öze örkleđi (2016)

(Hangi bey ihtiyatlı ise, o memleketini muhafaza eder; düşmana boyun eğdirir ve onu sınımsız bağlar.)

Közin ked küdezse tilin beklese / Ukuş birle arzu havag örklese (2793)

(Gözünü iyi gözetmeli ve dilini muhafaza etmeli; aklı ile arzu ve heveslerine gem vurmalıdır.)

Ör(i)+le- (öri=yüksek, vakur): Yükselmek, belirlemek, çıkmak

Örle- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

“Öri” Aksan (2003)’da belirtilen sınıflandırmaya göre açık uçlu, derecelendirilmiş bir önaddır. [-Son noktalı]’dır. Dolayısıyla *örile-* için edim görünüşü sergiliyor diyebiliriz. Aşağıda *örile-* ediminin geçtiği tüm örnekler verilmiştir.

Kişi erdemi birle erdin keçer / Öküş bolsa erdem er örlep uçar (2646)
(*İnsan fazileti ile başkalarına üstün olur, kimin fazileti çok ise o uçar gibi yükselir.*)

Yaşık yürke yandı yüzün kızledi / Kalık menzi kiş teg bolup örledi (3836)
(*Güneş yere indi, yüzünü gizledi, gökyüzü parlak bir samur kürke büründü.*)

Kopa keldi örlep sita kalkanı / Ajun menzi boldı örün erdini (3840)
(*Mızrak ve kalkanı kalkarak, yükselmeye başladı; dünya yüzü beyaz cevher gibi oldu.*)

Yana kördi Ülker savılmış başı / Togardın çadan kopmış örlep tuşı (4889)
(*Tekrar baktı, Ülker yıldızının başı ufka kaymış, karşısında şarktan akrep kayıp yükselmişti.*)

Yaşık örledi yirde koptı toğı / Yaka keldi aşnu tpekuz al tuğı (4893)
(*Güneş yükseldi, yerden toz kalktı, dokuz al tuğu yaklaştırmaya başladı.*)

Küle baktı örlep talu kız yüzü / Yarudı bu dünya iri hem kuzı (4967)
(*Yükselen güzel kız yüzü gülerek baktı, dünyanın her tarafı ışıklara boğuldu.*)

Toga keldi örlep çıkardı yüzün / Yaruk kıldı dünya kolın hem özin (4968)
(*Güneş doğdu ve yükselerek yüzünü gösterdi, dünyanın bütün vadi ve ırmaklarını parlattı.*)

Sükiç koptı örlep kalıkka agıp / Ünün sumlıdı suri eibri okıp (5677)
(*Seher kuşu kalktı ve göğe doğru yükseldi; Mezamir okur gibi, yabancı bir dilde ötmeye başladı.*)

Anıñda basa kökke uçtum teñip / Özüm belgüsüz boldı örlep sinip (6036)
(Ondan sonra havaya yükselerek, göğe uçtum ve yükselip gözden kayboldum.)

Uçup kökke örlep tükel agdukuñ / Tilek birge teñri negü koldukuñ (6046)
(Kalkıp göklere uçarak, en yükseklerle çıkman ise Tanrının senin bütün arzularını yerine getireceğine delalet eder.)

Yokaru uçup bu sözüm teñdüki / Yaşıl kökke örlep teñip siñdiki (6064)
(Benim yukarı uçup, kaybolmam ve mavi göğe çıkıp, boşluğa karışmam...)

Togardın kara kuş kopup örledi / Yagı ot kötürmiş teg ot yıldıradı (6219)
(Doğudan Karakuş yıldızı çıktı, yükseldi; düşman meş'alelerini yakmış gibi, ateş parladı.)

Öt+le- (öt<öüt<ögüt=öğüt, nasihat): Öğüt vermek, nasihat vermek
Ötle- tamamlama görünüşüne sahiptir.
[+Devinimli][+Sürerli][+Erekli]

Ötle- de KB'de geçtiği tüm örneklerde ölçümlüdür. Ancak serbest çeviri nedeniyle ölçümlülük beyitlerin orijinalinden anlaşılabilmektedir. Aşağıda ad öbekleri beyitlerde koyu renkle işaretlenmiştir.

Negü tir eşitgil uvutlug tüzün / **Saña** ötler emdi bağırsak özün (2204)
(Hayâ sahibi, yumuşak huylu insan ne der, dinle; bak, acıdığı için, sana nasihat verir.)

Könül til arıttıñ aradı özün / **Mini** ötlegil bir tusulsu sözün (5128)
(Gönlünü ve dilini temizledin; kendin de temiz oldun, öğüt ver, ben de senin sözünden istifade edeyim.)

Ay edgü kişi ötle emdi **maña** / Yanut birge teñri yarınlık saña (5131)
(Ey iyi insan, şimdi bana öğüt ver; yarın Tanrı sana bunun ecrini ihsan eder.)

Negü tir eşitgil ukuşlug tili / **Saşa** ötler emdi eşitse kalı (5394)
(Akıllı insan ne der, dinle; eğer dinlersen, bu senin için bir nasihattir.)

Negü tir eşit tınla bilgi batıg / **Saşa** ötler emdi ay köñli katıg (5713)
(İşit, derin bilgili insan ne der, dinle, ey haşin gönüllü insan, işte sana nasihat veriyor.)

Negü tir eşit kılkı köñli köni / **Saşa** ötledi kör unıtma munı (5742)
(Tabiatı ve gönülü doğru olan insan ne der, dinle; bu senin için bir nasihattir, dikkat et ve bunu unutma.)

Övke+le- (övke<öbke=öfke, kızgınlık): Öfkelenmek

Övkele- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][+Erekli]

Saşa kim tegürdi maşa ay bu küç / Ya kim övkeledi ya kim kıldı öç (6310)
(Bana söyle, seni kim bu sıkıntıya düşürdü; kim sana kızdı veya kim sana kin bağladı.)

Öz+le- (öz=öz, kendi, nefis, can, ruh, gönül): Benimsemek

Özle- durum görünüşüne sahiptir.

[-Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Kamug bu kitabı alıp özlemiş / Hazine içinde urup kizlemiş (B13)
(Hepsi bu kitabı benimsemişler ve hazinelerine koyup saklamışlardır.)

Sak+la- (sak=uyanık ve zeyrek olan): Hesaplamak, dikkat etmek, tanzim etmek, tedbir almak, korumak

Sakla- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Negü tir eşit bu ajun tutmuş er / Tükel saklap ötrü yağıg utmış er (445)
(Dinle, her türlü tedbiri almış ve böylece düşmanını yenmiş olan dünya hâkimi ne der.)

Küdezdi neñin ked özin sakladı / Tapındı kayırça kıyık kılmadı (1723)

(Hükümdarın malını iyi idare etti, kendi çıkarını düşünmedi; hizmette kıl kadar eğrilik göstermedi.)

Aya il tutuğlı ilig saklagu / Usallık bile yir yigüçi agu (2142)

(Ey memlekete hâkim olan, onu muhafaza etmeli; zehir yiyen kimse bunu gaflet yüzünden yer.)

Sakış birle saklar kişi iş küdüg / Sakışın seçer er yıl ay kün ödüg (2220)

(İnsan işini gücünü hesap ile yapar; yıl, ay, gün ve zamanı hesap ile tayin eder.)

Adırgu ödürgü yezek tutgakı / Yırak tutgu saklap közi kulgakı (2342)

(Öncü ve keşif kollarını seçip ayırmalı; ihtiyatlı olmalı, göz ve kulağını uzaklara çevirmelidir.)

Şireni çıkarda körüp saklasa / Anar togru yolda elig tegmese (2550)

(Şıra çıkarken, onu nezaret altına almalı ve yolda herhangi bir elin ona dokunmamasına dikkat etmelidir.)

Bilir bolsa tegme bu türlüg bitig / Anın saklasa ötrü kılsa itig (2780)

(Hazinedar bütün bu çeşit kayıt usullerini bilmeli ve böylece işini emniyetle tanzim etmelidir.)

Tiken ol ukuşlugka dünya tolu / Adak ursa yirke kirür saklagu (6383)

(Akıllı insan için dünya dikenlerle doludur; yere basınca, ayağına batar, dikkat etmek lazımdır.)

Sen+le- : Sen demek

Senle- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Kaya yañkusındın kodı bolmagıl / Sini sen tiseler anı senlegil (4311)
(Kaya yankısından daha aşağı kalma; sana “sen” diyenleri sen de senle.)

Söz+le-: Söylemek, konuşmak
Sözle- edim görünüşüne sahiptir.
[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Sözle- ediminin KB’de çok sayıda örneği bulunmaktadır. Ölçümlü olan örnekler de göze çarpmışsa da bu örnekler genel anlam (general meaning) içeren örnekler olduğu için ölçümlülükten söz edilemez. Aşağıda *sözle-* ediminin geçtiği beyitlerden bazı örnekler verilmiştir.

Takı anlar ara munazara su’ali cevabı keçer teg sözler sözlemiş turur (A36)
(Yine müellif kendi fikirlerini sualli-cevaplı münazara tarzında, bunlara atfederek, ifade etmiştir.)

Bilip sözlese söz biligke sanur / Biligsiz sözi öz başını yiyür (170)
(Söz bilerek söylenirse, bilgi sayılır; bilgisizin sözü kendi başını yer.)

Öküş sözde artuk asıg körmedim / Yana sözlemişte asıg tulmadım (171)
(Çok sözden fazla fayda görmedim; amma söylemek de faydasız değildir.)

Öküş sözleme söz birer sözle az / Tümen söz tügünün bu bir sözde yaz (172)
(Söz çok söyleme, sırasında ve az söyle; binlerce söz düğümünü bu bir sözde çöz.)

Öküş sözlese yañşadı tir bilig / Yana sözlemese agın tir tilig (174)
(Çok konuşan kimseye bilgi “gevezelik etti”der; söylemezse de, ona “dilsiz” der.)

Sözüm sözledim men bitidim bitig / Sunup iki ajunnı tutgu elig (351)
(Ben sözümü söyledim ve kitabı yazdım; bu kitap- uzanıp, her iki dünyayı tutan bir eldir.)

Bu dört neḡ öze sözledim men sözüḡ / Okısa açılğay yitig kıl közüḡ (358)
(Ben sözü bu dört şey üzerine söyledim; okursan, anlaşılır; iyice dikkat et.)

Çavıkmış kür alp er yime sözlemiṣ / Er ördüm kerek sü toluḡlug timiṣ (2337)
(Şöhretli, cesur ve kahraman yiğit: -Orduda seçme ve iyi silahlı yiğitler lazımdır-demıştır.)

Maḡa sözle emdi körüp edgürek / Ulug hacıbıḡ ay neteg er kerek (2431)
(Şimdi bana iyice düşünerek söyle; ulu hacib nasıl bir insan olmalı ki...)

İlig aydı sözle yime bu sözüḡ / Munı ma ayu bir yarut bu közüḡ (2434)
(Hükümdar: -Bu sözüme de cevap ver; bunu da izah ederek, beni sevindir, dedi.)

Başıḡ kolsa begler sözün sözleme / Yana ilke yazma başıḡnı yime (2514)
(Başını korumak istersen, beylerin söylemesi icap eden sözleri sen söyleme ve memlekete karşı suç işleyerek, kendi başını yeme.)

Neçe me özüm sözlese söz tilin / İlig yarlıḡı bu bitig söz adın (3180)
(Ben ağızdan ne kadar söz söylesem dahi, hükümdarın fermanı yazılı sözü başkadır.)

İsig sözlese kukla begler tilin / Unıtmaz anı kul tirilse yılın (3183)
(Beyler kula iltifat ederlerse, kul bunu hayatı boyunca unutmaz.)

Munıḡda adın anda ta'at kayu / Maḡa körkitü bir tilin sözleyü (3228)
(Bunlardan başka orada hangi ibadet var, söyle, göster.)

Tapug kızlegü kıl kiṣi körmesü / Bu söz sırrım erdi özüm sözledi (3235)
(İbadeti gizlemeli; yap, fakat insanlar görmesin; bu sözüm bir sır idi; işte şimdi açığa vurdum.)

İrig sözke yumşak yanut kılsa öz / Açığ sözleseler süçig tutsa söz (3426)
(Kaba söze yumuşak cevap vermeli ve acı sözlere de tatlı sözle mukabele etmelidir.)

İrig sözlemegil kişike tilin / İrig sözke agrır köñül kiç yılın (3430)
(İnsanlara karşı kaba söz söyleme; kaba sözün acısını gönül uzun yıllar çeker.)

Negü sözlese men sözümni yirip / Cevabın kılur sen özümni serip (3452)
(Ben ne söylersem, reddediyorsun; sözümü beğenmeyip, itirazda bulunuyorsun.)

Açuklug maña ay tilekiñ ne ol / Negü kolgu erse aç sözle kol (3453)
(Bana açık söyle, dileğin nedir; ne istiyorsan, açıkça söyle ve iste.)

Bitig ıdtı ilig öz elgin bitip / Negü sözledi erse körgil okıp (3471)
(Hükümdar kendi eli ile yazıp, sana bir mektup da gönderdi; ne demiş ise, kendin bak, oku.)

Yanut birdi ögdülmiş aydı ilig / Sini sözleyü şük kurıtmaz tilig (3476)
(Öğdülmiş cevap verdi: -Hükümdar daima senden bahseder, bir an bile seni dilinden düşürmez.- dedi.)

Uluş kend içindeki edgü neçe / Saña sözledim emdi adra seçe (3500)
(Kasaba ve şehir içindeki çeşitli iyilikleri şimdi sana teker teker ve açık olarak söyledim.)

Yanut birdi ögdülmiş aydı sözün / Eşittim negü sözledi söz özün (3821)
(Öğdülmiş cevap verdi: -Söylediğin sözlerin hepsini dinledim, dedi.)

Yanut birdi odgurmuş aydı kadaş / Bu söz sözlemegil köñül bolga baş (3826)
(Odgurmuş cevap verdi: -Kardeşim, böyle söyleme; kalbim kırılır, dedi.)

Tilep bulmagu neñ tilese yavuz / Yorımagu söz sözlese sen uçuz (3828)
(İstemekle elde edilemeyecek olan şeyi istemek fenadır; tesir etmeyen bir sözü söylesen, sözün kıymeti kalmaz.)

Ayıttı ilig aşnu odgurmış / Ayur sözle keltür sözüni bışığ (3842)

(Hükümdar önce Odgurmış'ı sordu, sonra: -Söyle neye karar verdiniz – dedi.)

Ayur bu kadaşın irig sözlemiş / Añar torku ıdtım tiken çıknemiş (3846)

(Kardeşin çok haşin cevap vermiş; ben ona ipek gönderdim, o ise diken işlemiş – dedi.)

Kişi kırk yaşap öz tadu bilmese / Tükel yılkı ol bu neçe sözlese (4637)

(İnsan kırk yaşına gelir ve kendi tabiatını bilmezse, nutuk sahibi olmasına rağmen o tam bir hayvandır.)

Başında keçip er yorık tüzmeşe / Köni sözlemiş boldı yılkı tise (4639)

(Tecrübelerine rağmen hareketini tanzim edemeyen kimseye “hayvan” derlerse, doğru söylemiş olurlar.)

Suv+la- (suv=su): Su içmek

Suvla- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

İlin itti tüzdi bayudı budun / Böri koy bile suvladı ol ödün (449)

(Böylece hükümdar memleketini düzenledi ve tanzim etti; halkı zenginleştirdi; o devirde kurt kuzu ile aynı yerden su içti.)

Talu+la- (talı=seçme, nadide): Seçmek

Talula- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Bu kut kelse yaljuk kutadur köni / Tümen arzu birle talulap yir aş (682)

(Saadet gelirse, insan hakikaten mesut olur; bütün arzularına kavuşur, huzur içinde yatar.)

Mün ermez maña kör bu irsellikim / Yanı neñ talular maña özke bekim (686)

(Hâlbuki dönecliğim benim için bir kusur değildir; ben kendime daima yeni ve taze şeyler seçerim.)

Kişide talula bu iki kişig / Añar ötrü birgil bu iki işig (2732)
(İnsanlar arasında şu iki kişiyi seç ve onlara şu iki işi ver.)

Bularıg idi ked talula birin / Kalı tuşsa teñsiz ökünme yarın (2929)
(Bunların her birini çok iyi seç, eğer uygunsuz kimseler seçilirse sonra pişman olma.)

Katıgılan ay ilig bu birkaç kişig / Talulayu ödrü tutuzgıl işig (2932)
(Ey hükümdar, gayret et, bu birkaç insanı iyi seç, sonra işleri onların ellerine bırak.)

Tamga+la- (tamga=damga): Damgalamak, mühürlemek
Tamgala- erişme görünüşüne sahiptir.
[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Bitig türdi badı öze tamgalap / Sunup birdi ögdülmiş aldı ulap (3275)
(Mektubu katladı, bağladı ve üzerini mühürleyerek, uzattı; Ögdülmiş gelip, elinden aldı.)

Kötürdi bitig kör öze tamgalap / Sunup birdi ögdülmiş aldı ulap (3942)
(Üzerini mühürleyip, mektubu eline aldı ve uzattı; Ögdülmiş aldı.)

Taň+la- (taň=şaşılacak, acayip şey): Şaşmak, taaccüp etmek
Taňla- erişme görünüşüne sahiptir.
[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Saňa sözledim men sözün tıñladım / Közün yumduñ erse özüm tañladım (648)
(Ben sana söz söyledim, senin sözünü dinledim; sen gözünü yumunca, şaştım kaldım.)

Odug yattı ança anı tınlayu / Avındı ol ünke turup tañladı (4964)

(Bülbülü dinleyerek, bir müddet uyanık yattı; bu sese hayran olarak, onunla biraz oyalandı.)

Köñül közi birle bakıp teñledim / Özüm yolda azmış turup tañladım (5691)

(Gönül gözü ile bakarak, şöyle bir denedim ve doğru yoldan ayrılmış olduğumu hayretle gördüm.)

Baka barsa yetrü ajun halini / Eñip kalgu tañlap kör uksa anı (6390)

Dünyanın haline iyice dikkat eder ve onun mahiyetini anlarsa, insan hayretler içinde kalır.)

Tañču+la- (tañču=parça, lokma): Çiğnemek

Tañçula- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Yigü alsa tişle uşak tañçula / İsig aşnı ürme sen agzın bile (4601)

(Yemeği alınca ısır ve ufak ufak çiğne; sıcak yemeği ağzın ile üfleme.)

Tap+la- (tap=elverir, yeter, kâfi): Kabul etmek, razı olmak

Tapla- durum görünüşüne sahiptir.

[-Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Tapla- için indekste “kabul etmek, razı olmak” anlamları verilmiştir. Ayrıca Clauson’da “memnun olmak, beğenmek” anlamları da verilmiştir. Bu anlamlar daha çok durum görünüşü sergilemektedir.

Kamug sözni yıgsa ukuş taplamaz / Kerek sözni sözler kişi kizlemez (185)

(Her sözü saklamayı da anlayış hoş görmez, insan lüzumlu olan sözü söyler, gizlemez.)

İdi sevdi köñlün anı tapladı / İlig topğına bu yaragay tidi (532)

(Onu çok ve gönülden sevdi, beğendi; onu hükümdarın hizmetine layık gördü.)

Bu begler tapısı öze kıl tapug / Begi taplasa tapgı açtı kapug (843)

(Beyleri memnun edecek şekilde hizmet et; bey memnun olursa, bu hizmet ikbal kapılarını açar.)

Negü kelse tapla kör edgü isiz / Boyun bir kazaka köni tut agız (1431)

(İyi veya kötü, ne gelirse, ona razı ol; kazaya boyun eğ, ağzını bozma.)

Öküşüg kodup er azığ taplasa / Bu er ötrü zahid bolur kur basa (3442)

(Erkek olan, çoğu elde edebildiği halde, az ile iktifa eder; böyle bir insan zahidlik mertebesine ulaşır.)

Könül taplamadı bu iştin kaçır / Könül taplamaz işke yaksa hatar (3686)

(Gönlüm bunu beğenmedi ve bu işten çekiniyor; gönlün beğenmediği işe girişmek tehlikelidir.)

Kişike kişeşgil ayıt barça söz / Könül taplamasa yırak tutgıl öz (3689)

(Sonra başkaları ile meşveret et, her sözünü danış; fakat içine sinmezse, o işten kendini uzak tut.)

Könül taplamasa kayu işlerig / Asıg bolmaz anda ay könlü tirig (3691)

(Ey gönlü diri, hangi işi gönül beğenmezse, o işten fayda gelmez.)

Könül taplamadı bu işni seve / Özüm yandı emdi bu sözdin ive (3692)

(Gönül bu işi severek arzu etmediğinden, ben de bundan vazgeçtim.)

Tapugsuz özüm bulsa edgü açığ / Kalı taplamaz men bu devlet yaşığ (3736)

(Ben hiç uğraşmadan, böyle bir lutuf ve ihsana nail olursan, bu saadeti ve bu hayatı nasıl beğenmeyebilirim.)

Özüñ taplamaduk berü kelmekñ / Maña tuşmakñ hem yüzüm körmekñ (3910)

(Sen bana gelmeyi, benimle buluşmayı ve yüzümü görmeyi kabul etmemişsin.)

Negülük kodur sen bu edgülerig / Nelük taplamaz sen bu öt sav erig (3984)

(Bu iyiliklere niçin yüz çeviriyorsun; bu öğüt ve nasihatleri niçin kabul etmiyorsun.)

Yaragsız yorıtma tilinde yavuz / Bayat taplamagay ay bilgi ögüz (5468)

(Onun ağzından fena ve yakışsız söz çıkmasın; ey bilgisi nehirler gibi bol olan, Tanrı bunu hoş karşılamaz.)

Bayat hükmi tapla negü kelse yüd / Budunka asıg kıl bolu birse öd (6093)

(Tanrı hükmüne razı ol; ne gelirse, ona tahammül et; sırası geldikçe, halka faydalı ol.)

Kumaru tegip tıdtı aydı serin / Bayat hukmi tapla köñül ög tilin (6293)

(Kumaru onun feryatlarına mani olmaya çalıştı: -Sabırlı ol, Tanrının hükmüne gönlünle, aklınla ve dilinle rıza göster- dedi.)

Teñ+le- (teñ=denk, benzer, akran): Denkleme, denkleştirmek

Teñle- tamamlama görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][+Erekli]

“Teñ” Aksan’daki sınıflandırmaya göre kapalı uçlu, derecelendirilmiş önadlardandır. [+Son noktalı] anlamsal özelliğe sahiptir. Dolayısıyla teñle- tamamlama görünüşüne sahiptir.

Sınamış yagıçı kişi teñlemiş / On iki miñ er sü öküş süt imiş (2334)

(Tecrübeli halk adamı kıyas etmiş ve on iki binlik ordunun büyük bir kuvvet olduğunu söylemiştir.)

Anjar teñlese ötrü itse işin / Yagı boynı yençse kiterse başın (2352)

(Sonra işini, alınan malumata göre, tanzim etmelidir; ya düşmanın boynu kesilir yahut başı kesilir.)

Kişi yılkıda ınga ermez ay beg / Muni tenlese iş bolur ülgü teg (2975)

(Ey hükümdar, insan hayvandan daha aşağı bir mahlûk değildir; bunu kıyas tutarsani iş ölçüsüne göre olur.)

Bularda kayu erse aş suv yigü / Anı tenle bargu azu barmagu (4578)

(Bu ziyafetlerden hangisine gitmek ve hangisine gitmemek icap ettiğini bilmek lazımdır.)

Aşığ tenleyü yi yime aş öküş / Maņa mundag aydı ukuşlug küşüş (4613)

(Yemeği ölçülü ye, çok fazla yemek yeme; akıllı ve aziz insan bana böyle dedi.)

Boguzdın kirür ig boguzug küdez / Aşığ tenleyü yi yigü içgü az (4615)

(Hastalık boğazdan girer, boğazı koru, yemeği ölçü ile ye; insan her vakit az yiyip az içmelidir.)

Ukuşlug kerek öz tadug tenlese / Yaraşık ne erse anı ok yise (4634)

(Tabiati mutedil tutmak için, insanın akıllı olması gerekir; uygun olan ne ise, ancak o şeyler yenmelidir.)

Eşittim sözünni ögün tınladım / Sözüm kestim emdi sözün tenledim (4875)

(Söylediklerini dikkatle dinledim; sözlerini iyice tarttım; diyecek sözüm kalmadı.)

Eşitti ilig söz tükel tınladı / Sözünni eşitti öküş tenledi (4979)

(Hükümdar bu sözleri işitti, hepsini dinledi; sözünü duydu ve uzun uzun düşünüp taşındı.)

Könül közi birle bakıp tenledim / Özüm yolda azmış turup tınladım (5691)

(Gönül gözü ile bakarak, şöyle bir denedim ve doğru yoldan ayrılmış olduğumu hayretle gördüm.)

Men aymışlarım hem özün bilmişin / Bakıp tenleyü kör açılğay işin (5815)

(Benim söylediklerim ile kendi bildiklerini iyice mukayese eder ve dikkatle gözden geçirirsen, işin kolayca halledilir.)

Tigü+le- (tigü=lokma): Lokma lokma vermek

Tigüle- bir anlık edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][-Erekli]

Nasihât kişike kılur ol tusu / Nasihat tigüle tilese yisü (5395)

(Nasihât insana fayda getirir; nasihati lokma lokma ver, isterse yesin.)

Tiş+le- (tiş=diş): Dişlemek

Tişle- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Yigü alsa tişle uşak tañcula / İsig aşnı ürme sen agzın bile (4601)

(Yemeği alınca, ısır ve ufak ufak çiğne; sıcak yemeği ağzın ile üfleme.)

Uçuz+la- (uçuz=değersiz): Küçültmek, hor görmek

Uçuzla- durum görünüşüne sahiptir.

[-Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Kişig til ağırlar bulur kut kişi / Kişig til uçuzlar barır er başı (163)

(İnsanı dil kıymetlendirir ve insan onunla saadet bulur; insanı dil kıymetten düşürür ve insanın dili yüzünden başı gider.)

Tiliñde çıkarma bu yalğan sözüğ / Bu yalğan sözün er uçuzlar özüğ (1326)

(Ağzından yalan söz çıkarma; yalan söz ile insan kendi itibarını düşürür.)

Ağırladı ança kötürdi örü / Uçuzladı ança yavuzrak körü (1717)

(Bazen itibar gösterdi, onu yükseltti; bazen sert muamele ile onun itibarını kırdı.)

Tilese ağırlar tapugsuz kulug / Tilese uçuzlar tusulmaz tapug (3728)

(İsterse, ona kulluk etmeyen bir kulu aziz kılar; isterse kulluk edeni zelil eder ve onun kulluğu hiçbir şeye yaramaz.)

Agırla sini ol ağırlasa çın / Uçuzla uçuzlasa barma yakın (4306)

(Sana gerçekten hürmet gösterenlere sen de öyle yap; tatlı söz söyleyenlere sen de tatlı dil ile mukabele et.)

Bu nefsin uçuzla ağır bolga can / Bilig beg bolup kör ukuş bolga han (5321)

(Bu nefesine değer verme, canın aziz olur; bilgi bey olup, akıl hanlık eder.)

İsizig uçuzla könitgey yorık / Ağırlagıl edgüg ol itgey kılık (5527)

(Kötüye değer vermezsen, o gittikçe tavır ve hareketlerini düzeltir; iyiye itibar gösterirsen, onun hal ve tavrı daha da iyi olur.)

Ulug+la- (ulug=ulu): Yüceltmek

Ulugla- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

“Ulug”, Aksan (2003)’daki sınıflandırmaya göre açık uçlu, derecelendirilmiş sıfatlar sınıfındadır. Dolayısıyla *ulugla-* için de [-Son noktalı] olması nedeniyle *edim* görünüşündedir denilebilir.

Melik Bugra han ma anı ağırlap uluglap öz has hacıblığını aña birü yarlıkamış turur. (A26)

(Buğra Han da müellifin değerini takdir ederek yükseltip ona kendisinin has hacıplığını vermek lutfunda bulunmuştur.)

Ulugug ulugla küdez hurmeti / Saña kelge devlet ulugluk kutı (4151)

(Büyükü büyük tut, onun itibarını gözet, sana da devlet ve ululuk saadeti gelir.)

Ulugla olarnı ağırla sözün / Sini edgü tutgay yarutgay yüzün (4176)

(Onları büyük bil, sözlerine hurmet et; onlar da sana güler yüz ile iyi muamele ederler.)

Ülgü+le- (ülgü=ölçü, terazi, tartı): Ölçmek, tartmak, düzenlemek

Ülgüle- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Yıpar kızlese sen yıldı belgürer / Bilig kızlese sen tilig ülgüler (312)

(Miski gizlersen, kokusundan belli olur; bilgiyi saklarsan, dili ayarlamasından belli olur.)

İlig aydı uktum sözünj belgülep / Açıyın sözümni saña ülgülep (792)

(Hükümdar dedi: -Ne demek istediğini anladım; bunların ne demek olduğunu sana anlatayım.)

Tutayın men emdi maña bir cevab / Sözünj sözleyük öz tilin ülgülep (3711)

(Söylediğin sözleri ölçüp tartarak, bana şimdi bir cevap ver, ben de ona göre hareket edeyim.)

Yıl altmış iki erdi dört yüz bile / Bitiyü tükettim bu söz ülgüle (6495)

(Yıl dört yüz altmış iki idi; bu eseri yazıp tamamladım.)

Yagı+la- (yagı=düşman): Savaşmak, çarpışmak; düşmanlık etmek

Yagıla- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Yagılagu kâfir yagısın katıg / Yulugla bu işke et öz kıl satıg (4227)

(Kâfir düşmanla amansız mücadele etmelidir; bu işe, gönüllü olarak, kendini feda et.)

Sevüg bolmasa tap idim sevmişi / Yagım yek turur öz yagılamış (4763)

(Rabbimin sevdiği işler kâfi gelmezse, mücadele etmek için, düşmanım olan şeytan vardır.)

Ay ilig bu nefsiñ yagıla katıg / Tilekini birme yitürme tatıg (5318)

(Ey hükümdar, bu nefsine kuvvetle karşı koy; onun arzusunu yerine getirip, ona zevk sürdürme.)

Bayat birge barça tilekiñ tükel / Yekig ked yagıla bayatka tüzül (6251)

(Bütün arzularını Tanrı verecektir; şeytana karşı iyice mücadele et; Tanrıya karşı da ihlâsını bozma.)

Yañku+la- (yañku=yankı): Yankılamak

Yañkula- bir anlık edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Kökiş turna kökte ünin yañkular / Tizilmiş titir teg uçar yilkürer (74)

(Kökiş ve turnalar gökte yüksek sesle bağırişiyor; dizilmiş deve katarı gibi uçup, kanat çalıyorlar.)

Yıg+la- (Yansima sözcük): Ağlamak

Yıgla- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Bu yañlıg öküñdi öküş yıgladı / Öküñçi ölümke asıg kılmağı (1121)

(Böylece çok nedamet getirdi ve çok ağladı; fakat pişmanlığı ölüm karşısında fayda vermedi.)

Bu ay toldı öknüp öküş yıgladı / Öküñçi bu yirde asıg kılmağı (1149)

(Ay Toldı pişman olup, çok ağladı, fakat bu halinde pişmanlığı fayda etmedi.)

Kalı bu tü nièmet kalırka yime / Özünj yıglar erse yorı yıglama (1235)

(Eğer sen bu çeşitli nimetler arkada kaldığı için ağlıyorsan, bırak bunlar da ağlamaya değmez.)

Tiriglik üçün öknür erse özün / Ökün tutçı yıgla kurıtma közün (1239)

(Eğer sen geçirdiğin hayat için pişman oluyorsan, haklısın; durmadan ağla; gözyaşın kurumasin.)

Munu adrılır men seniñdin bu kün / Ökünçün sıgıt birle yıglap ögün (1276)

(Bu düşünceler içinde pişmanlıkla ağlayıp sızlayarak, işte bugün senden ayrılıyorum.)

Yana aldı oğlın konıña kuça / Öpüp yıgladı bürnü yaşın saça (1500)

(Oğlunu kucaklayarak, tekrar bağrına bastı; öpüp ağladı, yüzü gözyaşları ile kaplandı.)

Sözin kesti oğlın kuçup yıgladı / Ulındı yana ol ökünçler yidi (1510)

(Sustu, oğlunu kucaklayıp, ağladı; tekrar ah vah etti ve pişmanlıklar getirdi.)

Bu sözler eşitti ilig yıgladı / Ayur ay ödürmiş kişide kedi (5397)

(Hükümdar bu sözleri dinledi, ağladı ve: -Ey insanların iyisi ve seçkini –dedi.)

Özüm yangu boldı bayatka bu kün / Yazuklar üçün yıgla men ünün (5644)

(Bugün artık Tanrıya rücu edecek zamanım geldi, günahlarım için, feryad ederek ağlamalıyım.)

Yana yıglasa tüşte körse sakınç / Erej birle avnur bulur miñ sevinç (6026)

(Eğer biri rüyada ağlar ve keder görürse, o kimse rahat içinde avunur ve bin türlü sevinç bulur.)

Turup kaçtı ögdülmiş odgurmışığ / Öpüp yıgladı yirke tökti yaşığ (6196)

(Ögdülmiş kalkıp, Odgurmış'ı kucakladı ve öpüp ağlayarak gözyaşı döktü.)

Turup bardı kördi kadaşı gürin / Kuçup yıgladı yaşı saçı barın (6299)

(Kalkıp gitti ve kardeşinin mezarını gördü; onu kucaklayıp ağladı ve gözyaşlarını döktü.)

Neçe kadgu sakınç sini bulnasa / Yana ok küler köz neçe yıgılasa (6343)

(Kaygı ve keder seni ne kadar esir ederse etsin, ne kadar ağlatırsa ağlatsın, bir gün yüzün tekrar gülecektir.)

Uzun tünle yatma idike tapın sen / Odun yıgla tınma yazukka basıttım (6558)

(Uzun geceleri yatıp uyumakla geçirme, Tanrıya ibadet kıl; uyanık ol, durmadan ağla; günahlarımın yükü altına girdim.)

Aya usrıık öz sen odun yıgla tınma / Bayatka tapug kıl yok erse yokadtım (6560)

(Ey uyuklayan vücut, uyan, ağla durma; Tanrıya ibadet kıl; yoksa ben mahvoldum.)

Yıl+la-(yıl=yıl): Yıllamak, yıllar geçirmek

Yılla- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Karımaz bu edgü neçe yıllasa / İsizlik edikmez neçe edlese (347)

(Ne kadar yaşarsa yaşasın, bu iyi insan ihtiyarlamaz; ne kadar uğraşılsa uğraşılsın, kötü insan ıslah edilemez.)

Ajun öñdisi bu telimde berü / İsiz edgü erter neçe yıllasa (6344)

(Bu dünyanın çok eski bir kanunudur; kötülük veya iyilik ne kadar uzun sürerse sürsün, bir gün geçer.)

Yır+la- (yır=şarkı, türkü): Terennüm etmek, zikretmek

Yırla- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Barı boldı şeksiz maña belgülüg / Köñül bütti yırlar tilim ülgülüg (4779)

(Onun varlığına gönülden iman ettim; gönlüm inandı ve dilim şevkle onu zikreder.)

Yig+le- (yig=yeğ): Tercih etmek

Yigle- durum görünüşüne sahiptir.

[-Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Yanut birdi ögdülmiş ilig kutı / Özüm yigledüki bu kulluk atı (1918)

(Öğdülmiş cevap verdi: -Ey devletli hükümdar, ben kul olmayı tercih ettim- dedi.)

Közi tok kişiler neñin edlemez / Bütün çın kişiler özin yiglemez (2753)

(Gözü tok kimseler senin servetini kendi menfaatleri için kullanmazlar; doğru ve dürüst insanlar kendilerini lekelemezler.)

Yinçü+le- (yinçü=inci): İnci dizmek

Yinçüle- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Kamug barçasıña bügüler sözi / Tizip yinçüleyü kamug tüp tüzi (B11)

(Bunların her birine bir çok hakimlerin sözlerini inciler dizer gibi sıralamıştır.)

Yok+la-(yok=yükselti, kabartı): Yükselmek, çıkmak

Yokla- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Bu saklık bile kör ilin başladı / Kutı künde arttı örü yokladı (438)

(Bak, böyle tedbir ile memleketini idare etti; saadeti günden güne arttı ve yükseldi.)

Meniñ me özüm kör anjar okşadı / Ara kılıkım ildi ara yokladı (746)

(Ben kendim de işte ona benzerim; gidişim kâh aşağıya, kâh yukarıya doğrudur.)

Söz asgı bile kör yagız yirdeki / Yaşıl kökke yoklar bolur tördeki (1002)

(Söz sayesinde kara yerdeki mavi göğe yükselir ve baş köşeye geçenlerden olur.)

Elig urdı ilig mini edledi / Bolu birdi evren özüm yokladı (1805)

(Hükümdar beni tuttu ve beni değerlendirdi; felek de müsait davrandı ve ben yükseldim.)

Bu neñ birle yalñuk tilese tilek / Yaşıl kökke yoklar neñ ol ked yölek (3981)

(İnsan arzu ederse, bu varlık sayesinde mavi göğe yükselir, servet çok mühim bir destektir.)

Şatunun başına tegi yokladım / Yaşımını tükettim tiriglik yidim (6053)

(Merdivenin başına kadar yükselmem, yaşımin tükenmesi, hayatımın tamamlanmasıdır.)

Yulug+la- (yulug=fidye, feda, kurban): Kurban etmek, feda etmek

Yulugla- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Kayu yügrü tınmaz ajun tezgînür / Kayu can yuluglar teñsizke kirür (1733)

(Kimi durmadan koşar, dünyayı dolaşır; kimi canını feda eder; denize dalar.)

Bagırsakka aytur kişi öz sözün / Bagırsak yuluglar kişike özin (1943)

(İnsan işini kendisine candan bağlı olana danışır; sadık insan kendisini başkası için feda eder.)

Añar tirlür ötrü kör ersig eren / Sevüg can yuluglap yatur tag kayan (2281)

(Böyle olursa, onun etrafına mert yiğitler toplanır ve tatlı canlarını feda ederek, cesetlerinden dağlar ve kayalar meydana getirirler.)

Boş azad kişiler muñar kul bolur / Bu kul can yuluglar sevinçin kolur (2406)

(Serbest ve hür insanlar ona kul olur; bu kul, onu memnun etmek için canını feda eder.)

Ukuşlug vefalığ kişi tüzünü / Yuluglar kişike kamug özini (2875)

(Akıllı, vefalı kimse insanların asilidir; o başkaları için her vakit kendisini feda edebilir.)

Et öz can yuluglar tapug kılguççı / Tiler beg sevinçi bu kul bolguçı (2960)
(Hizmet eden insan tenini ve canını feda eder; kulluk eden beyini memnun etmek ister.)

Açıg birse begler tilin edgü söz / Tapugçı yuluglar begiñe et öz (2977)
(Beyler ihsanda bulunur ve iyi sözle onu takdir ederlerse, hizmetkâr beyine kendisini feda eder.)

Urur can yuluglap tapugçı kılınç / Anıñ asğı il kend uluşlar erinç (2999)
(Hizmetkâr canını feda ederek, kılıç sallar; bunun karı, şüphesiz, ildeki memleket ve şehirlerdir.)

Et öz can yuluglar meniñ işime / Duèa arturur bu keçer yaşıma (3059)
(Benim işim uğrunda tenini canını feda ediyor ve bu fani hayatımda bana çok dua kazandırıyor.)

Sakinç kadgu bolsa yuluglar özüg / Sevinç bolsa sevnür yarutur közüg (3411)
(Kara günün de bu dostlar onun uğrunda hayatlarını feda ederler, sevinçli gününde de sevinçten gözleri parlar.)

Bu dört neñ maña bir saña tapnayın / Ssevüg can yuluglap özüm itneyin (3758)
(Bu dört şeyi bana temin et, sana kulluk edeyim; sevgili canımı feda ederek, kendimi emrine hazır bulundurayım.)

3.1.11. {+lAn-}

At+lan-(at=at): Atlanmak, ata binmek

Atlan- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Kalı atlanur bolsa begler süke / Ya kuşka çögenke ya il körgüke (2581)
(Beyler sefere, ava, cirit oyununa veya memleket gezisine çıktıkları vakit...)

Turup çıktı atlandı keldi yana / Tüşüp kirdi evke suçuldi tona (4958)
(Kalkıp çıktı; atına binip, geri döndü; inip evine girdi ve elbiselerini çıkardı.)

Tonın kedti atlandı evdin köre / Yana karşıka bardı andın köre (5453)
(Giyindi ve evinden çıkıp, atına binerek, saraya gitti.)

Sözin kesti koptı adakın örü / Esenleşti atlandı keldi berü (5822)
(Sözünü kesti ve ayağa kalktı, vedalaştı ve atına binip, geri döndü.)

Kiçe yattı erte yana atlanıp / Turup karşıka kirdi attın inip (5940)
(Gece yattı, sabah tekrar atına binip saraya geldi ve inip, içeri girdi.)

Bag+lan- (bag=bağ, düğüm, bağlanacak ip): Bağlanmak
Baglan- erişme görünüşüne sahiptir.
[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Oyunka katılma usa ay unur / Oyunka katılsa boyun baglanur (5928)
(Ey kudretli insan, mümkün ise, onun oyununa düşme; bu tuzağa düşünce, insanın boynu bağlanır.)

Beg+len- (beg=bey):Bey edinmek, birini kendine bey olarak seçmek
Beglen- erişme görünüşüne sahiptir.
[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Birig beglenür kör takı bir begin / Okıyu turur tegme künde öñin (3535)
(Birini kendisine bey olarak seçer; fakat bakarsın, her gün başka bir beyi çağırmakta devam eder.)

Butık+lan- (butık=budak, dal): Budaklanmak, dallanmak
Butıklan- edim görünüşüne sahiptir.
[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Togardın butıklandı ot teg yalın / Yarudı yañı yüz açar teg kelin (3839)

(Doğudan ateş gibi alev dallandı ve gelin yüzünü yeni açmış gibi, dünya aydınlandı.)

Butıklandı yirde yokaru sına / Kalık menzi boldı yalın teg ota (5679)

(Yerden yukarıya doğru mızraklar budaklandı; gökyüzü ateş ve alev haline geldi.)

Çav+lan- (çav=şöhret, şan, ses): Şanlanmak, şöhretlenmek, ün sahibi olmak

Çavlan- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Kelir kut kişiğe atı çavlanur / Yañı ay teg artar yarukı tolur (740)

(İnsana saadet gelir, meşhur olur; yeni ay gibi, büyür ve parlaklığı artar.)

Akı bolsa begler atı çavlanur / Atı çavı birle ajun beklenür (2050)

(Beyler cömert olursa, adları dünyaya yayılır, bunların nam ve şöhretleri ile dünya korunur.)

Bilig birle yalñuk bedüp çavlanur / Kişilerde üster kamug iş önür (2451)

(İnsan bilgi ile büyür ve şöhret bulur; herkesten üstün olur ve her işi başarır.)

Erej+len- (erej=rahat, huzur): Huzura kavuşmak, rahata kavuşmak

Erejlen- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Neçe me erejlense isiz bu kün / Ökünç birle emger yarınkı künün (918)

(Bugün kötü ne kadar huzur içinde olursa olsun, yarın pişman olur, azap çeker.)

Erejlensü ilig tuçı inçrünü / Tilek arzu kelsü özi tınçrunu (3138)

(Hükümdar her vakit rahat ve huzur içinde bulunsun; sükût içinde bütün dilek ve arzuları yerine gelsin.)

Erejlensü ilig tirilsü kutun / Maña tegsü emgek baş agrıg bütün (5856)

(*Hükümdar huzura kavuşsun ve saadet içinde yaşasın; bütün zahmet ve dertler bana gelsin.*)

Yanut birdi ögdülmiş aydı ilig / Erejlensü ilke yetürsü bilig (5894)

(*Öğdülmiş cevap verdi: -Hükümdar huzur içinde bulunsun ve memleketi bilgi ile idare etsin- dedi.*)

İnç+len- (inç=rahat, huzurlu, müsterih): Rahatlamak, sakinleşmek, huzur içinde olmak

İnçlen- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Tümen arzu nièmet yidiñ inçlenip / Boyun yal bedüttün buka teg kılıp (5801)

(*Sen huzur içinde bin türlü arzu ve nimetlere nail oldun; bir boğa gibi, boyun ve enseni kalınlaştırdın.*)

İrig+len- (irig=sert, kaba, haşın, gayretli): Yüz çevirmek, sertlik göstermek

İriglen- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Yırak boldum ilig tapugında taş / İriglendi ödleğ maña tügdi kaş (1586)

(*Felek bana gadretti ve kaşlarını çattı; hükümdarın hizmetinden uzakta ve dışarıda kaldım.*)

İrig sözke buşma kalı tegse söz / Köni söz irig ol iriglenme öz (5775)

(*Eğer sana sert söz söyleyen olursa, buna kızma; doğru söz sert olur, sen buna karşı sertlik gösterme.*)

Küvez+len- (küvez=mağrur, kibirli): Gururlanmak, kibirlenmek

Küvezlen- durum görünüşüne sahiptir.

[-Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Bolu birse devlet küvezlenmegil / Usa edgölük kıl isiz kılmagıl (1330)
(Saadete kavuşursan, kibirlenme; kötülük etme, elinden geldiği kadar iyilik yap.)

Küvezlenme artuk kötürme köñül / Inanç kılgu ermez bu dünya töñül (1377)
(Fazla kibir ve gurura kapılma; bu dünyaya güven olmaz, sen ondan vazgeç.)

Küvezlenme elgiñ sala kirmegil / Elig alşu tutşu yime turmagıl (4111)
(Kibirli olma, elini kolunu sallayarak girme; orada selam verirken de fazla laubali hareketlerde bulunma.)

Küvezlenme artuk turı bolga sen / Saran bolma artuk söküş bulga sen (4553)
(Çok gururlanma, herkes senden tiksindir; çok hasis de olma, sana söverler.)

Kötürme köñül sen küvezlenmegil / Er at sü telim tip kögüz kermegil (5211)
(Alçak gönüllü ol, gururlanma; “hizmetkârlarım ve askerim çok” diye kibirlenme.)

Ög+len- (ög=akıl, anlayış): Akıl başına gelmek

Öglen- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][+Erekli]

Küniñe teñedür turu öglennür / Negüni tilese bilür ögrenür (1819)
(O günden güne gelişir, gittikçe akıllı tekâmül eder ve her istediğini öğrenir, bilir.)

Tokışığ uzatsa yağı öglennür / Öküş körse erniñ közi ögrenür (2366)
(Savaşı uzatırsan, düşmanın akıllı başına gelir; iş uzadıkça, kuvvetinin derecesini anlar.)

Ögelik tegir erse öglengü ol / Yañılşa begi bu ayu birse yol (4141)
(Birine öğelik kısmet olursa, o akıllıca hareket etmeli ve beyi yanıldığı vakit, ona doğru yolu göstermelidir.)

İlig aydı öglennür ay ögdülmiş / Duèa birle itgil añar sen işe (6305)
(Hükümdar: -Et Ögdülmiş, makul ol; sen dua ile ona yardım etmeye çalış, dedi.)

Sav+lan- (sav=söz, haber, öğüt, nasihat): Söylenmek

Savlan- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

İlig aydı edgü tuçı ögdilür / Müni bu isizler ara savlanur (909)

(*Hükümdar dedi: -İyi daima övülür; kötüler onda şu kusurları bulurlar.*)

Suk+lan- (suk=aç gözlü, alçak; haris, tamahkâr): Tamah etmek

Suklan- durum görünüşüne sahiptir.

[-Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Közi tok kerek neñke suklanmasa / Közi aç todumaz bu dünya yise (2200)

(*Onun gözü tok olmalı ve onda mal hırsı bulunmamalıdır; gözü aç olan kimse, bütün dünyaya nail olsa bile, doymaz.*)

Közi tok kişi neñke suklanmaz ol / Kişi neñ bile bolsa arıkmaz ol (2722)

(*Gözü tok insanda mala karşı hırs olmaz; böyle kimse mal ile aldatılmaz.*)

Özüñ suklanur sen ajun tırgeli / Ölüm suklanur kör sini tutgalı (3619)

(*Sen dünya malını toplamak için can atıyorsun; ölüm ise, seni yakalamak için can atıyor.*)

Aya aç közi suk bu dünya kulu / Ölüm suklanur kör sini tutgalı (6169)

(*Ey aç gözlü, tamahkâr, bu dünyanın kulu olan insan, ölüm seni tutmak için tamah ediyor.*)

Suv+lan- (suv=su): Parlamak¹⁰

Suvlan- durum görünüşüne sahiptir.

[-Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

¹⁰ *Kutadgu Bilig III İndeks*'te bu eylemin anlamı "sulanmak" olarak verilmiş olsa da beyitlerin çevirisine bu anlamı uymadığı için çıkarılmış, çeviride verilen "parlamak" anlamı eylemin anlamı olarak verilmiştir.

Tili birle yalñuk sözi sözlenür / Sözi yakşı bolsa yüzi suvlanur (275)

(İnsan sözünü dili ile söyler, sözü iyi olursa, yüzü parlar.)

Uvut birle yalñuk yüzi suvlanur / Uvut bolsa ötrü közi suvlanur (2207)

(Hayâ ile insanın şerefi artar; hayâ sahibinin bundan dolayı gözü parlar.)

Yavuzka yüz ursa yüzi suvlanur / Kiçigke köz açsa bedüklüg bulur (3078)

(Eğer o kötü birine teveccüh ederse, o kimse şeref kazanır; eğer küçüğe bakarsa, o büyüklük bulur.)

Aşağıdaki tek örnekte *suvlan-* durum değişikliği anlamını taşıdığı için erişme görünüşü sergilemektedir:

Bu körklüg yüzig körse yüz suvlanur / Köñül açlur anda bu can yimlenür (2465)

(Bu güzel yüzü görünce, insanın yüzü güler; içi açılır ve canı zevk bulur.)

Yarık+lan- (yarık=kalkan, zırh): Zırhlanmak

Yarıklan- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Yaraşgu yarağı bar erse yaraş / Yok erse yarıklan bil alşıp küreş (2360)

(Anlaşmak imkânı varsa, onunla anlaş; yok ise, zırhını giy, düşmana sıkı sıkı yapış ve güreş.)

Yim+len- (yim=yem, yemek): Zevk bulmak

Yimlen- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Bu körklüg yüzüg körse yüz suvlanur / Köñül açlur anda bu can yimlenür (2465)

(Bu güzel yüzü görünce, insanın yüzü güler; içi açılır ve canı zevk bulur.)

3.1.12. {+Iaş-}

Edgü+leş- (edgü=iyi): İyileşmek, iyi geçinmek

Edgüleş- durum görünüşüne sahiptir.

[-Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Katılgıl bularnıñ bile edgüleş / Kutadgay saña iki ajun ulaş (4354)

(Bunlar ile münasebet kur ve iyi geçin, böylece saadete kavuşarak, her iki dünyada mes'ud olursun)

Müsülman müsülman bile ol kadaş / Kadaşka katılma ulam edgüleş (5490)

(Müslüman Müslüman ile kardeştir; kardeşe karşı düşmanca davranma, onlar ile her vakit iyi geçin.)

Elig+leş- (elig=el): Elleşmek, el sıkışmak, tokalaşmak, vedalaşmak

Eligleş- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Eligleşti ilig bu zahid bile / Ayıttı ilig yazlu sevnü küle (5037)

(Hükümdar zahit ile el sıkıştı, sevinç içinde güler yüzle hal hatır sordu.)

Esenleşti ilig bile ol köre / Eligleşti kaldı ilig kadgura (5445)

(O hükümdar ile vedalaştı, müsafaha ettiler, hükümdar mahzun bir halde kaldı.)

Esen+leş- (esen=esen, sağ, salim): Esenlik dilemek, vedalaşmak

Esenleş- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

Kimin kırkta keçse tiriglik yılı / Esenleşti erke yigitlik tili (364)

(Kimin yaşı kırkı geçerse, gençlik insana, -Allaha ısmarladık-der.)

Kapug açtı çıktı kadaşın körüp / Kuçuştı esenleşti yüz köz öpüp (3292)
(*Kapıyı açtı, çıktı, hısmını gördü, kucaklaşıp öpüşerek selamlaştı.*)

Sözin kesti koptı adakın örü / Esenleşti evke yüz urdı körü (4881)
(*Sözünü kesti, ayağa kalktı, vedalaştı ve evine doğru yola düştü.*)

Esenleşti ilig bile ol köre / Eligleşt i kaldı ilig kadgura (5445)
(*O hükümdar ile vedalaştı, müsafaha ettiler, hükümdar mahzun bir halde kaldı.*)

Evürdi kadaşın kör odgurmışa / Esenleşti yandı kör ögdülmişe (5447)
(*Odgurmuş kardeşini geri çevirdi, Ögdülmiş onunla vedalaşarak, ayrıldı.*)

Sözin kesti koptı adakın örü / Esenleşti atlandı keldi berü (5822)
(*Sözünü kesti ve ayağa kalktı, vedalaştı ve atına binip geri döndü.*)

İl+leş- (il=il, memleket, ülke, halk, saltanat): Sulh yapmak, barışmak, uzlaşmak
İleş- erişme görünüşüne sahiptir.
[+Devinimli][+Sürerli][+Erekli]

Kalı basguka bulmasa sen yarı / Yalavaç ıdıp sen bar illeş yorı (2362)
(*Eğer sen galebe çalmak için imkân bulamazsan, elçi göndererek sulh yapmaya çalış.*)

3.1.13. {+(X)(r)kA-}

Esi+(r)ke- (esir<esiz: Büyük bir kayıp sonrası üzüntü): Acımak, eseflenmek
Esirke- durum görünüşüne sahiptir.
[-Devinimli][+Sürerli][+Erekli]

Öziñe esirker saran öz neñin / Kişike kaçan birge aygıl teñin (950)
(*Hasis kendi malını kendisinden esirger; nasıl olur da başkasının hakkını verir, söyle.*)

Esirker men emdi ay ögdülmişe / Bir ök sen atañdın maña kalmışa (3131)

(Bana babandan yadigâr olarak yalnız senin kalmana çok teessüf ediyorum.)

Saňa birdi dünya esirkemedi / Maña birmegeymü birigli idi (3745)

(O sana, hiç esirgemedi, dünya nimetlerini verdi, vergili rabbim bana da vermez mi?)

Esirkep açır men saňa ay yigitlik / Kamug körkümü sen yıratıñ yıratım (6528)

(Ey gençlik, esef ederek sana kızıyorum; bütün güzelliğimi sen uzaklaştırdın, ben uzaklaştım.)

Suyu+rka- (< Çin. Tsui+rka-: Nazik, bağışlayan): Merhamet etmek, bağışlamak

Suyurka- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Ay muñsuz dim sen bu muñlug kulug / Suyurkap keçürgil yazukın kamug (28)

(Ey müstağni olan rabbim, sen bu muhtaç kulun bütün günahlarını şefkatle affet.)

Yulug kılma özni adınlar üçün / Suyurka özünni küyürme küçün (1404)

(Başkaları için kendini feda etme; kendine acı da zorla ateşe atma.)

Közi tok serimlig ne kodkı köñül / Suyurkap keçürgeñ ne kılkı amul (2170)

(O gözü tok, sabırlı, alçak gönüllü, şefkatli ve sakin tabiatli olmalıdır.)

Kişi umduçı bolsa boldı bulun / Suyurka anı sen ay körki tolun (2723)

(İnsan tamahkâr olursa, nefsinin esiri olur; ey dolunay gibi güzel yüzlüm, sen onu bağışla.)

Sen ök sen yazuk yarlıkaglı idim bir / Suyurka mini sen yazukum unıttım (6564)

(Günahlarımı bağışlayan sen bir rabbimsin, sen beni affet, günahlarımın sayısını ben bile unuttum.)

Taη+ (ı)rka- (taη=şaşılacak, acayip şey): Hayret etmek

Taηırka- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

İlig aydı keldür maηa ay sözüη / Negüni taηırkadı emdi özüη (785)

(*Hükümdar dedi: - Bana söyle, bakayım, şimdi neye hayret ettim.*)

Söz asğı ol ermez öküş sözlese / Ya sözni taηırkap öküş tıñlasa (5433)

(*Sözün faydası çok söylemekte veya söylenenleri hayretler içinde çok dinlemekte değildir.*)

3.1.14. {+U-}

Ag(ı)r+u-: Ağırlaşmak

Agru- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

“Ağır” Aksan(203)’ın sınıflandırmasına göre açık uçlu ölçekli bir önaddır. *Agru-* da “ağır”dan türetilmiş bir eylemdir. [-Son noktalı] anlamsal özelliğe sahiptir. Dolayısıyla *agru-* için edim görünüşündedir diyebiliriz.

Bu ay toldının kör igi agrudı / Uminçsız bolup candın elgin yudı (1115)

(*Ay toldı ’nın hastalığı ağırlaştı ve ümidini keserek, canından elini yudu.*)

Tiriglik uçuktı yüküm agrudı / Yazuktın özüm boldı yangu öd (5692)

(*Hayat sonuna geldi, yüküm ağırlaştı; benim artık günahlardan tövbe etme zamanım geldi.*)

Bay+u- (bay=zengin): Zenginleşmek

Bayu- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

“Bay” Aksan’ın sınıflandırmasına göre açık uçlu ölçekli bir önaddır. Bayu- da “bay”dan türetilmiş bir eylemdir. [-Son noktalı] anlamsal özelliğe sahiptir. Dolayısıyla bayu- için de edim görünüşündedir denilebilir.

İlin itmiş ötrü bayumış kara / Kara baylıkın kılmış özke tura (256)
(Memleketini tanzim etmiş ve halkı zengin olmuş; halkın zenginliğini kendisine kalkan yapmıştır.)

Törü tüz yoritti bayudı budun / Atın edgü kıldı ol edgü ödün (291)
(Kanunu doğruluk ile tatbik etti ve halk zenginleşti; o iyi bir devirde iyi bir nam bıraktı.)

İlin itti tüzdi bayudı budun / Böri koy bile suvladı ol ödün (449)
(Böylece hükümdar memleketini düzenledi ve tanzim etti; halkı zenginleşti; o devirde kurt ile kuzu aynı yerde su içti.)

Bayusa bedüse yadılsa çavı / Kiter men anıñdın kiter yüz suvı (737)
(Zenginleşip büyüyerek, şöhreti yayılınca, ben ondan uzaklaşırım, onun da itibarı gider.)

Apañ edgü bolsa bu begler özün / Bayur budnı barça kör itlür ajun (895)
(Eğer bu beylerin kendileri iyi olurlarsa, onların halkı da zenginleşir ve dünya düzelir.)

Bayudı budun hem itildi ili / İligke duèa kıldı budnı tili (1039)
(Halk zenginleşti ve memleket nizama girdi; halk hükümdara dualar etti.)

Bayusa tileki bulunsa tükel / Tüketür tiriglik uçup can yırar (1423)
(Zenginleşip, bütün dileklerine kavuşunca, ömrü de sona erer ve canı uçar gider, ondan uzaklaşır.)

Bayudı budun hem itildi ili / İligke duèa kıldı budnı tili (1571)
(Halk zenginleşti, memlekette nizam kuvvetlendi, halk hükümdara dua etti.)

İtilse ili hem bayusa budun / Atı edgü bolsa ol erter ödün (1925)

(Memleketi düzene girsin, halk zenginleşsin; göçtüğü zaman da, iyi nam bıraksın.)

Munar menzetü sözni şaèir ayur / Bu şaèir sözi tutsa sözke bayur (2065)

(Şair buna benzer bir söz söylemiştir; şair sözüne değer veren insanın ifadesi zenginleşir.)

Tilekçe tükel bolga ilig işi / İtilgey ili hem bayugay kişi (2240)

(Hükümdarın işi, dilediği gibi, tam olur; memleketi düzene girer ve insanlar zenginleşir.)

Bayur ötrü budnı hem itlür ili / Hazine köpedür kutadur yılı (2262)

(Halkı zenginleşir, memleketi de tanzim edilir; hazine çoğalır, beyin hayatı saadet içinde geçer.)

Beg emgep il itse budun şük bayur / Bayusa budun beg tileki bolur (2937)

(Bey zahmet çekip, memleketi tanzim ederse, halk kendi kendine zenginleşir; halk zenginleşirse, beyin her arzusu yerine gelir.)

Tapugçı bayusa beg atı bolur / Bu atı duèa birle mengü kalur (2993)

(Hizmetkâr zenginleşirse, bey nam kazanır ve bu namı dua ile ebedi kalır.)

Tilekim bu ol kim maña kelgüçi / Bayusa meniñdin bedüse küçi (3019)

(Asıl dileğim şudur: bana gelen kimse zenginleşsin, benim sayemde kudret ve nüfuzu artsın.)

Tilekim bu ol kim maña tapguçı / Bayup kalsa minde kidin kalguçı (3023)

(Dileğim şudur: bana hizmet edenler ve bundan sonra yaşayacak olan hizmetkârlarım sıkıntı çekmesinler.)

Bayudı budun inçke tegdi yatur / Uluş kend bezendi köñül yilkütür (3104)
(Halk zenginleşti ve huzura kavuştu; memleket ve şehirler süslendi, gönüller ferahladı.)

Bayusa bolur ol budun kötkisi / Çıgaylık bile ol köñül kodkısı(3527)
(İnsan zenginleşirse, aşağılık olur; alçak gönüllülük ancak fakirlik ile mümkündür.)

Biliglig bilig birdi mundag ayur / Beg edgü köni bolsa budnı bayur (5084)
(Bilgili insan bilgi verir ve şöyle der: Bey iyi ve doğru olursa, halk zenginleşir.)

Bayudum tise sen çıgay bolgu bir / Ağır men tise sen uçuz kılga yir (5316)
(“Zenginleştim” derken, bir gün kalabalık toplanır; ona gönül bağlarsan, hepsini başkasına verir.)

İtilgey ilin hem bayugay budun / Saña artga edgü duèa ol ödün (5333)
(Memleketin düzene girer ve halk zenginleşir ve neticede bunlar sana hayır dua ederler.)

Bu begler tag ol kani altun kümüş / Kümüş kan kazıglı bayur ol öküş (5357)
(Beyler içinde altın ve gümüş madenleri bulunan bir dağdır; gümüş madenlerine kazma vuran insan çok zengin olur.)

Közi suk kişike bayup asgı yok / Sukug yarlıkagıl aya köñli tok (5388)
(Aç gözlü kimseye zenginliğin bir faydası yoktur; ey gönlü tok olan, aç gözlüye acı.)

Kiñ+ü- (kiñ=geniş): Genişlemek

Kiñü- edim görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][-Erekli]

“Kiñ” Aksan’ın sınıflandırmasına göre açık uçlu ölçekli bir önaddır. *Kiñü-* de “Kiñ”den türetilmiş bir eylemdir. [-Son noktalı] anlamsal özelliğe sahiptir. Dolayısıyla *Kiñü-* için edim görünüşündedir diyebiliriz.

Kiñeşse kiñür ol kişiğe bilig /Kiñeşke bilig kirse yetlür elig (5657)

(Danışırsa, insanın bilgisi genişler; eğer bu danışmaya bilgi de katılırsa, o iş, tereddütsüz elde edilir.)

Turu itlü bargay kamug işlerin İliñ arta bargay kiñügey yiriñ (5915)

(Böylece bütün işlerin yavaş yavaş düzene girer; ülke günden güne genişler ve toprakların artar.)

Severiñ öküş bolsu sevmezleriñ / Saçılsu birerin kiñüsü yiriñ (6419)

(Dostların çok olsun, düşmanların perişan olsun, memleketin genişlesin.)

Tar+u-(tar=dar): Daralmak, dar gelmek

Taru- tamamlama görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][+Sürerli][+Erekli]

“Tar” Aksan (2003)’daki sınıflandırmaya göre kapalı uçlu ölçekli derecelendirilmiş öneadlara örnektir. *Taru-* da [+Son noktalı] anlamsal görünüşe sahiptir. *Taru-* için tamamlama görünüşündedir diyebiliriz.

Garıblık yirinde kerek bolga neñ / Bu elgim tarusa sarıg kılga eñ (477)

(Gurbet elde insana mal lazım olur; elim daralırsa, bu benim yüzümü sarartır.)

Yal(ı)ñ+u- (yalıñ= alev): Tutuşmak

Yalñu- erişme görünüşüne sahiptir.

[+Devinimli][-Sürerli][+Erekli]

Çiçeklikte sandvaç ünün sumlıdı / Üdiklik eşitti köñül yalñudı (5972)

(Bahçede bülbül yabancı bir dilde bir şeyler söyledi, bunu duyan sevdalının gönlü tutuştu.)

3.2. Tamamlamalar, Belirlilik ve Özgüllük

Tamamlama görünüşü, eylem öbeğinin ölçümlülüğü kontrol edilerek tespit edilebilmektedir. Bu ölçümlülüğe göre eylem takımları özgül veya belirli olabilirler. “Özgüllük, genel bir biçimde ad öbeğinin konuşmacı için belli olan bir varlığa gönderimi olması, Barwise ve Perry’nin (1983) terimiyle ‘değer yüklü’ olmasıdır. Belirlilikten farklı olarak, özgüllük yalnızca konuşmacı gönderimi merkezlidir. (Emeksiz; 2005; 321)” Biraz daha açılırsa; belirlilikte, sunulan bilginin dinleyici açısından yeni ya da eski bilgi olması söz konusudur. Örneğin:

(1) *Sınıfa bir öğrenci gelmiş.*

Dendiğinde dinleyici için yeni bir bilgi sunulur. Burada ad öbeği “bir öğrenci”dir ve dinleyici için yeni bir bilgi olduğu için belirsizdir. Ancak konuşmanın ilerleyen aşamalarında:

(2) *Bu öğrenci çok çalışkanmış.*

(3) *Onu görenler olmuş.*

Dendiğinde de artık belirli bir öğrenciden bahsedilmektedir. “Türkçede belirlilik yarı dilbilgiseldir (Emeksiz, 2003; 120).” Bazı dilbilgisel biçimler (belirtme durum eki, adılar gibi) Türkçede belirliliği sağlasa da bu biçimlerin de belirliliği sunmadığı bazı örnekler söz konusudur. Örneğin

(4) *Mantı-y-ı çok severim.*

Tümcesinde ise burada belirli bir mantıdan değil herhangi bir mantıdan söz edilmektedir.

Özgüllük ise belirliliğe yakın bir ulam olduğu halde konuşmacı odaklı olmasıyla belirlilikten ayrılmaktadır. Yani dinleyici odaklı olarak ele alındığında belirlilik, konuşmacı odaklı olarak ele alındığında özgüllük ulamından söz edilir. Özgüllükte değer yüklülük kavramından da söz edilebilir. Yani bir konuşmada, tümcedeki ad öbeği konuşmacı açısından değer yüklüyse o ad öbeği özgüldür; ancak değer yüklü değilse özgüllük dışı kabul edilir.

(5) *Jüri yarışmanın en güzel kızını seçmek için yarın toplanacak.*

(6) *“Jüri yarışmanın en güzel kızını dün seçti”¹¹*

(5)’de “yarışmanın en güzel kızı” ad öbeği özgüllük dışıdır. Çünkü yarışma henüz gerçekleşmemiştir ve bu yüzden de seçilecek en güzel kız bilgisi konuşmacıda bulunmamaktadır. Ancak (6)’da konuşmacı için “en güzel kız” ad öbeği özgüldür; çünkü yarışma sonlanmış, en güzel kız seçilmiştir.

Emeksiz’e göre Türkçede kişi adıları, işaret adıları, iyelik adıları ve tamlamaları, özel adlar ve belirleyicisi evrensel niceleyici olan tüm ad öbekleri belirlilik kodlaması yapmaktadır (2003; 137). Ancak özgüllük birçok dilde olduğu gibi Türkçede de dilbilgisel değildir. Yalnızca Tongan dilinde özgüllük, dilbilgisel yapılanmalar içerir.

Görünüşle ilgili bu çalışmada özgüllük ve belirlilikten bahsedilmesinin nedeni edim görünüşündeki eylem takımlarının sahip olduğu ad öbeklerinin ölçümlü olup olmamasına göre eylem takımının tamamlanma görünüşü sergileyebileceği bilgisidir. Örneğin, sözcüksel olarak edim görünüşündeki bir eylem öbeği belirli ve özgül bir ad öbeği içeriyorsa bu eylem takımı tamamlama görünüşüne sahiptir, denilebilir.

(7) *Dün kitap okudum.*

(8) *Dün **bir hikâye** okudum.*

Yukarıda (7)’de dinleyici açısından ad öbeği belirsiz kodlanmıştır. Dolayısıyla *oku-* ediminin tamamlanıp tamamlanmadığı bilgisi yoktur. Ancak (8)’de ad öbeği belirli olarak kodlanmıştır. Dolayısıyla eylem takımı tamamlama görünüşü sergilemektedir. *Oku-* edimi doğal son noktasına ulaştığı için [+Erekli] artık ona edim görünüşündedir denilemez.

Bu yüzden Kutadgu Bilig’deki edimlerin tamamlama görünüşü taşıyıp taşımadığını saptamak için eylemlerin baş pozisyonunu oluşturduğu eylem öbeklerine bakıldı. Eylem öbeğinde yer alan ad öbeğinin ölçümlü olup olmadığı gözlemlendi. Eylem öbeğinin sahip olduğu belirlilik ve özgüllükler saptanarak eylem öbeğinin tamamlama görünüşü sergileyip sergilemediği tespit edildi.

¹¹ Örnekler için bkz. (Emeksiz, 2003; 8)

Ancak unutulmamalıdır ki Kutadgu Bilig metni bir “öğüt metni” niteliği taşımaktadır ve bu niteliği nedeniyle de genel önermelerden oluşmaktadır. Dolayısıyla belirlilik ve özgüllük taşıyan ad öbekleri bu metinde çok fazla bulunmamaktadır. Bu bölümde KB’deki edimler incelenecek, ad öbekleri ölçümlülüklerine göre gözlemlenerek belirlilikleri ve özgüllükleri göz önüne alınarak eylem takımının tamamlama görünüşü sergileyip sergilemediği betimlenecektir. Her ne kadar 3.1.’de birtakım notlar düşülmüşse de özgüllük ve belirlilik konusunun görünüş ile ilişkisi ayrıntılı olarak bu başlıkta ele alınacaktır.

Örneğin: *aşa-* bir edimdir. Ancak ölçümlü ad öbekleriyle tamamlama görünüşünü sergileyebilirler. KB’de *aşa-* ediminin geçtiği tek bir örnek vardır ve bu örnek incelendiğinde ad öbeğinin belirsiz ve özgüllük dışı olduğu görülmektedir:

(9) Kerek bilge bolgıl kerek miñ yaşa / Tutup bütrü ajun erejin aşa (6399)

(İster âlim ol, ister bin yaşa, ister bütün dünyayı ele geçir ve bütün nimetlerine nail ol.)

(9)’da serbest bir çeviri yapılmış olsa da *aşa-* ediminin baş pozisyonunda olduğu eylem öbeğinde, ad öbeği “bütrü ajun erejin” yani “tüm dünya nimetleri”dir. Eylem bir ad öbeği ile sınırlandırılmış olsa da yine de bir tamamlamadan söz edilemez; çünkü “bütrü ajun erejin” belirsiz ve özgüllük dışıdır.

(10) Köñülüg bezedi yarukluk bile / Tilimni bezedi tanukluk bile (386)

(Gönlümü aydınlık ile süsledi, dilimi kelime-i şahadet ile bezedi.)

(10)’da ise “yarukluk bile (aydınlık ile)” ve “tanukluk bile (kelime-i şahadet ile), *beze-* edimini tamamlama görünüşüne sahip bir eyleme dönüştürmüşlerdir. Çünkü bu ad öbekleri eylem öbeğinin ölçümlü olmasını sağlamıştır. “belirli bir şey ile süsle-” edimi [+son noktalı] anlamsal özelliğe sahiptir. Dolayısıyla bu iki ad öbeği belirli ve özgüldür.

KB’de *kına-* da edim görünüşü sergilemektedir. *Kına-* ediminin geçtiği beyitlere bakıldığında genel anlam ifade eden ad öbeği içerdikleri görülmüştür. Her ne kadar bu örneklerde belirtme durum eki almış adlar bulunsun da bu beyitler genel anlamlıdır ve

belirli ve özgül oldukları söylenemez. Aşağıda *kına-* ediminin geçtiği beyitlerden, belirtme durum eki almış ad öbeği barındıranları gösterilmiştir:

(11) Apa yazdı erse bayat kınadı / Bu dünyag tünec kıldı erklig idi (3520)

(*Âdem günah işleyince, Tanrı **onu** cezalandırdı; kadir Tanrı bu dünyayı ona zindan yaptı.*)

(12) Keçürgil yazukum sanga yası yok / Kınama mini sen saña asgı yok(3776)

(*Günahımı bağışla; senin için bunun bir zararı olmadığı gibi, **beni** cezalandırmanın da sana bir faydası yoktur.*)

(11)'de “*Tanrı onu cezalandırdı*” ad öbeğinde “onu” adlı “âdem (insanoğlu)”nun belirli yapısıdır. Ancak âdem genel anlam belirten bir addır. Dolayısıyla belirsiz ve özgüllük dışıdır. (12)'de ise yine beyitteki genel anlamdan dolayı, *beni* adılının belirli ve özgül olduğundan söz edilemez.

3.1.'de verilen bir diğer addan türemiş eylem de *küçe-*dir. KB'de *küçe-* 'nin edim görünüşünde olduğu örnekler olduğu gibi tamamlama görünüşünde olduğu örnekleri de vardır.

(13) Tek ök bir saña öz katılmış üçün / Yası munça erse küçeme küçün (3365)

(*Bir tek seninle buluşmanın zararı bu kadar olursa, artık beni fazla zorlama.*)

(13)'de “*küçeme küçün (beni zorlama-)*” örneğinde *küçe-* edimi belirli ve özgül bir adıl ile sınırlandırıldığı için tamamlama görünüşü sergilemektedir.

KB'de bir ad öbeği ile ölçümlü hale gelmiş diğer bir eylem de *örte-*dir. *Örte-* edim görünüşündedir. Ancak aşağıda (14) ve (15)'de “*özin örte-*“(kendini yak-) ve “*evin barkın örte-*“(evini barkını yak-) tamamlama görünüşündedir. Çünkü bu eylem takımları belirtme durum eki almış ad öbeği ile ölçümlüdür.

(14) Ağıcı odug bolsa iş artamaz / Sakışlıg tutar neş özin örtemez (2769)

(*Hazinedar uyanık olursa, işler bozulmaz; malı hesaplı tutar ve kendisini de yakmaz.*)

(15) Evin barkın örte sığıl burhanın / Anıñ ornı mescid cemaàat kılın (5486)

(Onların evini barkını yak, burkanını kır; yerine cami yap, etrafına İslam cemaati toplansın.)

Bazı eylem takımları KB'deki tüm örneklerinde belirli ve özgöl ya da belirsiz ve özgöl ad öbeğine sahiptirler. *Ötle-* *sına-* ve *kizle-* bunlara örnektir. Aşağıda *ötle-*, *sına-* ve *kizle-* 'nin geçtiğı tüm örnekler verilmiştir. Ad öbekleri ise koyu harflerle gösterilmiştir.

Ötle- KB'de geçtiğı tüm örneklerde ölçümlüdür. Ancak serbest çeviri nedeniyle ölçümlülük beyitlerin orijinalinden anlaşılabilir. Aşağıda ad öbekleri beyitlerde koyu renkle işaretlenmiştir.

(16) Negü tir eşitgil uvutlug tüzün / **Saña** ötler emdi bagırsak özün (2204)

(Hayâ sahibi, yumuşak huylu insan ne der, dinle; bak, acıdığı için, sana nasihat verir.)

(17) Köñöl til arıttıñ arıdı özün / **Mini** ötlegil bir tusulsu sözün (5128)

(Gönlünü ve dilini temizledin; kendin de temiz oldun, öğüt ver, ben de senin sözünden istifade edeyim.)

(18) Ay edgü kişi ötle emdi **maña** / Yanut birge teñri yarınlık saña (5131)

(Ey iyi insan, şimdi bana öğüt ver; yarın Tanrı sana bunun ecrini ihsan eder.)

(19) Negü tir eşitgil ukuşlug tili / **Saña** ötler emdi eşitse kalı (5394)

(Akıllı insan ne der, dinle; eğer dinlersen, bu senin için bir nasihattir.)

(20) Negü tir eşit tıñla bilgi batıg / **Saña** ötler emdi ay köñli katıg (5713)

(İşit, derin bilgili insan ne der, dinle, ey haşın gönüllü insan, işte sana nasihat veriyor.)

(21) Negü tir eşit kılkı köñli köni / **Saña** ötledi kör unıtma munı (5742)

(Tabiatı ve gönü doğru olan insan ne der, dinle; bu senin için bir nasihattır, dikkat et ve bunu unutma.)

Sına- aynı şekilde KB'deki tüm örneklerinde ölçümlüdür ve tamamlama görünüşü sergiler. Aşağıda bu örnekler verilmiştir:

(22) Eşitti bu söz kör sevindi ilig / Tilek teg bululdu sınadı **erig** (593)

(Bu sözü duyunca, hükümdar sevindi; onu tecrübe etti ve dilediği gibi buldu.)

(23) Neçe me sınadım **isiz kılguçı** / Kite bardı künde üzülde küçi (247)

(Kötülük yapanı kaç defa tecrübe ettim; takati her gün biraz daha azaldı, sonunda da takatten düştü.)

(24) Eşitti bu söz kör sevindi ilig / Tilek teg bululdu sınadı **erig** (593)

(Bu sözü duyunca, hükümdar sevindi; onu tecrübe etti ve dilediği gibi buldu.)

(25) Kamug türlüg işke sınadı **ilig** / Tilek teg tükel buldı tapnur erig (619)

(Hükümdar onu her türlü işte denedi; hizmetkârını kendi istediği gibi buldu.)

(26) Bir ança yorıdı sınadı **ilig** / Kamugdın tükel buldı bulmuş erig (764)

(Hükümdar onu daha bir müddet tecrübe etti ve bulduğu insanın herkesten daha mükemmel olduğunu gördü.)

(27) Sınadı kör ilig bu **ögdülmişig** / Könilik öze buldı barça işig (1716)

(Hükümdar bu Ögdülmiş'i tecrübe etti ve bütün işlerini sadakatle ifa ettiğini gördü.)

(28) İlig me sınadı kamug türlügün / Bütünlük bile buldı baktı ögün (1752)

(Hükümdar da onu her şekilde denedi, iyice tetkik etti, onun doğru ve dürüst hareket ettiğini gördü.)

(16), (17), (18), (19), (20), (21) ve (22)'deki örneklerin tümünde ad öbeği belirtme durum eki almıştır. Dolayısıyla tümü tamamlama görünüşündedir. Çünkü belirtme durum eki ile ad öbeği eylemi [+son noktalı] olarak işaretlemiştir.

Kizle- de tam 35 örnekte geçmektedir ve tüm örneklerinde belirli ve özgüdür. Aşağıda bu örneklerden birkaç tanesi verilmiştir. Ad öbekleri koyu harflerle gösterilmiştir:

(29) Kamug sözni yıgsa ukuş taplamaz/Kerek sözni sözler kişi kizlemez (185)

*(Her sözü saklamayı da anlayış hoş görmez; insan **lüzumlu olan sözü** söyler, gizlemez.)*

(30) Yıparlı biligli teñi bir yañı / Tutup kizlese bolmaz özde öñi (311)

*(Misk ve bilgi birbirine benzer; insan **bunları** yanında gizli tutamaz.)*

(31) Yıpar kizlese sen yıldı belgürer / Bilig kizlese sen tilig ülgürer (312)

*(Miski gizlersen, kokusundan belli olur; **bilgiyi** saklarsan, dili ayarlamasından belli olur.)*

(32) Yana sözledin sen yime sözledim/Seve baktın erse yüzüm kizledim (665)

*(Sen tekrar konuştun, ben de cevap verdim; sevgi ile bakınca, **yüzümü** sakladım.)*

(33) Ağın kendü berklig tili sözlemez / Biligsiz tili ol sözün kizlemez (970)

*(Dilsizin dili konuşmaz, bilgisizin dili de **sözünü** saklayamaz.)*

Ölçümlülük yalnızca belirtme durum eki ile yapılmamaktadır. Bazı örneklerde niceleyiciler de ölçümlülüğü sağlar. Buna en güzel örnek *yaşa-* eylemidir. *Yaşa-* KB'deki örneklerinin bazılarında edim görünüşü sergilerken bazılarında niceleyicilerle ölçümlenerek tamamlama görünüşü sergilemiştir. “*Lukman yılı yaşa-*” (*Lokman kadar yaşa-*), “*kırk yaşa-*” (*kırk yıl yaşa-*) ve “*Nuh yaşın yaşa-*” (*Nuh kadar yaşa-*) örneklerinde tümcede erek noktası belirlidir. Aşağıdaki örnekler belirtilen bu ilgeçlerle sınırlandırılmıştır:

(34) Sevinçin avınçin küvençin ili / Aşasu yaşasunı lukman yılı (123)

(Sevinç, huzur ve güvenç içinde memlekete hâkim olsun, **Lokman kadar** uzun ömürlü olsun.)

(35) Kişi kırk yaşap öz tadı bilmese / Tükel yılkı ol bu neçe sözlese (4637)

(İnsan **kırk yaşına gelir** ve kendi tabiatını bilmezse, nutuk sahibi olmasına rağmen, o tam bir hayvandır.)

(36) Ajun bütrü tuttum Sikender tutarça / Tükel Nuh yaşın men yaşadım yaşattım (6548)

(İskender gibi, bütün dünyayı elimde tuttum, tam **Nuh'un yaşını** yaşadım ve yaşattım.)

Yukarıda KB'de geçen, ölçümlü ad öbeği taşıyan ve belirli ve özgül ya da belirli ve özgüllük dışı özelliklere sahip eylem takımlarından örnekler verilmiştir. Yukarıda verilen örnekler dışında *ünde-* (seslenmek, çağırarak), *avla-* (avlamak), *ayıgla-* (kötülemek), *emle-* (ilaçlamak, tedavi etmek, iyileştirmek), *örkle-* (bağlamak) eylemlerinin de KB'de geçtiği bazı beyitlerde ad öbekleriyle ölçümlenerek tamamlama görünüşü sergilediği görülmüştür. 3.1.'de bu örnekler ayrı olarak verilmiştir. Ancak KB'in bir öğüt metni olması ve genel anlamlar içermesi nedeniyle ölçümlülükle ilgili çok sayıda örnek bulundurmadağı unutulmamalıdır.

4. Sonuç

Kutadgu Bilig’de addan türemiş eylemlerin sözcüksel görünüşlerinin incelenmesi konulu bu çalışmada, tarihi Türkçe metinlerde yer alan eylem takımlarında eşzamanlı sözcüksel görünüş betimlemesi yapmak amacıyla toplamda 154 addan türemiş eylem incelenmiştir. Çalışmanın amaçları doğrultusunda, KB metninde geçen addan eylem türeten biçimler ve bu biçimlerin türettiği eylem takımları ve biçim ile taban arasındaki anlamsal ilişki temel alınarak hangi biçimin ne tür görünüşler türettiği incelenmiştir. Çalışmada ayrıca belirlilik ve özgüllüğün, görünüş anlamını nasıl değiştirebileceği (özellikle edim görünüşünde) gözlemlenmiş ve önaddan türemiş eylemlerin ne tür anlamsal özellikler gösterdiği de betimlenmiştir. Eylemlerin addan türeyenleri ayrı; önaddan türeyenleri ayrı incelenmiştir. Önaddan türeyen eylemler için Aksan (2003)’ın dereceli erişme eylemleri sınıflandırması (DE) esas alınmıştır.

İncelenen 154 eylemin 38’i ad kökünden türemiş ve ölçümlü olmayan edimlerdir. Bu edimlerin geçtiği beyitler belirlilik ve özgüllük özelliklerine göre incelenmiş; ancak ölçümlü olmadıkları anlaşılmıştır. Yine edim görünüşünde olan; ancak bazı örneklerinde ölçümlü olan ve tamamlama görünüşünde olan 7 eylem örneği bulunmaktadır. Bu eylemler *beze-*, *küçe-*, *örte-*, *sına-*, *yaşa-*, *ünde-*, *avla-*’dır. Bu eylemlerin edim görünüşünde olanları ve tamamlama görünüşünde olanları bulgular bölümünde ayrı ayrı gösterilmiştir.

Tüm örneklerinde yalnızca tamamlama görünüşü sergileyen, ad kökünden türemiş, toplam 7 örnek bulunmaktadır. Bunlar: *Tüner-*, *agırla-*, *ayığla-*, *izle-*, *kizle-*, *örkle-* ve *ötle-*’dir Bu eylemler tüm örneklerinde ölçümlü olduğu için tamamlama görünüşüne sahip olarak gösterilmiştir. Bu kategoride gösterilen eylemler ölçümlü olmadıkları takdirde edim görünüşü sergilemektedir. Hem edim hem tamamlama görünüşünde olanlar ise edim görünüşünde kabul edilmiştir.

İncelenen 154 eylemin 25’i durum görünüşündedir. Bu eylemler *menze-*, *tepse-*, *tile-*, *kutad-*, *muḡad-*, *kadgur-*, *yıdı-*, *üstik-*, *ögdil-*, *tusul-*, *arzula-*, *azla-*, *beliḡle-*, *büḡüle-*, *edle-*, *kerekle-*, *özle-*, *tapla-*, *uçuzla-*, *yigle-*, *küvezlen-*, *suklan-*, *suuvlan-*, *edḡüleḡ-*, *esirke-*’dir. Bu eylemlerde hem ad kökünden türeyenler hem de önaddan türeyenler bulunmaktadır.

Bir anlık edim görünüşünde olan 8 örnek vardır. Bu örnekler: *yaşna-*, *bürkir-*, *büvkir-*, *kakır-*, *ınçıkla-*, *kakıla-*, *tigüle*, *yañkula-*'dır. +Gİr- biçiminin, KB'de geçen tüm örneklerinde bir anlık edim görünüşü türettiği tespit edilmiştir. Bir anlık edimler yansıma kökten türemişlerdir. Yansıma kökler de ad kökü kabul edilmektedir. Dolayısıyla önaddan türeyen bir anlık edim örneği bulunmamaktadır.

Erişme görünüşünde toplam 69 örnek vardır. KB'de addan türeyen eylemlerin çoğunluğu erişme görünüşü türetmiştir. Erişmelerden 22'si önaddan türeyen ve Aksan'ın sınıflandırmasında dereceli erişme eylemleri (DE) olarak belirtilen eylemlerdir. Bu eylemler çalışmada ad kökünden türeyen eylemlere göre farklı şekilde sınıflandırılmışlardır. Açık ölçekli önaddan türeyen ve [-Son noktalı] anlamsal özelliğe sahip olanlar edim; kapalı uçlu önaddan türeyen ve [+Son noktalı] olanlar tamamlama görünüşünde gösterilmiştir. Bu ayrıma göre dereceli erişme eylemi olan ve edim görünüşünde olan toplam 12 örnek vardır. Bu örnekler *yumşa-*, *köped-*, *küçed-*, *ulugad-*, *yiged-*, *semri-*, *koyul-*, *örle-*, *ulugla-*, *agru-*, *bayu-*, *kinü-*'dür. DE eylemi olup, tamamlama görünüşünde olan 10 örnek vardır. Bu örnekler de *kora-*, *karar-*, *beki-*, *öli-*, *könül-*, *tüzül-*, *boşut-*, *könit-*, *teñle-*, *taru-*'dur. Geriye kalan 47 erişme eylemi ise ad kökünden türeyen eylemlerdir. Bu eylemler ad veya önad kökünden türemelerine ve görünüş dağılımlarına göre aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2: Eylemlerin Köküne ve Sözcüksel Görünüş Özelliklerine Göre Dağılımı

Köküne göre	Edimler	Tamamlamalar	Durumlar	Bir anlık edimler	Erişmeler
Ad kökünden türeyenler	Aşa- Beze- Kına- Kiçe- Küçe- Ota- Oyna- Örte- Sığta- Sına- Tüne- Tüşe-	Tüner- Ağırla- Ayıgla- İzle- Kizle- Örkle- Ötle-	Meñze- Tepse- Tile- Kutad- Muñad- Kadgur- Yıdı- Üstik- Ögdil- Tusul- Arzula- Azla-	Yaşna- Bürkir- Büvkir- Kakır- Inçıkla- Kakıla- Tigüle- Yañkula-	Ata- Boşa- Bulna- Orna- Yokad- Belgür- Bugragur- Oñar- Atık- Birik- Çavık- Edik-

	Uza- Üste- Yaşa- Tüzet- Tılda- Ünde- Ahsumla- Anukla- Avla- Başla- (2) Bekle- Çogla- Ederle- Emle- İşle- Kulaçla- Sakla- Senle- Sözle- Suvla- Tançula- Ülgüle- Yagıla- Yıgla- Yılla- Yırla- Yinçüle- Yokla- Atlan- Butıklan- Savlan- Eligleş- Esenleş-		Belinle- Bügüle- Edle- Kerekle- Özle- Tapla- Uçuzla- Yigle- Küvezlen- Suklan- Suvlan- Edgüleş- Esirke-		Kinik- Muñuk- Tüpük- Uçuk- Yirik- Kinil- Onul- Tañıl- Añla- Bağışla- Başla-(1) Belgüle- İgle- İmle- Kökke- Ödle- Övkele- Talula- Tamgala- Tañla- Tişle- Yulugla- Baglan- Beglen- Çavlan- Erejlen- İnçlen- İriglen- Öglen- Yarıklan- Yimlen- İlleş- Suyurka- Tanırka- Yalñu-
--	--	--	--	--	---

Önad kökünden türeyenler	Yumşa- Köped- Küçed- Ulugad- Yiged- Semri- Koyul- Örle- Ulugla- Agru- Bayu- Kiñü-	Kora- Karar- Beki- Öli- Könül- Tüzül- Teñle- Boşut- Könit- Taru-			Dereceli erişmeler
---	--	---	--	--	-------------------------------

Aşağıdaki tabloda ise dereceli erişme eylemleri, anlamsal özelliklerine ve bu özelliklerine göre sahip oldukları görünüş özelliklerine göre listelenmiştir.

Tablo 3: Dereceli Erişme Eylemlerinin (D.E.) Sözcüksel Görünüşleri

D.E. Edim [-Son noktalı]	D.E. Tamamlama [+Son noktalı]
Yumşa- Köped- Küçed- Ulugad- Örle- Yiged- Semri- Koyul- Ulugla- Agru- Bayu- Kiñü-	Kora- Karar- Beki- Öli- Könül- Tüzül- Teñle- Boşut- Könit- Taru-

Biçimler açısından bakıldığında en türetken biçimler sırasıyla +lA-, +A- ve +lAn-'dır. +A- ve +lA- biçimleri bu çalışmada kullanılan sözcüksel görünüş sınıflandırmasındaki tüm görünüşleri türetebilmektedir. +lAn- biçimi de bir anlık edim görünüşü dışında tüm görünüşleri türetebilmektedir. Bazı biçimler ise yalnızca belirli görünüşleri türetmektedir. Örneğin +Gır- yalnızca bir anlık edim görünüşünü, +(X)k- bir örneği dışında yalnızca erişme görünüşünü, +(I)l- çoğunlukla erişme görünüşünü, +(I)t- iki örneğinde de erişme (D.E.), +U- biçimi ise yalnızca erişme (D.E.) görünüşü türetmiştir. Bunların dışında +DA- biçiminin kullanıldığı iki örnekte de edim görünüşü sergilediği tespit edilmiştir. Aşağıda her bir biçimin ayrı ayrı eylem türetim sayıları, görünüş ayrımlarına göre verilmiştir. Tablonun sağında eylemin toplam türettiği eylem sayısı, altında ise türetilen toplam görünüş sayıları verilerek, hem eylemlerin türetkenliği hem de en çok hangi görünüşün türetildiği tespit edilmiştir. Daha sonra da her bir biçim için ayrı tablolarla türettiği eylemler ve görünüşleri verilmiştir:

Tablo 4: Addan Eylem Türetim Biçimlerinin Türetkenlik Durumları ve Türettikleri Eylemlerin Sözcüksel Görünüşlerine Göre Dağılımı

Biçimler	Edim	Tamamlama	Durum	Erişme	Bir anlık edim	Toplam
+A-	16	1	3	4	1	25
+(A)d-	5	-	2	1	-	8
+(A)r-	-	2	1	3	-	6
+DA-	2	-	-	-	-	2
+I-	1	2	1	-	-	4
+(X)k-	-	-	1	9	-	10
+(I)l-	1	2	2	3	-	8
+(I)t-	-	2	-	-	-	2
+kIr-	-	-	-	-	3	3
+lA-	24	7	10	14	4	59
+lAn-	3	-	3	9	-	15
+lAş-	2	-	1	1	-	4
+(X)(r)kA-	-	-	1	2	-	3
+U-	3	1	-	1	-	5
Toplam	57	17	25	47	8	155

Tablo 5: +A- Biçimi İle Türetilmiş Eylemler Ve Görünüşleri

+A-				
Edim	Tamamlama	Durum	Erişme	Bir anlık edim
Aşa-	Kora-	Menze-	Ata-	Yaşna-
Beze-		Tepse-	Boşa-	
Kına-		Tile-	Bulna-	
Kiçe-				
Küçe-				
Ota-				
Oyna-				
Örte-				
Sığta-				
Sına-				
Tüne-				
Tüşe-				
Uza-				
Üste-				
Yaşa-				
Yumşa-				

Tablo 6: +(A)D- Biçimi İle Türetilmiş Eylemler Ve Görünüşleri

+(A)D-				
Edim	Tamamlama	Durum	Erişme	Bir anlık edim
Tüzet-	ø	Kutad-	Yokad-	ø
Köped-		Muñad-		
Küçed-				
Ulugad-				
Yiged-				

Tablo 7: +(A)r- Biçimi İle Türetilmiş Eylemler Ve Görünüşleri

+(A)r-				
Edim	Tamamlama	Durum	Erişme	Bir anlık edim
ø	Tüner- Karar-	Kadgur-	Belgür- Bugragur- Oğar-	ø

Tablo 8: +DA- Biçimi İle Türetilmiş Eylemler Ve Görünüşleri

+DA-				
Edim	Tamamlama	Durum	Erişme	Bir anlık edim
Tilda- Ünde-	ø	ø	ø	ø

Tablo 9: +I- Biçimi İle Türetilmiş Eylemler Ve Görünüşleri

+I-				
Edim	Tamamlama	Durum	Erişme	Bir anlık edim
Semri-	Beki- Öli-	Yıdı-	ø	ø

Tablo 10: +(X)k- Biçimi İle Türetilmiş Eylemler Ve Görünüşleri

+(X)k-				
Edim	Tamamlama	Durum	Erişme	Bir anlık edim
ø	ø	Üstik-	Atık- Birik- Çavık- Edik- Kinik- Muşuk- Tüpük- Uçuk- Yirik-	ø

Tablo 11: +(I)l- Biçimi İle Türetilmiş Eylemler Ve Görünüşleri

+(I)l-				
Edim	Tamamlama	Durum	Erişme	Bir anlık edim
Koyul-	Könül- Tüzül-	Ögdil- Tusul-	Kinil- Oñul- Tañıl-	ø

Tablo 12: +(I)t- Biçimi İle Türetilmiş Eylemler Ve Görünüşleri

+(I)t-				
Edim	Tamamlama	Durum	Erişme	Bir anlık edim
ø	Boşut- Könit-	ø	ø	ø

Tablo 13: +Gİr- Biçimi İle Türetilmiş Eylemler Ve Görünüşleri

+Gİr-				
Edim	Tamamlama	Durum	Erişme	Bir anlık edim
Ø	Ø	Ø	Ø	Bürkir- Büvkir- Kakır-

Tablo 14: +İA- Biçimi İle Türetilmiş Eylemler Ve Görünüşleri

+İA-				
Edim	Tamamlama	Durum	Erişme	Bir anlık edim
Ahsumla-	Teñle-	Arzula-	Añla-	Inçıkla-
Anukla-	Agırla-	Azla-	Bagışla-	Kakıla-
Avla-	Ayığla-	Belıñle-	Başla-(1)	Tigüle-
Başla- (2)	İzle-	Bügüle-	Belgüle-	Yañkula-
Bekle-	Kizle-	Edle-	İgle-	
Çogla-	Örkle-	Kerekle-	İmle-	
Ederle-	Ötle-	Özle-	Kökle-	
Emle-		Tapla-	Ödle-	
İşle-		Uçuzla-	Övkele-	
Kulaçla-		Yigle-	Talula-	
Sakla-			Tamgala-	
Senle-			Tañla-	
Sözle-			Tişle-	
Suvla-			Yulugla-	
Tañçula-				
Ülgüle-				
Yagıla-				
Yıgla-				
Yılla-				
Yırla-				
Yinçüle-				
Yokla-				
Ulugla-				

Tablo 15: +lAn- Biçimi İle Türetilmiş Eylemler Ve Görünüşleri

+lAn-				
Edim	Tamamlama	Durum	Erişme	Bir anlık edim
Atlan- Butıklan- Savlan-	ø	Küvezlen- Suklan- Suvlan-	Baglan- Beglen- Çavlan- Erejlen- İnçlen- İriglen- Öglen- Yarıklan- Yimlen-	ø

Tablo 16: +lAş- Biçimi İle Türetilmiş Eylemler Ve Görünüşleri

+lAş-				
Edim	Tamamlama	Durum	Erişme	Bir anlık edim
Eligleş- Esenleş-	ø	Edgüleş-	İlleş-	ø

Tablo 17: +(X)rkA- Biçimi İle Türetilmiş Eylemler Ve Görünüşleri

+(X)rkA-				
Edim	Tamamlama	Durum	Erişme	Bir anlık edim
ø	ø	Esirke-	Suyurka- Tanırka-	ø

Tablo 18: +U- Biçimi İle Türetilmiş Eylemler Ve Görünüşleri

+U-				
Edim	Tamamlama	Durum	Erişme	Bir anlık edim
Agru- Bayu- Kiñü-	Taru-	ø	Yalñu-	ø

Kaynakça

- AKSAN, Y. (2003), *Türkçede Durum Değişikliği Eylemlerinin Kılınış Özellikleri*, Dilbilim Araştırmaları, s. 1-13.
- Arat, R. R. (1985), *Kutadgu Bilig II. Çeviri*, 3. bsk., Ankara: TTK.
- Arat, R. R. (1992), *Atabetü'l-Hakayık*, Ankara: TTK.
- Arat, R. R. (2007), *Kutadgu Bilig I. Metin*, 5. bsk., Ankara: TDK.
- Ata, A. (2004), *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi*, (Rylands Nüshası), Karahanlı Türkçesi, (Giriş, Metin, Notlar ve Dizin), Ankara: TDK.
- Atalay, B. (1972), *Divanu Lugat-it Türk Dizini*, Ankara: TDK.
- Caferoğlu, A. (2000), *Türk Dili Tarihi I-II*, 4. bsk., İstanbul: Enderun Kitabevi
- Clauson, Sir G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Londra: Oxford At the Clerandon Press
- Dilaçar, A. (1969), *Kutadgu Bilig'in 900. Yıldönümü (1069–1969) ve Balasagunlu Yusuf*, Türk Dili Dergisi, S: 211, s. 6–17
- Dilaçar, A. (1974), *Türk Fiilinde “Kılınış”la “Görünüş” ve Dilbilgisi Kitaplarımız*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, s. 159–171
- Dilaçar, A. (2003), *Kutadgu Bilig İncelemesi*, 4. bsk., Ankara: TDK.
- Emeksiz, E. Z. (2003), *Özgüllük ve Belirlilik*, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Ens. (Basılmamış doktora tezi)

Emeksiz, E. Z. (2005), *Enç'in Özgüllük Kuramı Üzerine: Sorunlar ve Öneriler*, Dilbilim İncelemeleri, s. 321–327, Ankara, Doğan Yay.

Eraslan, K; Sertkaya, O. F; Yüce N. (1979), *Kutadgu Bilig III. İndeks* İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Ercilasun, A. B. (1984), *Kutadgu Bilig Grameri –Fiil–*, Ankara: Gazi Üniv. Basın-Yayın Meslek Yüksek Okulu Basımevi.

Erdal, M. (1991), *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon Vol II*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

Erdal, M. (2004) *A Grammar of Old Turkic*. Leiden, Boston: Brill Academic Publishers.

Gabain, A. Von. (2007), *Eski Türkçenin Grameri*, Çev. M. Akalın, 5. bsk. Ankara: TDK.

Güven, M. (2008) *Görünüş Terimlerinin Türkçeleştirilmesi Üzerine Bazı Gözlem ve Öneriler*, Dilbilim Araştırmaları, s. 125–137.

Güven, M. (Baskıda). *On the Linguistic Realization of Situation Types in Turkish*. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.

Hacıeminoğlu, N. (2008), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, 3. bsk., Ankara: TDK.

Hacip, Y. Has (1993) *Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım III, Mısır Nüshası*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

Türk Kültürü Dergisi, *Kutadgu Bilig Sayısı*, yıl IX, S: 98, Aralık 1970, 184 s., TKAE. (Yazarlar: Ahmet Temir, Reşit Rahmeti Arat, M. Şakir Ülkütaşır, Saadet Çağatay, Abdülkadir İnan, Ali F. Karamanlıoğlu, Emel Esin, Tuncer Gülensoy, Naile Binark)

Levend, A. S. (1969), *Yazılışının 900. Yıldönümünde Kutadgu Bilig*, Türk Dili Dergisi, S: 211, s. 1–5, Ankara.

Lyons, J. (1983), *Kuramsal Dilbilime Giriş*, çev. Ahmet Kocaman, Ankara: TDK.

Rifat, M. (2008), XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları (1. Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler), Gözden geçirilmiş 4. bsk., İstanbul: YKY.

Saussure, F. de (1988), *Genel Dilbilim Dersleri*, Çev. Berke Vardar, İstanbul: Multilingual.

Smith, C. S. (1997) *The Parameter of Aspect*, 2nd ed, London: Kluwer Academic Publishers.

Taylan, E. E. (1992) *The Parameter of Aspect in Turkish*. In. A. Konrot (ed.) *Modern Studies in Turkish Linguistics: Proceedings of the 6th ICTL*. Eskişehir: Anadolu Un. Press. 153–168 s.

Tezcan, S.(1981), *Kutadgu Bilig Dizini Üzerine*, TTK, Belleten, XLV.2. S: 178, s.23–78.

Tulum, M. M. (1997), *Özbekçede Tasvir Yardımcı Fiilleri*, İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Ens. (Basılmamış doktora tezi)

Vendler, Z. (1967), *Verbs and Times*. In *Linguistics in Philosophy*, pp 97–121. Ithaca, N.Y: Cornell University Press. <http://pages.cs.brandeis.edu/~jamesp/classes/cs216-2009/readings2009/Vendler-LOT.pdf> (Erişim tarihi 11.08.2011)

Uzun, N. E. (2004), *Dilbilgisinin Temel Kavramları* (Türkçe üzerine Tartışmalar), Genişletilmiş 2. bsk, İstanbul: Kebikeç Yay.

Uzun, N. E. (2006), *Biçimbilim Temel Kavramları*, Ankara: Papatya Yay.

Elektronik Kaynaklar

http://www.flet.keio.ac.jp/~colloq/articles/backnumb/Col_25_tani.pdf (Erişim tarihi
11.08.2011)